

Anders Barstad og Ottar Hellevik

På vei mot det gode samfunn?

Om forholdet mellom ønsket og faktisk samfunnsutvikling

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

Statistical Analyses

In this series, Statistics Norway publishes analyses of social, demographic and economic statistics, aimed at a wider circle of readers. These publications can be read without any special knowledge of statistics and statistical methods.

© Statistisk sentralbyrå, juli 2004

Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen, vennligst oppgi Statistisk sentralbyrå som kilde.

ISBN 82-537-6620-3 Trykt versjon

ISBN 82-537-6621-1 Elektronisk versjon

ISSN 0804-3221

Emnegruppe

00.02

Omslag: Siri E. Boquist

Trykk: Lobo Media as

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Oppgave mangler foreløpig	...
Tall kan ikke offentligjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpige tall	*
Brudd i den loddrette serien	—
Brudd i den vannrette serien	
Rettet siden forrige utgave	r

Forord

Statistiske undersøkelser om befolkningens opplevelse av samfunnsutviklingen og syn på det gode liv og gode samfunn har i liten grad vært gjennomført av Statistisk sentralbyrå (SSB). Data om dette har imidlertid i en årrekke vært samlet inn gjennom det løpende prosjektet Norsk Monitor, utført av MMI A/S. Ved å sammenstille analyser av befolkningens verdioppfatninger og samfunnsopplevelse med analyser av hvordan utviklingen faktisk har vært på viktige områder, søker denne publikasjonen å bidra til innsikt og refleksjon rundt forholdet mellom ønsket og faktisk samfunnsutvikling. Framstillingen av den faktiske utviklingen innenfor ulike deler av samfunnslivet er basert på data fra SSB, i tillegg til andre undersøkelser fra Norge og verden for øvrig som det har vært relevant å trekke inn i diskusjonen. Publikasjonen springer ut av et prosjekt som ble satt i gang av Verdikommisjonen i samarbeid med forskere fra Statistisk sentralbyrå, Universitetet i Oslo og MMI. Boka bygger på flere tidligere publikasjoner, ikke minst utredningen til Langtidsprogrammet 2002-2005, skrevet av Anders Barstad, Ottar Hellevik, Hege Kitterød, Jan Lyngstad og Helge Brunborg. Utredningen til Langtidsprogrammet ble utført på oppdrag av Finansdepartementet. Utarbeidelsen av denne publikasjonen er støttet økonomisk av Verdinettet, Norges Forskningsråd.

Boka er et fellesprosjekt der kapitlene 1, 3, 4 og 6 er ført i pennen av forsker Anders Barstad, SSB, og kapitlene 2 og 5 av Ottar Hellevik, forskningssjef ved MMI og professor i statsvitenskap ved Universitetet i Oslo.

Statistisk sentralbyrå,
Oslo/Kongsvinger, 13. april 2004

Svein Longva

Forfatternes forord

Vi lever i en tid med raske og omfattende samfunnsmessige endringer, kanskje større enn i noen tidligere epoke i Norges historie. Det er nok å nevne stikkord som teknologisk utvikling, velstandsvekst, kvinnefrigjøring og økende kulturell heterogenitet, eller deregulering, konkurranseutsetting og privatisering, for å få fram hvor sterkt det norske samfunnet har endret seg de siste tiårene. På den internasjonale arena er Sovjetsamveldets sammenbrudd, utvidelsen av EU, globalisering, terroristangrep og USAs felttog mot terrorisme stikkord for noen av de dramatiske hendelsene og utviklingstrekkene som har stor betydning for Norge. For et samfunn i rask utvikling ville det være et utslag av naiv utviklingsoptimisme om vi tok det for gitt at alle endringer som skjer er til det gode. Samtidig må en vokte seg for å gå i nostalgifellen, der dagens samfunn med alle sine problemer kommer sørgelig til kort sammenlignet med et idealisert bilde av de gode gamle dager. For å forsøke å besvare spørsmålet om utviklingen beveger oss nærmere eller lengre bort fra "det gode samfunn", må vi reflektere over hva slags samfunn det er vi ønsker oss og hva de endringene som skjer innebærer i forhold til disse ønskemålene.

En kunne ventet at dette var sentrale temaer i den politiske debatten i et samfunn. Men her støter vi på det problemet at i et demokrati vil oppmerksomheten nesten med nødvendighet rette seg mot dagsaktuelle spørsmål. Partiene vil fokusere på saker som de tror kan bidra til et godt resultat ved neste valg. Noe av hensikten med Verdikommisjonen var å stimulere til debatt om de mer langsiktige samfunnsmessige målene og utviklingslinjene. Mediene, som ofte kritiserer politikere for å være for kortsiktige og lite visjonære, oppfattet tydeligvis ikke Verdikommisjonens arbeid som en anledning til å ta opp en diskusjon om mer grunnleggende spørsmål.

En slik diskusjon om faktisk og ønsket samfunnsutvikling bør så langt som mulig være basert på de kunnskapene som foreligger om samfunnet. Det er videre viktig at dette kunnskapsgrunnlaget er så bredt og mangesidig som mulig, slik at en unngår at økonomiske indikatorer får en altfor dominerende plass i beskrivelsen av samfunnsutviklingen. Hensikten med denne boka er å bidra til et slikt kunnskapsgrunnlag ved å presentere resultater fra foreliggende statistiske oversikter over ulike sider ved utviklingen i Norge. Framstillingen trekker veksler på tidligere arbeider, dels skrevet for Verdikommisjonen (Barstad 1999a, Barstad 1999b, Barstad 1999c, Hellevik 1999a, Hellevik 1999b, Hellevik og Høie 1999), dels for Finansdepartementet (Barstad 2001). Mange personer har bidratt med verdifulle kommentarer til hele eller deler av manuset, her vil vi spesielt nevne Knut Halvorsen, Lars Østby, Dag Ellingsen, Tor Petter Bø, Asle Rolland, Reid Jone Stene, Annegrete Bruvoll, Jon Epland, Jorunn Ramm, Henning Høie, Svein Homstvedt, Kjetil Telle og Helge Brunborg.

Oslo, 13. april 2004

Anders Barstad

Ottar Hellevik

Innhold

1.	Perspektiver på det gode samfunn	9
2.	Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn	23
3.	Hva forteller sosiale indikatorer om samfunnsutviklingen?	45
4.	Verdens beste? Norge – et land i verden	91
5.	Hvordan oppleves samfunnsutviklingen?	105
6.	Konklusjon: Går samfunnsutviklingen i ønsket retning?	121
	Tabellvedlegg	130
	Referanser	143
	Tidligere utgitt på emneområdet	154
	De sist utgitte publikasjonene i serien Statistiske analyser	155

Figurrregister

2. Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn

2.1. Hvilken beskrivelse svarer til dine oppfatninger om hvordan det norske samfunnet bør være? Prosent	29
2.2. Gjennomsnittskåre for befolkningen som helhet for fem av verdiindeksene (normert til å variere mellom 0 og 100)	32
2.3. Hoveddimensjonene i faktoranalysen av verdiindeksene	33
2.4. Endring fra 1985 til 2001 i befolkningens plassering på de tre verdidimensjonene (vist i faktorløsningen for 2001)	34
2.5. Familiens økonomiske situasjon under oppveksten – slik respondenten opplevde den da hun/han var i alderen 10-15 år. Prosent	36
2.6. Utvikling for materiell standard og tilfredshet og lykke. Prosent.....	40
2.7. Utvikling for holdningen til u-hjelp: Standpunkt til påstanden "Vi bør løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land". Prosent	42
2.8. Utvikling for holdningen til innvandrere. Prosent	43

3. Hva forteller sosiale indikatorer om samfunnsutviklingen?

3.1. Indikatorer på dårlig økonomi. Antall stønadstilfeller med økonomisk sosialhjelp per 1 000 innbyggere, og andel av befolkningen med inntekt under halvparten av median inntekt.1980-2002	48
3.2. Inntekt etter skatt per forbruksenhet i prosent av gjennomsnittlig inntekt for alle husholdninger, for utvalgte husholdningstyper (kvadratrotskalaen). 1986-2001	50
3.3. Inntekt etter skatt per forbruksenhet i prosent av samlet ekvivalentinntekt for alle, for tidelen personer med lavest inntekt, og for tidelen personer med høyest inntekt (kvadratrotskalaen)	51
3.4. Personer i alderen 16-74 år i arbeidsstyrken. Menn og kvinner. 1980-20031. Prosent .	52
3.5. Arbeidsledige menn og kvinner i alderen 16-74 år i prosent av arbeidsstyrken. 1980-20031	53
3.6. Registrert helt arbeidsløse 16-74 år i prosent av arbeidsstyrken ved utgangen av august 1999-2003. I alt og blant førstegenerasjonsinnvandrere fra Asia og fra Afrika .	54
3.7. Andel ansatte menn og kvinner som mesteparten av tiden har så stor arbeidsmengde at de ikke har tid til å snakke om eller tenke på noe annet enn arbeidet. 1989, 1993 og 1996. Prosent	55
3.8. Studenter ved universiteter og høyskoler, i prosent av registrerte årskull 19-24 år. Menn og kvinner. 1980-20011	57
3.9. Forventet levealder ved fødselen. Menn og kvinner. 1980-2002	59
3.10. Selvmord per 100 000 innbyggere blant menn i ulike aldersgrupper. Årsgjennomsnitt 1981-1985 og 1998-2002	60
3.11. Personer drept i veitrafikkulykker. 1980-2003 (foreløpige tall for 2003)	60
3. 12. Andel av ungdom i alderen 15-20 år som oppgir at de noen gang har brukt forskjellige stoffer. 1986, 1990-2003.Prosent	62
3.13. Utgifter til helseformål per innbygger i faste 1990-priser. 1990-2002. Millioner kroner	63
3.14. Enerom i prosent av alle rom i institusjoner for eldre og funksjonshemmede. 1991-2002	64
3.15. Antall teater-/operabesøk per 1 000 innbyggere. 1980-2001	67
3.16. Samlivsformer blant menn og kvinner i aldersgruppen 30-50 år. 1980-2002. Prosent..	67
3.17. Andel 16-79 år som mangler en fortlølig venn, og andel som er uten eller som sjelden har kontakt med gode venner. 1980-2002	68

3.18.	Andel aktive og passive medlemmer i ulike foreningstyper. 16-79 år. 1980 og 2001 ...	71
3.19.	Medlemskap og aktivitet i politiske partier. Menn og kvinner 16-79 år. 1980-2001. Prosent	72
3.20.	Valgdeltaking ved stortingsvalg og kommunevalg. 1981-2003. Prosent	72
3.21.	Andel av befolkningen 16 år og eldre som har vært utsatt for vold, for trusler om vold og som har opplevd å være urolig for vold eller trusler ute ved bostedet. 1983-2001. Prosent	74
3.22.	Anmeldte forbrytelser per 1 000 innbyggere. I alt og etter utvalgte lovbruddsgrupper. 1991-2002	75
3.23.	Utslipp av klimagasser i Norge. 1987-2003. Millioner tonn CO ₂ ekvivalenter. (foreløpige tall for 2002-2003)	76
4.	Verdens beste? Norge – et land i verden	
4.1.	De ti øverste land på Human Development Index. 2003	94
4.2.	De ti øverste land på Human Poverty Index for utviklede land (HP1-2). 2003	94
4.3.	De ti øverste land på indeksen for miljømessig bærekraft (Environmental Sustainability Index). 2002	98
5.	Hvordan oppleves samfunnsutviklingen?	
5.1.	Oppfatning om utvikling i egen og samfunnets økonomisk situasjon. Balanse mellom opplevd/forventet forbedring og forverring. 2001. Prosent. (N = 4 058)	110
5.2.	Tilfredshet med samfunnsforholdene - generelt og på ulike områder. 2001. Prosent ...	112
5.3.	Forventninger til samfunnsutviklingen de nærmeste årene - generelt og på ulike områder. 2001. Prosent	112
5.4.	Tilfredshet og forventninger til utviklingen for ulike samfunnsområder. Balanse positive minus negative oppfatninger/forventninger. 2001	113
5.5.	Andel som mener at ulike samfunnspolitiske saker er spesielt viktig å løse i Norge. 2001. Prosent	116
5.6.	Endring i andel som mener at ulike samfunnspolitiske saker er spesielt viktig å løse i Norge. 1989-2001. Prosent	117
5.7.	Frykt for ulike ting i tilværelsen. 2001. Prosent	117
5.8.	Utviklingen for andel som føler stor eller en viss frykt. Prosent	118
5.9.	Oppfatning om norske politikeres dyktighet. Prosent	119
5.10.	Tiltro til samfunnsinstitusjoner. Prosent svært stor eller ganske stor tiltro	119

Tabellregister

2. Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn	
2.1. Fordeling på verdiindeksene: Gjennomsnittsskåre (indeksene normert til å variere mellom 0 og 100). 1997-2001	26
2.2. Resultater for utvalgte svaralternativer for noen enkeltpørsmål. 1997-2001. Prosent ..	27
2.3. Prioritering av ressursbruk på ulike personlige gjøremål. 1999. Prosent	30
2.4. Endring i gjennomsnittsskåre på verdiindeksene: 1997-2001–1985-1989 (indeksene normert til å variere mellom 0 og 100. Verdier med skåre 55-100 i tidsrommet 1997-2001 er markert)	33
2.5. Forskjeller mellom materialister og idealister på det personlige plan. 1997-2001	38
2.6. Forskjeller mellom materialister og idealister på det samfunnsmessige plan. 1997-2001. Prosent.....	41
3. Hva forteller sosiale indikatorer om samfunnsutviklingen?	
3.1. Andel menn og kvinner i ulike aldersgrupper som ikke har noen som står dem så nær at de kan regnes med ved store personlige problemer, og andel som oppgir at folk viser liten eller ingen deltakelse og interesse for det de gjør. 2002. Prosent	69
3.2. Dødsfall på grunn av drap, overfall per 100 000 bosatte. Gjennomsnitt 1969-1972, 1979-1982, 1989-1992 og 1999-2002	74
3.3. Utvalgte indikatorer på samfunnsutviklingen. 1980-2002 og 1990-2002	82
3.4. Utvalgte indikatorer for samfunns kvaliteten. 1980-2002 (+ viser prosentvis endring i positiv retning, - prosentvis endring i negativ retning)	86
4. Verdens beste? Norge – et land i verden	
4.1. Samlet fruktbarhetstall i utvalgte europeiske land. 2001	95
4.2. Forventet levealder ved fødselen i perioden 1970-1975 og i 2002, sortert etter hvilke land som har høyest forventet levealder i 2002. Gjennomsnitt for menn og kvinner	95
4.3. Lykke (meget eller ganske lykkelig), tilfredshet med livet (6+ på skala fra 1 til 10) og subjektivt velvære (gjennomsnittet av prosentandelene for lykke og tilfredshet med livet) i de 10 landene med høyest subjektivt velvære, og i utvalgte andre land. Prosent	99
4.4. Offentlige utgifter til utviklingshjelp i prosent av bruttonasjonalinntekt. Norge og OECD-landene. 1986-1987 (gjennomsnitt) og 1998-2002	102
4.5. Indeksen for satsning på utvikling (The Commitment to Development Index). Gjennomsnittsverdier, verdier for Norge (10-punkts skala, hvor høyere verdier indikerer sterkere satsning) og Norges rangering	103
5. Hvordan oppleves samfunnsutviklingen?	
5.1. Tilfredshet med samfunnet og samfunnsutviklingen. 2001. Prosent	106
5.2. Tilfredshet med samfunnet og samfunnsutviklingen innenfor ulike sosiale grupper. 2001. Prosentpoeng for overvekt av positive over negative oppfatninger	108
5.3. Tilfredshet med samfunnet og samfunnsutviklingen avhengig av verdioppfatning og partivalg. 2001. Prosentpoeng for overvekt av positive over negative oppfatninger	109
5.4. Oppfatning om samfunnet blir bedre eller dårligere å leve i avhengig av forventet endring i den generelle økonomiske situasjonen. 2001. Prosent	111
5.5. Prioritering av ressursbruk på ulike samfunnsoppgaver. 1999. Prosent	114

1. Perspektiver på det gode samfunn

1.1. Innledning

Hvorfor diskutere det gode samfunn?

For generasjoner av norske barn har Kardemomme by framstått som et ideal-samfunn. Fortellingen til Torbjørn Egner er en naiv drøm om hvordan samfunnet kunne være; preget av medmenneskelighet, nærhet og varme, aktiv deltaking, stor frihet og mye moro (se ramme). Historien om Kardemomme har likhetspunkter med en sosial utopi. Utopi betyr omtrent "det gode som ikke finnes noe sted". Uten utopiske idealer mister politikken sin sjel, hevder den britiske filosofen Kumar (1991). Utopiske idealer stimulerer fantasien, inspirerer og begeistrer. Men utopiene kan også være farlige. Historien har mange eksempler på grusomheter som er begått i utopiens navn.

I praktisk politikk kan det være bedre å fokusere på det negative enn på det positive. Det er lettere å bli enig om hva som er ondt enn om hva som er godt. Idealene om frihet, likhet og medmenneskelighet er viktige inspirasjonskilder, men i praktisk politikk er kanskje den fremste oppgaven å identifisere områder av samfunnslivet hvor en har fjernet seg lengst fra disse idealene, hvor en for eksempel finner størst forskjeller og mest ufrihet og lidelse (jf. Brox 1995).

En diskusjon av idealer for det gode samfunn er viktig av flere grunner, ved siden av å inspirere og gi politikken sjel. En av grunnene har med fenomenet *målforskyvning* å gjøre. Det er vanlig å gjøre et skille mellom to former for verdier: Instrumentelle og endelige (middelverdier og målverdier). De endelige verdiene er oppfatninger av samfunnets eller enkeltindividenes ideelle tilstand, mens de instrumentelle verdiene er oppfatninger av hvordan de ideelle tilstandene skal oppnås. Frihet vil av mange bli oppfattet som en endelig verdi, som et mål i seg selv. Men frihet kan også forstås som en instrumentell verdi. Noen ser frihet som et middel til å skape større psykisk velvære i befolkningen, og framhever velvære som det endelige målet.

Målforskyvning innebærer at det som i utgangspunktet var ment som et middel til å skape endelige verdier, etter hvert blir et mål i seg selv. Flere har kritisert økonomisk effektivitet og økende materiell vekst for å ha blitt et mål i seg selv, istedenfor et middel til å skape et bedre liv. En lignende kritikk har vært rettet mot et voksende offentlig byråkrati. Det er mange årsaker til at en målforskyvning oppstår. De endelige målene kan være diffuse og vanskelige å måle, mens de instrumentelle verdiene er mer målbare.

For eksempel er veksten i bruttonasjonalproduktet en tellbar størrelse, som kan følges kontinuerlig. Endelige verdier som frihet og mangfold er langt vanskeligere å måle.

Verdidiskusjoner, drøfting av utopier og idealer, er en motvekt til faren for målfor-skyvning. Når "alt kommer til alt", hva er de viktigste målene for personlig liv og samfunnsliv? Ifølge filosofen Arne Næss må målestokken for fornuft og rasjonalitet være "...de bredeste og dypeste perspektiv mennesket forfekter – det som er aller viktigst for den enkelte og felleskapet..." (Næss 1999).

Statistikkens og samfunnsforskningens bidrag...

Men hva er så statistikkens og samfunnsforskningens bidrag til diskusjonen om det gode samfunn? For det første kan forskningen, med statistikken som et viktig redskap, bidra til å klargjøre *konsekvensene* av forskjellige måter å organisere samfunnet på. Den kan belyse om instrumentelle verdier faktisk bidrar til å realisere de endelige verdiene. Ikke minst kan forskningen peke på uforutsette

konsekvenser av forskjellige tiltak. For det andre kan forskningen avdekke *årsakene* til samfunnsmessige fenomener, og dermed bidra til vurderingen av hva som må gjøres. For det tredje kan forskning bidra til å presisere og utdype verdistandpunkter, hva de i praksis skal innebære, og peke på verdikonflikter. Og endelig kan forskning og statistikk være et redskap til å vurdere graden av måloppnåelse. Gitt at bestemte verdier anses som de viktigste, og en presisering av hvordan verdiene skal forstås: Beveger samfunnet seg i en ønskelig retning? Hva er forholdet mellom idealer og realiteter? Gjennom forsøket på å besvare disse og andre spørsmål, kan statistikk og samfunnsforskning i seg selv bidra til å skape et bedre samfunn. Demokratiske idealer lar seg ikke realisere uten en allmenn tilgang til relevant og pålitelig samfunnsinformasjon. Gode og reflekterte diskusjoner om "bør" må bygge på begrunnede forestillinger om "er".

"Alle har det deilig, for her tar vi det med ro". Kardemomme som sosial utopi

Den berømte Kardemommeloven understreker verdien av medmenneskelighet og frihet: "Man skal ikke plage andre, man skal være grei og snill, og for øvrig kan man gjøre hva man vil". Det er mye glede og godt humør i Kardemomme. Folk er stolte av byen sin; det er fest, spill, sang og dans over en lav sko. Byen har ingen synlige miljøproblemer, biler eksisterer ikke, bare en trikk som går til Kardemomme bru og tilbake igjen. Trikketuren er gratis. De fleste innbyggerne i byen ser ut til å leve gode liv. Det er lite stress og mas. "Alle har det deilig, for her tar vi det med ro", som det heter i Kardemommесangen. Innbyggerne er aktive deltakere i samfunnslivet, og inngår i nære relasjoner til andre.

Alt er likevel ikke fryd og gammen. Kardemomme by har ett stort problem, nemlig kriminaliteten. Røverne er de eneste som står helt utenfor samfunnet. Men i løpet av fortellingen løses problemet. Kasper, Jesper og Jonatan integreres i samfunnet gjennom å få ansvarsfulle stillinger i byen. Det kan se ut til at byen har få økonomiske problemer, politimesteren oppretter i hvert fall nye stillinger som brannmester og sirkusdirektør på flekken. Markedskreftene gjør også sitt: Bakeren trenger mer arbeidskraft fordi folk spiser så mye brødmat.

...og hva vi ønsker å gjøre i denne boka

Det er den siste av disse oppgavene vi ønsker å bidra til i denne framstillingen. De to innledende kapitlene omhandler idealer for samfunnsutviklingen, dels ulike idealer som har vært toneangivende innenfor filosofi, politikk og lovgivning (kapittel 1), dels idealene som befolkningen selv gir uttrykk for (kapittel 2). De neste to kapitlene er viet "realitetene", det vil si de faktiske trendene innenfor forskjellige samfunnsområder i Norge (kapittel 3), og i sammenligning med andre land (kapittel 4). Kapittel 5 omhandler befolkningens syn på samfunnsutviklingen, deres egen vurdering av forholdet mellom idealer og realiteter. Synes folk flest at samfunnet har blitt bedre? I det siste kapitlet vil vi forsøke å trekke noen konklusjoner. Samsvarer realitetene, i den grad de kan leses ut av levekårsundersøkelser og annen statistikk, med de forskjellige idealene for samfunnsutviklingen gjennomgått i kapitlene 1 og 2? Er det samsvar mellom befolkningens oppfatninger av samfunnet og det bildet vi får gjennom de statistiske undersøkelsene?

Å vurdere om samfunnet beveger seg i en ønskelig retning er en uhyre komplisert og omfattende oppgave. Vi håper å bidra til enkelte nye innsikter og stimulere til interessante spørsmål, men vil avstå fra å gi noe klart svar på problemstillingen. Det er mange årsaker til det. Den mest åpenbare grunnen er at vi ikke tar noe endelig standpunkt til hvilket samfunn som er det beste. Slike standpunkter ligger utenfor statistikkens og samfunnsforskningens domene. Vi vil riktignok peke på noen abstrakte oppfatninger som deles av mange, inkludert oss selv, om hva et godt samfunn er, men vi vil unnlate å ta standpunkt til verdienes politiske

konsekvenser, og ikke minst til hvordan verdioppfatningene bør avveies seg imellom (se kapittel 1.3). Den endelige vurderingen av om samfunnet blir bedre eller verre må overlates til leseren. Den andre vanskeligheten forbundet med å gi et klart svar, er de store måleproblemene. Idealene for et godt samfunn er ofte sammensatte og kompliserte, med mange betydninger. Det gjelder blant annet sentrale verdier som valgfrihet og en "bærekraftig" utvikling (se nærmere omtale i kapittel 1.2). Vi vil presentere en rekke undersøkelser og statistiske tids-serier som har relevans for disse og andre verdier. Likevel vil det gjennomgående være en nokså "løs" forbindelse mellom de abstrakte verdiene og de konkrete tidsseriene. Vi har for eksempel ikke tatt mål av oss til å undersøke alle aspekter ved verdien "valgfrihet", men ser det som sannsynlig at utviklingen i helsetilstand, arbeidsledighet, inntekt, sosiale nettverk med mer gir en viss innsikt i valgfrihetens kår.

I en del tilfeller vet vi rett og slett for lite til å kunne si noe sikkert. Og selv om det i andre tilfeller finnes tilgjengelig statistikk, kan tolkningsproblemene være store. For eksempel er det ingen tvil om at den registrerte kriminaliteten har vist en sterk vekst de siste 20 årene, men det er vanskelig å vite om økningen skyldes større ressurser til politiet, høyere anmeldelsestilbøyelighet, bedre registreringspraksis eller mindre lovlydighet blant borgerne (se kapittel 3. Utviklingen av befolkningens lovrespekt er omtalt i kapittel 2).

Det er grunn til å understreke at samfunnsforskning og statistikk ikke er noe fullstendig verdinøytralt middel til vurdering av samfunnsutviklingen. "Bør" er i en viss forstand innebygd i "er". Statistikken

som skal vise hvordan forholdene "er", bygger selv på en rekke valg av normativ karakter. Vi skal seinere i dette kapitlet se nærmere på hvilke vurderinger som blant annet har ligget til grunn for Statistisk sentralbyrås (SSBs) levekårsundersøkelser. Forfatterne bak denne framstillingen er naturligvis heller ikke upåvirket av egne vurderinger og idealer.

Til slutt kan det være grunn til å minne om de treffende ordene til Albert Einstein: "Ikke alt som teller kan telles, og ikke alt som kan telles teller". Vår tilnærming legger stor vekt på bruken av kvantitative, samfunnsvitenskapelige data. Som antydning er dette en kilde som har sine svakheter. Fordelen med å bruke stort anlagte intervjuundersøkelser av befolkningen, som ofte er tilfellet i denne framstillingen, er at en kan være nokså sikker på at resultatene er representative for hele befolkningen. Ulempene er blant annet at det kan være problematisk å tolke hva som ligger bak resultatene, og at det er vanskelig å danne seg noe helhetlig bilde av personenes livssituasjon. Andre kilder er blant annet dybdestudier av et mindre antall personer, gjennom observasjoner eller kvalitative intervjuer, og bruk av skjønnlitteratur, dagbøker eller brev. Et eksempel på en annen tilnærming til studiet av verdioppfatninger enn den som blir anvendt i denne framstillingen, er Marianne Gullestads analyser av hva slags verdisynd som kan leses ut av livshistorier innsendt til prosjektet "Skriv ditt liv" (Gullestad 1996).

I den videre framstillingen vil vi først gå nærmere inn på noen av de sentrale ideene om hva et godt samfunn innebærer. I stor grad vil dette være idealer som er gjengangere i norsk lovgivning og offentlig debatt, men vi vil også hente fram nyere samfunnsvitenskapelige per-

spektiver. Vi vil til slutt peke på noen av dilemmaene som oppstår når idealene skal veies mot hverandre, og redegjøre for den videre gangen i boka.

1.2. Forskjellige syn på det gode samfunn

De klassiske idealene: Frihet, likhet, solidaritet

Frihet, likhet og brorskap er det klassiske slagordet fra den franske revolusjon. I vår tid er ordet brorskap lite brukt. Til gjengjeld blir det ofte henvist til det nærliggende idealet om solidaritet. *Frihet* er en tverrpolitisk verdi. Alle de større politiske partiene i Norge anerkjenner verdien av frihet. Frihet er en kjerne i forestillingen om det gode liv. Men frihet er et ord med mange betydninger. Frihet kan forstås negativt, som *frihet fra* inngrep og kontroll, og mer positivt, som den enkeltes *frihet til* å realisere et godt liv. Den førstnevnte forståelsen av frihet står sentralt i Kardemommeloven. Et eksempel på den andre formen for frihet er når politimester Bastian uten videre oppretter en ny stilling i Kardemomme by. Dette offentlige inngrepet gir Jesper frihet til å realisere det livslange ønsket om å bli sirkusdirektør.

Det positive frihetsbegrepet kan utdypes på flere måter. Sten Johansson, nestoren innenfor svensk levekårsforskning, har pekt på at det finnes visse "universelle livsprosjekter", som alle individer må forholde seg til etter hvert som de beveger seg gjennom livsløpet. Disse livsprosjektene, eller oppgavene, er blant annet å skaffe inntekter, ta vare på egen helse og tilegne seg kunnskaper og ferdigheter for voksenlivets roller. I dette perspektivet er det gode samfunnet et samfunn som gir den enkelte nødvendig hjelp og

støtte i mestringen av livsprosjektene. Et godt samfunn bygger institusjoner som gir hjelp til selvhjelp. Mestringen av livsoppgavene har både et individuelt og et kollektivt grunnlag.

Det positive frihetsbegrepet kan også presiseres ved hjelp av begrepet om *selvrealisering*. Idealet om selvrealisering fikk sin klassiske utforming av Karl Marx, som så for seg hvordan det kommunistiske samfunnet ville gi muligheter til å oppheve arbeidsdelingens ufrihet, og legge til rette for den frie og selvstendige utfoldelsen av enkeltmenneskets evner. Dette er en oppfatning av det gode liv som vektlegger aktiv, skapende utfoldelse framfor et passivt forbruk (Elster 1988).

Frihet er ett av flere syn på hva det gode liv innebærer. Andre perspektiver ser det gode liv som tilfredsstillende av grunnleggende behov, eller som den subjektive opplevelsen av lykke og tilfredshet. Behovsbegrepet er uklart, men kan forstås på bakgrunn av antakelser om grunnleggende eksistensbetingelser. For mennesker er slike eksistensbetingelser, ut over de grunnleggende biologiske behovene, blant annet et minstemål av mening, trygghet og sosialt fellesskap. Uten at disse behovene tilfredsstilles, er det vanskelig å bevare psykisk og fysisk helse, selv om det åpenbart er store variasjoner fra menneske til menneske i hvor mye de tåler av meningsløshet, utrygghet og isolasjon.

Det er vanskelig å se for seg et godt liv som er uten glede og andre positive følelser. Noe av det tiltrekkende ved Kardemomme by er nettopp gleden og det gode humøret som innbyggerne utstråler. I en politisk sammenheng er opplevelsen av ulykke, av smerte og lidelse, den fremste etiske utfordringen.

Et ideal om medmenneskelighet tilsier at et godt samfunn bygger institusjoner og har normer som bidrar til å redusere menneskelig lidelse.

Disse perspektivene på det gode eller onde liv: Frihet, tilfredsstillende av behov og psykisk velvære, står ikke nødvendigvis i motsetning til hverandre. I mange tilfeller gir de supplerende begrunnelser for betydningen av forskjellige samfunnsinstitusjoner. For eksempel er et velfungerende helsevesen viktig av mange grunner, det bidrar til frihet, tilfredsstillende grunnleggende behov og er et viktig redskap til å redusere menneskelig smerte og lidelse.

Den norske samfunnsforskeren Stein Ringen hevder at glede beror på frihet. Frihet gir den enkelte mulighet til å finne og gjøre det som gir glede (Ringen 2000). Noen forskningsresultater støtter dette synet. Den nederlandske lykkeforskeren Ruut Veenhoven har funnet at lykkenivået er høyere i nasjoner med stor grad av politisk, økonomisk og personlig frihet, og i land hvor individualistiske verdier står sterkt. Årsaken kan være at individualistiske samfunn med stor grad av frihet har mer variasjon, større mangfold i måter å leve på, og mer rom for forhandlinger. Dermed øker mulighetene for at individet kan finne en måte å leve på som er tilpasset hans eller hennes egenart (Veenhoven 1999).

Muligheten til et godt liv for folk flest er langt fra det eneste kriteriet på et godt samfunn. Spørsmålet om det gode samfunn handler også om hvordan samfunnsgodene fordeles, om likhet og solidaritet. Som frihetsidealet er idealet om *likhet* blitt forstått på en rekke forskjellige måter. Idealet om politisk likhet er det minst kontroversielle. Demokratiet er en

styringsform som er tuftet på et slikt ideal. Alle skal ha tilgang til de samme politiske rettigheter, som ytringsfrihet, organisasjonsfrihet og retten til å stemme ved valg. Mer kontroversielt er det om samfunnet også bør tilstrebe en høy grad av økonomisk og sosial likhet, og hva denne likheten skal innebære i praksis. I samfunnsvitenskapelig litteratur skilles det blant annet mellom ressurslikhet, sjanselikhet og resultatlikhet. Ressurslikhet innebærer at alle behandles likt i den forstand at alle får de samme ressursene, uten at det tas hensyn til at individene kan ha forskjellige ressursbehov. Sjanselikhet innebærer at alle skal ha de samme mulighetene, den samme sjansen til å erverve seg godene i samfunnet. Resultatlikhet betyr at personer som i utgangspunktet er dårligere stilt enn andre får tilført mer ressurser, slik at resultatet blir likt for alle. Resultatlikhet er det mest vidtgående og radikale likhetsbegrepet. Flere forskere har understreket at likhetsidealet bør innebære likhet i valgmuligheter og ikke i måter å leve på. Forskjellige levemåter er tvert imot en verdi i seg selv, de innebærer et positivt *mangfold* som bidrar til å skape ytterligere valgfrihet (Ringen 2000).

Økonomisk likhet må avveies i forhold til andre verdier, slik som hensynet til effektivitet. Ulikhet i fordelingen av materielle goder kan stimulere til innsats og øke produksjonen. Økt produksjon kan i sin tur komme alle til gode. Ifølge en berømt og omdiskutert teori om rettferdighet (Rawls 1971) kan ulikhet i fordelingen av viktige samfunnsgoder godtas hvis den er til fordel for de dårligst stilte i samfunnet.

I hvilken grad det er en motsetning mellom likhet og frihet vil avhenge av hvordan disse mangetydige begrepene forstås. En radikal anvendelse av idealet om

resultatlikhet på det økonomiske området vil lett komme i motsetning til en forståelse av frihetsbegrepet som frihet fra kontroll og inngrep. Hvis likhet avgrenses til formell politisk likhet (alle skal ha de samme politiske rettighetene), vil den potensielle motsetningen være langt mindre.

Forskning viser at nasjoner med en høy grad av økonomisk ulikhet også har mer vold, flere drap og tyverier enn nasjoner med mindre ulikhet (Wilkinson mfl. 1998, Lee og Bankston 1999, Wilsem mfl. 2003). Dette kan tolkes som en støtte til en antakelse om at ulikhet i noen tilfeller undergraver fellesskap og mellommenneskelig tillit, men andre tolkninger er også mulige. Kanskje er det lettere å opprettholde selvrespekten i et samfunn med stor grad av sosial og økonomisk likhet. Den amerikanske filosofen John Rawls legger stor vekt på dette argumentet i sin teori om rettferdighet. Selvrespekt er en av de viktigste ressursene mennesker trenger for å skape et godt liv. En rekke studier har pekt på betydningen av selvfølelse for subjektiv livskvalitet (Ventegodt 1995, Zumbo og Michalos 2000).

Idealet om *solidaritet* har tradisjonelt vært mest anvendt av sosialister og partier på venstresiden. Etter hvert er begrepet også blitt annektert av liberale tenkere, og i Norge brukes begrepet flittig både av mellompartiene og de sosialistiske partiene. Den kanskje vanligste betydningen av ordet i dag er at det velstående flertallet bør være solidariske med de fattige og med andre grupper som har dårlige levekår. Solidaritet innebærer at personer som inngår i et fellesskap bør være villige til å ofre noe for andre medlemmer av fellesskapet, gi avkall på egne fordeler til beste for andre. I solidaritets-

tanken ligger det gjerne også innebygd en forestilling om at de solidariske personene er knyttet sammen i en gjensidig avhengighet, og en forestilling om at mennesket er et sosialt vesen som ikke kan realisere seg selv uavhengig av et fellesskap.

Menneskeverd og menneskerettigheter

Prinsippet om alle menneskers likeverd er uttrykt slik i FNs *Verdenserklæring om menneskerettighetene* fra 1948: "Alle mennesker er født frie og like i verdighet og rettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd" (artikkel 1). En innflytelsesrik forløper for Verdenserklæringen var den tyske filosofen Immanuel Kant, som formulerte prinsippet om at en aldri skal bruke et annet menneske bare som middel, men alltid også som et formål. Når noe bare brukes som et middel, tillegges det ingen verdi i seg selv. Amitai Etzioni, forgrunnsfigur for den kommunitaristiske bevegelsen i USA, tar utgangspunkt i dette prinsippet når han gir sin definisjon av et godt samfunn: "Et godt samfunn er et samfunn hvor mennesker behandler hverandre som mål i seg selv og ikke bare som instrumenter, et samfunn hvor enhver person blir vist full respekt og verdighet snarere enn å bli brukt og manipulert" (Etzioni 2001: 1-2). For eksempel er seksuelt misbruk av barn, mishandling og annen voldskriminalitet åpenbare brudd på et slikt prinsipp.

Ideen om likeverd er en kjerne i mange av forestillingene om sosial rettferdighet; verdier som solidaritet, demokrati, toleranse og mangfold bygger også på dette prinsippet. I Verdenserklæringen er prinsippet om likeverd fulgt opp med en framstilling av hvilke rettigheter som tilkommer alle mennesker. I tillegg til

medborgerlige friheter og rettigheter som stemmerett, yrings- og trosfrihet, heter det blant annet at enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet, til sosial trygghet, til arbeid, til hvile og fritid, til en levestandard som er tilstrekkelig for helse og velvære, til utdanning og til fritt å delta i samfunnets kulturelle liv. Gjennom Menneskerettsloven som ble vedtatt i 1999, ble de tre viktigste internasjonale konvensjonene om menneskerettigheter (blant annet FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter fra 1966) en del av norsk lovgivning. Disse konvensjonene er en videreføring i rettslig bindende form av Verdenserklæringen.

Det er bred enighet om at hensynet til menneskeverdet og en likeverdig behandling av forskjellige grupper skal veie tungt når kvaliteten på viktige samfunnsinstitusjoner vurderes. Det er for eksempel lagt til grunn for helselovgivningen at helsevesenet skal gi et likeverdig tilbud uavhengig av kjønn, alder, sykdomstype, bosted og inntekt. I St.meld. nr. 26 (1999-2000): "Om verdier for den norske helsetenesta" heter det at: "Prinsippet om at kvar einskild person har ein ukrenkjeleg verdi skal leggjast til grunn for arbeidet".

Men prinsippene om rettigheter er svært runde og generelle, spørsmålet melder seg om hva de skal innebære i praksis. Hva innebærer det at alle skal ha rett til tilfredsstillende levestandard og til sosial trygghet (artiklene 11 og 9 i FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter)? Er for eksempel det skjønnsbaserte norske systemet for utmåling av økonomisk stønad, som bidrar til betydelige variasjoner i sosialhjelpsutbetalinger mellom kommunene, i tråd med slike rettigheter? Hvert år dør om lag 300 personer i trafikkuulykker, og tusener blir

skadet (se kapittel 3). Burde hensynet til menneskeverdets ukrenkelighet tilsis at disse omkostningene er uakseptable, og at større bevilgninger til trafikksikkerhet er en etisk forpliktelse? Svaret på disse og lignende spørsmål forutsetter vanskelige avveininger mellom ulike verdier, noe vi skal komme tilbake til i et seinere avsnitt.

Sosial kvalitet

I EU har forskere og beslutningstakere lansert begrepet *sosial kvalitet*. Bakgrunnen for bruken av dette begrepet er en opplevelse av at økonomiske mål dominerer over de sosiale i politiske veivalg innenfor unionen (Beck mfl. 1997). Økonomisk vekst skal ikke være noe mål i seg selv; det er sosial kvalitet som bør være det endelige målet. Sosial kvalitet har blitt definert som "... borgernes mulighet for deltaking i samfunnets sosiale og økonomiske liv under betingelser som fremmer deres velvære og individuelle potensiale". Ifølge dette perspektivet er det fire grunnleggende forutsetninger for borgernes deltaking: Sosial og økonomisk trygghet, sosial inkludering (inclusion), sosialt samhold (cohesion) og endelig autonomi eller "empowerment". Deltakingen forutsetter for det første tilgang til et minimumsnivå av sosial og økonomisk trygghet. Borgernes behov for trygghet mot dårlig helse, arbeidsledighet og dårlige materielle levekår må tilfredsstilles. For det andre forutsetter deltakingen et basisnivå av sosial inkludering, som i denne sammenheng betyr at de viktigste institusjonene i samfunnet fordeler sine goder på en måte som sikrer lik tilgang til disse godene. For eksempel vil tilfeller av diskriminering innenfor utdanningssystemet og jobbmarkedet være en indikator på mangelfull inkludering. For det tredje forutsetter deltakingen sosialt samhold ("cohesion" eller solidaritet). Både kriminalitet og

økonomisk ulikhet blir foreslått som indikatorer på lavt samhold. For det fjerde er autonomi eller "myndiggjøring" ("empowerment") viktig for å sette mennesker i stand til å realisere sitt fulle potensial som borgere. Spørsmålet om autonomi beskrives som særlig relevant for grupper som har vansker med å få gjennomslag for sine ønsker i møtet med profesjonsgrupper og politikere. Eksempler kan være funksjonshemmede og eldre, hvor idealet om autonomi tilsier muligheter til å ta uavhengige avgjørelser om innholdet i tjenestene som tilbys.

Fenomenet *sosial inkludering* (og motsatsen sosial eksklusjon) gis ofte en lang videre definisjon enn ovenfor, og blir i noen sammenhenger nærmest identisk med begrepet sosial kvalitet. De engelske forskerne Berman og Phillips (2000) skiller mellom to former for sosial inkludering, én form refererer til borgerrettigheter, rettighetene en person har i egenkap av å være borger i en nasjon, en annen form innebærer å være del av og identifisere seg med et sosialt og kulturelt fellesskap. Eksempler på sosial eksklusjon vil i det førstnevnte tilfellet være manglende tilgang til primærgoder som arbeid og inntekt, i det andre tilfellet isolasjon, ensomhet og liten sosial støtte.

Begrepet sosial eksklusjon er blitt kritisert for å gi et lite dekkende bilde av virkeligheten og for å stigmatisere dem som får denne betegnelsen. Som alternativ har samfunnsforskeren Knut Halvorsen (2000) foreslått å bruke begrepet *marginalisering*. Å være marginalisert betyr bokstavelig talt å være "på grensen". De marginaliserte er *delvis* deltakere i samfunnets sosiale og økonomiske liv, og delvis utenforstående. Sosial eksklusjon kan forstås som det ekstreme slutt punktet i en prosess, som går fra en tilstand av

deltaking og forankring, til å være marginalisert og til slutt ekskludert.

Det langsiktige perspektivet:

Et bærekraftig samfunn

Verdien av å bevare naturmiljøet brukes ofte som argument i samfunnsdebatten. En begrunnelse for dette hensynet er velferden til framtidige generasjoner. Brundtland-kommisjonens definisjon av "bærekraftig utvikling" var at den nåværende generasjonen skulle være i stand til å møte sine behov uten å ødelegge for framtidige generasjoners muligheter til å gjøre det samme. Brundtland-kommisjonen pekte også på betydningen av internasjonalt samarbeid. Mange av miljøproblemene har en global karakter som bare kan løses gjennom et samarbeid med andre stater.

Selv om miljøproblemene var Brundtland-kommisjonens hovedanliggende, var også tilfredsstillelsen av grunnleggende behov for den nålevende generasjonen en viktig del av idealet om bærekraftig utvikling; behov for mat, klær, arbeid, helse og utdanning burde tilfredsstilles for alle. Fattigdom ble oppfattet som en av flere årsaker til forringelse av naturmiljøet.

Hva er et bærekraftig samfunn?

OECD-tilnærmingen

Innenfor OECD (Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling) har det blitt utført et omfattende arbeid for å klargjøre og måle begrepet "bærekraftig utvikling", med utgangspunkt i Brundtland-kommisjonen (OECD 2001). I denne tilnærmingen blir det skilt mellom tre former for bærekraftig utvikling: Økonomisk, miljømessig og sosial. *Økonomisk bærekraft* dekker betingelsene for en sterk og varig økonomisk vekst, slik som en stabilt lav inflasjon. *Miljømessig bære-*

kraft dreier seg om å beskytte de biologiske og fysiske systemene, samt sikre tilgangen til et helsefremmende miljø. Idealet om *sosial bærekraft* understreker betydningen av høy sysselsetting, sosiale sikkerhetsnett, likhet og deltaking i demokratiske beslutningsprosesser. De tre sidene ved en bærekraftig utvikling inngår i gjensidige påvirkningsrelasjoner. For eksempel vil miljømessig bærekraft både avhenge av trekk ved den økonomiske veksten og av sosiale forhold som fattigdom og konsummønstre. Nasjoner som har presserende sosiale problemer å ta seg av, vil sannsynligvis i mindre grad være opptatt av å redusere miljøproblemene, mens nasjoner med høy grad av likhet og velferd i større grad vil være villige til å akseptere de økonomiske og sosiale kostnadene ved en ambisiøs miljøpolitikk.

Samfunnets kapasitet for tilfredsstillelse av behov er avhengig av tilgangen på forskjellige former for ressurser eller kapital. En betingelse for bærekraftig utvikling er at summen av disse kapitalformene ikke avtar over tid. Kapitalformene inkluderer økonomisk kapital, naturkapital, humankapital og sosial kapital. Økonomisk kapital er den totale beholdningen av produksjonsmidler som maskiner og utstyr, infrastruktur og finanskapital. Naturkapitalen er fornybare og ikke-fornybare naturressurser samt andre miljøgoder. Humankapitalen består av "kunnskapen, ferdighetene, kompetansene og egenskapene i mennesker som gjør det lettere å oppnå et personlig velvære" (OECD 2001). I dette omfattende begrepet inngår både utdanningsnivå og helsetilstand. Sosial kapital er definert som sosiale nettverk og felles normer som fremmer samarbeid innenfor og mellom grupper.

Over tid kan beholdningen av disse ressursene avta. Avtakende ressurser kan gjøre det nødvendig for samfunnet å iverksette tiltak og øke investeringene i en eller flere kapitalformer. Idealet om bærekraftig utvikling innebærer en etisk forpliktelse til å bruke ressursene på en måte som ivaretar hensynet til seinere generasjoner. Denne forpliktelsen er altså ikke begrenset til naturmiljøet, slik begrepet om bærekraftig utvikling ofte brukes. Det kan for eksempel være viktige trekk ved det sosiale systemet som ikke så lett lar seg reparere når det først er skadet. Et sentralt spørsmål er i hvilken grad tap av én form for kapital kan erstattes av økt tilgang på andre kapitalformer. Er for eksempel uttømming av en ikke-fornybar ressurs som oljen i løpet av et par generasjoner akseptabel, hvis pengene brukes til å investere i økonomisk og human kapital som også kommer seinere generasjoner til gode?

Betingelser for samfunnets stabilitet

De britiske forskerne George og Wilding bruker begrepet "det bærekraftige samfunn" på en måte som har klare likhetspunkter med OECD-tilnærmingen. I boka "British society and social welfare. Towards a sustainable society" (1999) beskriver de betingelsene for samfunnets stabilitet og opprettholdelse på lengre sikt. Samfunnets bærekraft forutsetter en kollektiv evne til å beskytte miljøet, men også en rekke andre forhold av økonomisk, sosial og politisk karakter. Ifølge George og Wilding har det bærekraftige samfunnet fire hovedkjennetegn: En miljøvennlig økonomisk vekst, muligheter til arbeid for alle, en rettferdig fordeling av den økonomiske vekstens resultater, slik at fattigdom og store økonomiske ulikheter er avskaffet, og et felles verdisystem som vektlegger respekt for andre

og en forpliktelse til å handle kollektivt for å fremme det felles beste.

En ensidig betoning av økonomisk vekst som overordnet målsetting kan være destruktiv og ødelegge samfunnets stabilitet. På den andre siden kan en ensidig vektlegging av sosiale forhold, uten hensyn til samfunnets økonomiske grunnlag, være like truende for samfunnets bærekraft. I et langsiktig perspektiv må det være en balanse mellom de økonomiske og sosiale målene. Blant de økonomiske og sosiale betingelsene for en bærekraftig utvikling legger George og Wilding stor vekt på at fattigdom må avskaffes. Både fattigdom og ulikhet truer stabiliteten i samfunnet, ved å skape grobunn for konflikter og ved å svekke sansen for det felles beste. Det bærekraftige samfunnet er også avhengig av demokratiske reformer, langsiktig stabilitet forutsetter en folkelig oppslutning om samfunnet og at samfunnets individer føler at de kan delta i beslutningene og ha reell innflytelse.

Et langsiktig perspektiv tilsier et sterkt fokus på barn og familie. Samfunnets framtid er avhengig av gode oppvekstforhold for barn, og av at hver ny generasjon innprentes de "rette" normer og verdier. George og Wilding legger i det hele tatt stor vekt på verdienes betydning. Verdien er kanskje nøkkelelementet i det bærekraftige samfunnet, hevder de.

Det kan diskuteres om dette perspektivet legger for stor vekt på stabilitet og konsensus som mål i seg selv. Det er neppe noe mål at undertrykkende samfunn som ikke bidrar til å tilfredsstille samfunnsmedlemmenes behov skal være stabile. Et poeng hos George og Wilding er imidlertid at slike undertrykkende samfunn ikke

vil være mulige å opprettholde på lang sikt.

Bærekraftperspektivet tilsier altså at et godt samfunn ivaretar samfunnsmedlemmenes grunnleggende behov, samtidig som det tar vare på beholdningen av økonomiske, naturgitte, menneskelige og sosiale ressurser; ressurser som er nødvendige for sosial stabilitet og for at de som kommer etter oss skal kunne tilfredsstille sine behov. Det er et framtidsoriert perspektiv som understreker nødvendigheten av å balansere økonomiske, miljømessige og sosiale sider ved utviklingen. Endelig er det også et perspektiv som tar hensyn til den globaliserte virkeligheten, en virkelighet hvor betingelsene for velferd og et godt samfunn ikke lar seg bestemme på nasjonalt nivå alene. Det bærekraftige samfunnet er på mange måter et barne-/barnebarnperspektiv på det gode samfunn. Hvis vi tenker oss at samfunnet er et felles produkt vi vil overlevere i best mulig stand til barn og barnebarn, hvilke konsekvenser får det for politisk tenkning?

1.3. Verdikonflikter og dilemmaer

Verdier kan stå i motsetning til hverandre, eller forskjellige grupper i samfunnet kan ha ulike verdier eller ulik oppfatning av innholdet i verdiene. I utopien om Kardemomme by som vi innledet med, er det få åpenbare verdimotsetninger, med noen unntak. I begynnelsen står røvernes verdier åpenbart i motsetning til det øvrige samfunn, røvernes idé om det gode liv er å gjøre så lite de kan, unntatt å røve det de har behov for, men heller ikke mer. Politimester Bastian og tante Sofie representerer tilsynelatende to motpoler i synet på likhet: Mens politimesteren ser ut til å mene at valgfrihet innenfor visse rammer er det sentrale velferdsgodet som alle bør ha, står tante

Sofie for en annen oppfatning, hvor likhet betyr at alle lever på samme måte: "Hvis bare alle var som jeg – så ville alt bli bra. Men ingen andre er som meg - å langt i langt i fra".

De fleste verdiene vi har referert til er lite kontroversielle når de presenteres i en abstrakt og upresis form. Hvert eneste større parti i Norge bekjenner seg for eksempel til verdien av frihet, og trekker fram nødvendigheten av å bevare naturressursene av hensyn til kommende generasjoner. Noen former for likhet er det også bred enighet om verdien av, mens det er større uenighet om betydningen av økonomisk likhet. Uenigheten kommer særlig til syne når verdiene skal konkretiseres og når forskjellige verdier veies mot hverandre. Én form for avveining eller mulig verdikonflikt er mellom på den ene siden hensynet til valgfrihet for folk flest, og på den andre siden verdien av å redusere ulikhet og ta vare på velferden for små grupper. Hvor langt skal solidariteten med et sårbart mindretall strekke seg? Blant annet har en innenfor norsk alkoholpolitikk valgt å begrense flertallets handlefrihet (for eksempel ved å forby vinsalg i dagligvareforretningene) av hensyn til risikoen for utvikling av alkoholproblemer, og dermed lidelse og ufrihet, hos et mindretall. Hva skal "rett til helse" innebære i praksis, hvor går grensene for hva som skal satses av ressurser på å realisere dette idealet, sammenlignet med ressursbruken til andre gode formål?

Et lignende verdidilemma gjelder forholdet mellom det gode liv sett fra et individuelt ståsted og de fellesgoder som et bærekraftig samfunn er avhengig av. For eksempel er de demokratiske institusjonene avhengig av engasjement og deltaking fra samfunnsborgerne. En

oppfatning av det gode liv som innebærer å nyte livet mest mulig og være fri fra påbud og forpliktelser, kan stå i motsetning til forutsetningene for et godt samfunn på lengre sikt. Ikke alle definisjoner av det gode liv er like bærekraftige. Men i hvilken grad kan det offentlige ha meninger om hva det gode liv skal være? Den britiske sosiologen Anthony Giddens hevder for eksempel at befolkningen bør oppmuntres til en mer aktivt risikotakende holdning, om nødvendig gjennom lovfestede plikter (Giddens 1998). Kan vi akseptere at staten pålegger mennesker å ta risikoer? Ifølge liberalpolitisk filosofi bør staten være nøytral i forhold til ulike oppfatninger av det gode liv.

En tredje, klassisk verdiavveining er mellom hensynet til økonomisk vekst og effektivitet på den ene siden, og økonomisk ulikhet på den andre. For eksempel kan rene likhetshensyn tilsi at arbeidsløshetsstrygden bør gi 100 prosent kompensasjon for tapt arbeidsinntekt. Effektivitetshensyn kan tvert imot tilsi at kompensasjonsgraden bør være lavere, hvis det er riktig at lav trygd gir en sterkere motivasjon for å søke etter nytt arbeid. At flere kommer i arbeid har positive konsekvenser for samfunnets beholdning av økonomisk kapital og humankapital. Men den mulige effektivitetsgevinsten ved større økonomisk ulikhet må blant annet veies mot ulikhetens konsekvenser for sosial kapital (jf. OECD-tilnærmingen referert tidligere). Hvis ulikheten oppfattes som urettferdig, kan tillitsnivået i samfunnet bli svekket, og risikoen for konflikter øke.

Et siste eksempel gjelder avveiningen mellom frihet og et godt liv i nasjonal sammenheng, i forhold til betydningen av internasjonal solidaritet. Brundtland-kommisjonen bidro til å reise viktige

spørsmål om grensene for solidaritet og fellesskap: I hvilken grad er vi villige til å avstå fra goder til fordel for seinere generasjoner og personer i andre land enn vårt eget? Angrepet på World Trade Center 11. september 2001, og hendelsene etterpå, er en sterk påminnelse om hvor avhengig vår nasjonale velferd er av internasjonale forhold. Det er ikke mulig å skape et godt samfunn på nasjonalt nivå uten samtidig å skape et internasjonalt samfunn som løser de enorme fattigdoms- og miljøproblemene i verden. "En vestlig forståelse av det gode liv som selvrealisering synes å grense til det umoralske i det 20. århundres avslutningsfase", bemerker filosofen Knut Erik Tranøy, og reiser spørsmålet om det gode liv kan defineres uten å ta hensyn til at det store flertallet av verdens befolkning lever under et akseptabelt levestandardnivå (Tranøy 1998). Mange hevder at innholdet i det gode liv må tilpasses hensynet til økologisk balanse og fattige mennesker i andre land. Ifølge Etzioni bør det rike Vesten gå foran i å finne kilder til det gode liv som ikke er ressursintensive, slik som familieliv, kultur og deltaking i lokale fellesskap (Etzioni 1996).

1.4. Måling av framskrittet

Hvordan skal vi måle om samfunnet blir bedre eller verre? I et samfunn som Kardemomme er ikke "måleproblemet" særlig påtrengende. Byen er oversiktlig, alle kjenner alle. Det er for eksempel neppe noe behov for å produsere statistikk over kriminaliteten, siden det ser ut til at alle vet hvem røverne er, og hvor ofte de er ute og røver. I en stort og uoversiktlig samfunn som det norske blir forholdene annerledes. Hvor utbredt kriminaliteten i samfunnet er, og hvordan den utvikler seg over tid, lar seg ikke fastslå på grunnlag av hverdagserfaringen

alene. I et moderne samfunn oppstår det et behov for statistiske data som kan gi veiledning i bedømmelsen av samfunnets kvaliteter. Som tidligere påpekt, forutsetter diskusjonen om "bør" begrunnede forestillinger om "er".

Samtidig er det all grunn til å understreke at statistikken som skal vise hvordan forholdene "er", selv bygger på en rekke valg av normativ karakter. I de nordiske land blir samfunnsforholdene blant annet kartlagt gjennom store intervjuundersøkelser av befolkningens levkår. Den første undersøkelsen ble gjennomført i Sverige i 1968. Vi skal seinere referere mye til de norske levkårsundersøkelsene (særlig i kapittel 3). I den svenske levkårsundersøkelsen ble levkår definert som individets tilgang til ressurser som det kan bruke til å kontrollere og bevisst styre sine livsvilkår. Valgfrihet var den sentrale verdipremissen. Denne oppfatningen ble også tillagt en viss vekt ved utformingen av de norske levkårsundersøkelsene fra 1980. Som i de svenske levkårsundersøkelsene ble registreringer konsentrert om de sider ved levkårene som tilhører "områder for offentlig politikk": Boforhold, økonomiske forhold, utdanning, sysselsetting og arbeidsforhold, helse, fritid, vold og trygghet. Betydningen av fordelingsproblemet ble også understreket når levkårsundersøkelsene startet opp i Norge, undersøkelsene skulle bidra til å styrke grunnlaget for den politiske prosessen omkring velferds- og fordelingsproblemet. En viktig informasjonskilde som levkårsundersøkelsene gjenspeiler med andre ord bestemte verdioppfatninger, hvor verdier som valgfrihet, demokrati og rettferdig fordeling står sentralt.

1.5. Vår tilnærming

Når vi stiller spørsmålet om samfunnet blir bedre eller verre, følger straks en rekke andre spørsmål i kjølvannet: Bedre eller verre i forhold til hva? Og for hvem? I det foregående har vi presentert noen syn på det gode samfunn. Som vist, er det en viss grad av overlapping mellom de ulike perspektivene. Vi vil ikke presentere en entydig definisjon av hva det gode samfunn er. Vi mener imidlertid at perspektivene som det er redegjort for fanger opp viktige aspekter ved hva et godt samfunn innebærer. Idealet om alle menneskers likeverd utgjør en kjerne i de fleste verdiene som det norske samfunnet bekjenner seg til på det offisielle plan. Prinsippene om visse ukrenkelige menneskerettigheter er en del av norsk rett. Selv om det er omdiskutert hva dette betyr i praksis, er idealet om likeverd og like rettigheter en nødvendig del av målestokken på om samfunnet beveger seg i riktig retning. Frihet er også en av de politiske fellesverdiene det er naturlig å ta utgangspunkt i. Et godt samfunn legger forholdene til rette for individuell livsutfoldelse, forutsatt at livsutfoldelsen ikke begrenser andres muligheter til det samme. Det er likeledes vanskelig å tenke seg et godt samfunn som ikke er opptatt av å redusere summen av menneskelig lidelse, for eksempel gjennom å bygge ut og vedlikeholde et godt helsevesen. Endelig handler det gode samfunn om å ta langsiktige hensyn, slik det kommer til uttrykk i idealet om en bærekraftig samfunnsutvikling, og om verdien av internasjonal hjelp og solidaritet. Det bærekraftige samfunnet innebærer blant annet en forpliktelse til å ta vare på miljømessige, økonomiske, menneskelige og sosiale ressurser av hensyn til dem som kommer etter oss. I det lange løp forutsetter nasjonal trygghet og velferd også at de globale

miljø- og fattigdomsproblemene finner sin løsning.

Idealene vi har referert til er velkjente innslag i samfunnsdebatten, i lovgivning, i politiske festtaler og prinsipp-programmer. Som vi skal se i neste kapittel, kan de også gjenfinnes i synspunkter på det gode samfunn og gode liv blant folk flest. Men *kapittel 2* vil i tillegg vise at det er stor grad av uenighet om flere av målene for samfunnsutviklingen, blant annet om verdien av internasjonal hjelp. For eksempel er halvparten av befolkningen helt eller delvis enig i at vi bør løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land. Kapitlet viser hvordan verdioppfatningene i befolkningen har utviklet seg siden 1985, med data fra MMIs Norsk Monitor. Som nevnt kan befolkningens verdisystem også ha relevans for vurderingen av samfunnsutviklingen (jf. George og Wilding 1999). Utviklingen av verdioppfatningene kan fortelle oss noe om utviklingen av samfunnets sosiale kapital.

I *kapittel 3* blir den faktiske utviklingen på ulike samfunnsområder beskrevet ved hjelp av data fra SSBs levekårsundersøkelser, samt en rekke andre kilder. Samsvarer utviklingen med perspektivene på et godt samfunn trukket opp i dette kapitlet, og inntrykket av befolkningens ønsker fra kapittel 2? I kapitlet vil vi ta for oss noen av de viktigste betingelsene for menneskelig frihet, livsutfoldelse og velvære. Disse betingelsene kan igjen grovt sett deles i to: Ressurser og institusjoner. Viktige *ressurser* er blant annet helse, tilgang til penger og andre materielle goder, kunnskaper og ferdigheter, et støttende sosialt fellesskap, trygghet for liv og helse samt miljøgoder som rent vann og ren luft. Viktige *institusjoner* er familie, arbeidsliv, skole, frivillige organi-

sasjoner, det politiske systemet og velferdsstatlige institusjoner som helsevesen og eldreomsorg. Institusjonene både produserer og fordeler ressursene mennesker trenger for å skape et godt liv. Et utgangspunkt for framstillingen, som det også tradisjonelt har vært i skandinavisk levekårsforskning, er at det er fraværet av det gode liv, det vil si elendigheten og ufriheten, som er den fremste etiske utfordringen og som den offentlige politikken først og fremst bør bekjempe.

I *kapittel 4* sammenlignes Norge med andre land. Hvordan har ulike kvaliteter ved det norske samfunnet utviklet seg, sammenlignet med verden for øvrig? Er vi virkelig "verdens beste land å bo i"? Her skal vi også komme inn på Norge som bidragsyter til å skape et bedre samfunn i global forstand. Internasjonale relasjoner hører med når egenskapene ved et godt samfunn skal vurderes. Betydningen av dette understrekes av de store utfordringene som fattigdoms- og miljøproblemene i verden stiller oss overfor.

I *kapittel 5* tar vi spranget over til befolkningens *opplevelse* av samfunnet. En mulig definisjon av det gode samfunn er nettopp den subjektive: Et samfunn som befolkningen anser som godt å leve i. Opplever folk flest at samfunnsutviklingen går i riktig retning, og hvordan ser de på framtida? Vi vil også se nærmere på hvordan befolkningen vurderer ressursbruken i samfunnet, og forekomsten av frykt eller bekymring for ulike samfunnsproblemer. Også i dette tilfellet er kilden hovedsakelig MMIs Norsk Monitor.

Kapittel 6 er avslutningskapitlet hvor vi gjør et forsøk på å samle trådene, og trekke noen konklusjoner. Tallunderlaget for alle figurer er gjengitt i et tabellvedlegg.

2. Befolkningens oppfatninger om det gode liv og det gode samfunn

2.1. Innledning

Dette kapitlet beskriver verdioppfatninger i den norske befolkningen. Det forteller dermed noe om hva folk flest forstår som "det gode samfunn". Noen av de kravene et samfunn må oppfylle for å fortjene merkelappen "godt" vil det være alminnelig enighet om. Spesielt gjelder dette egenskaper et samfunn *ikke* bør ha, slik som høye forekomster av vold og kriminalitet, eller fattigdom og nød. På andre områder vil det være større uenighet om hva som er ønskelig. Dette vil ofte være tilfelle for synet på hvilke midler samfunnet bør bruke for å nå sine mål, som for eksempel hvordan kriminalitet eller fattigdom skal bekjempes. Det kan også være uenighet om målsettinger, for eksempel om det er ønskelig med stor grad av økonomisk likhet mellom samfunnsmedlemmene eller ikke.

Data til å beskrive nordmenns verdioppfatninger er hentet fra prosjektet Norsk Monitor. Dette er store intervjuundersøkelser med landsrepresentative befolkningsutvalg utført annenhver høst siden 1985 av Markeds- og Mediainstituttet A/S (MMI). Et hovedformål med prosjektet har nettopp vært å kartlegge nordmenns verdisyn (Hellevik 1996).

Kapitlet innledes med en kort diskusjon av hva som menes med begrepet verdi,

og hvordan verdier måles i Monitor-prosjektet. Så beskrives nordmenns verdisyn og oppfatninger om det gode samfunn. Endringene i verdioppfatninger siden 1985 analyseres, og til slutt diskuteres det hva denne utviklingen kan bety for det norske samfunnets kvaliteter. Det er nemlig grunn til å reise spørsmålet om samfunnsmedlemmenes verdier kan ha betydning for mulighetene for å oppnå et godt samfunn.

2.2. Verdier

I Monitor-prosjektet defineres verdier som et individs oppfatninger om hva som er grunnleggende mål for egen tilværelse og samfunnsutviklingen (målverdier), og oppfatninger om hvordan det er riktig å gå fram for å nå disse målene (middelverdier). Denne måten å bestemme verdier på kan kalles *deskriptiv*, den gir et bilde av hva befolkningsmedlemmene selv oppfatter som *det ønskelige*. Dette er den vanlige forståelsen av begrepet innenfor samfunnsvitenskapelig forskning, selv om de eksakte definisjonene varierer. Dette til forskjell fra en *normativ* tilnærming, der en studerer hva religiøse, filosofiske, politiske eller andre læreskrifter sier at vi burde ønske oss, hva som er *det ønskelige*.

En persons oppfatninger om det ønskelige er ikke noe som kan iakttas direkte.

Det er latente (indre) egenskaper ved individer, som vi antar påvirker deres atferd. Både når de svarer på spørsmålene i et spørreskjema som er laget for å avdekke verdioppfatninger, og når de treffer handlingsvalg i naturlige sosiale situasjoner.

I samfunnsvitenskapelige undersøkelser blir atferd forklart også ut fra individers sosiale kjennetegn, som kjønn, alder, bosted, utdanning og så videre. En annen type forklaringsvariabler er holdninger, positive eller negative følelser overfor ulike objekter. I et årsaksperspektiv kan vi si at verdier befinner seg mellom sosiale kjennetegn og holdninger i påvirkningskjeden. Sosiale kjennetegn virker inn på hva slags verdioppfatninger en person utvikler, blant annet fordi dette avhenger av oppvekstforhold som varierer mellom ulike sosiale grupper. Verdier påvirker så i sin tur holdninger. De utgjør en målestokk, et idealbilde som konkrete objekter vurderes i forhold til. Graden av samsvar mellom idealer og realiteter avgjør om individet utvikler positive eller negative følelser overfor objekter det forholder seg til.

For sosiale kjennetegn foreligger det en høy grad av faglig enighet om hvilke konkrete variabler det er interessant å ta med i en undersøkelse, og langt på vei felles standarder for hvordan de skal måles. Noen tilsvarende faglig konsensus finnes ikke for verdier, selv om også de, til forskjell fra holdninger, antas å være begrenset i antall. Ulike forskere opererer med hver sin liste over verdier. Dette gjelder også Norsk Monitor. Målsettingen for dette prosjektet har vært å undersøke et rikholdig og variert utvalg av sentrale ønskemål nordmenn har for tilværelsen (se ramme). Men det er klart at akkurat

hvilke verdier som er tatt med og hvordan de måles kan diskuteres.

2.3. Måling av verdier i Norsk Monitor

I intervjuundersøkelser brukes det ofte *indirekte* målemetoder når verdioppfatninger skal kartlegges. Dette gjelder også i Monitor. I stedet for å spørre de intervjuede direkte om hvilke mål de har for tilværelsen, eller be dem om å rangere en liste med navngitte verdier etter viktighet, stilles det spørsmål om ulike dagligdagse forhold der det antas at svarene vil avdekke hva slags verdisyn individet har.

Med en slik indirekte måling kan vi ikke vite sikkert at de som undersøkes faktisk har forestillinger om bestemte verdier som de forsøker å realisere. Men det viser seg at vi ofte finner sterke sammenhenger mellom verdioppfatninger målt på denne indirekte måten og hva folk mener og gjør på ulike områder (Hellevik 1996). Dette tyder på at det er meningsfullt og nyttig å anta at personer har verdier som virker styrende på atferden.

I Monitor måles 25 par av verdipotpoler (ramme), som for eksempel hva en ønsker å prioritere når det gjelder miljøvern eller økonomisk vekst. Hvert par måles ved hjelp av en indeks basert på minst to spørsmål, gjerne påstander om konkrete fenomener som de intervjuede skal si seg enige eller uenige i. Svarene sier imidlertid ikke uten videre hva som er *det absolute nivået* for oppslutning om en verdi, for eksempel hvor stor andel av befolkningen som er opptatt av miljøvern. Svarfordelingen vil nemlig avhenge sterkt av hvilke konkrete spørsmål som stilles.

Rangeringen av individer er derimot mindre spørsmålsavhengig, slik at vi med større sikkerhet kan si hvem som er mest

Verdiene i Norsk Monitor, med spørsmål som brukes i indeksene i stikkordsform (alfabetisk rekkefølge, etter første verdi i hvert par)

Altruisme – Egoisme

Sette hensynet til andre foran egne ønsker.
Løse problemene i eget land før hjelp til andre.

Anti-autoritet – Autoritet

Barn må lære lydighet og respekt.
Bruk av påbud og ordrer.

Anti-helse – Helse

Smaken viktigere enn hvor sunn maten er.
Opptatt av å leve sunt og holde seg i god form.

Anti-materialisme – Materialisme

Savner materielle goder. Ett ønske oppfylt:
Anskaffe noe. Bruke uventet fridag til å handle.

Anti-status – Status

Skaffe seg ting som gjør inntrykk på andre.
Mener at flott hus, dyr bil etc. vekker beundring. Ett ønske oppfylt: Bli mer respektert.

Anti-teknologi – Teknologi

Positiv til teknologiske nyheter.
Skremt av moderne teknologi.

Avstand – Nærhet

Foretrekker å holde en viss avstand til andre.
Ett ønske oppfylt: Oppleve mer vennskap.
Bruke uventet fridag med familie/venner.

Forbruk – Sparing

Varige goder heller enn øyeblikkets gleder.
Kjøper gjerne på avbetaling.

Fornuft – Følelser

Viktig ikke å la seg rive med av følelser.
På utkikk etter følelsesmessige opplevelser.

Frigjorthet – Puritanisme

Seksuelle erfaringer før ekteskapet positivt.
Holdning til pornografi.

Hedonisme – Nøysomhet

Ønsker å følge lyster og nyte livets gleder.
Mennesker ikke godt av å få alt de ønsker seg.

Ikke-patriotisme – Patriotisme

Foretrekker norske varer.
Stolt av å være norsk. Vurdering av at nasjonale særtrekk forsvinner.

Ikke-religiøs – Religion

Betrakter seg som personlig kristen.
Vært på gudstjeneste/andre religiøse møter.

Ikke-selvrealisering – Selvrealisering

Prøver å oppnå et rikere indre liv.

Kjedelig jobb OK bare den er godt betalt.
Ett ønske oppfylt: Utvikle seg som menneske.
Muligheter til å være kreativ versus økt trygghet.

Individualitet – Konformitet

Holdning til å følge skikk og bruk.
Viktig å være som folk flest.

Industrivekst – Miljøvern

Økonomisk vekst prioriteres foran naturvern.
Redusere forbruk for å bevare naturressurser.

Intoleranse – Toleranse

Sensur av meninger i radio og fjernsyn riktig.
Folk få leve som de vil, uansett hva andre mener. Utlendinger i Norge må leve som nordmenn.

Likestilling – Tradisjonelle kjønnsroller

Dele ansvaret for hus og barn likt.
Valg mellom tre typer rolledeling i familien.

Likhet – Ulikhet

Øke versus fordele velstanden mer jevnt.
Anledning til kjøp av helse-/utdanningstilbud.

Lovforakt – Lovrespekt

Kan det godtas å: Snike på trikken; Ikke oppgi skattbar inntekt; Beholde penger funnet; Bilkjøring med lav, men ulovlig promille; Brenne hjemme; Kjøre bil litt over fartsgrensen; Røyke hasj/marihuana.

Nyhet – Tradisjon

Ønsker å ta i bruk nye varer og tjenester raskt.
Foretrekker det gamle og velprøvde.

Offentlig – Privat

Oppgaver overføres fra det offentlige til private. Høyt skattenivå av hensyn til offentlig virksomhet. Myndighetene må føre kontroll med bedrifter. For mye statlig innblanding og regulering.

Rigiditet – Spontanitet

Liker å planlegge i detalj i hverdagslivet.
En bør følge sine innfall, ikke regler og rutiner.

Risiko – Trygghet

Liker å gjøre ting som er farlig eller forbudt.
Foretrekker å leve et rolig liv. Ett ønske oppfylt: Føle seg tryggere.

Rural – Urban

Livet på landet mer tilfredsstillende enn i byer.
Bylivets mange muligheter betyr mer enn natur.

og hvem som er minst opptatt av en verdi. Og når vi sammenligner ulike grupper eller ulike tidspunkter, forteller resultatene om forskjeller eller endringer i det absolutte nivået for oppslutning om verdien.

Verdimålenes relative karakter gjør det altså vanskelig å si hva som er flertallsoppfatningen i befolkningen når det gjelder ulike verdidilemmaer. Vi skal likevel forsøke å finne indikasjoner på hva som kan kalles norske "fellesverdier", det vil si oppfatninger om det ønskelige som deles av et klart flertall av samfunnsmedlemmene.

2.4. Hva er norske "fellesverdier"?

Hvis vi antar at spørsmålene i en verdiindeks er balanserte i den forstand at de ikke favoriserer den ene av de to motpolene, får vi et inntrykk av hva befolkningsflertallet mener ved å undersøke på hvilken side av skalaens midtpunkt gjennomsnittet for alle respondentene ligger. Resultatet av en slik beregning vises i tabell 1 der indeksene er normert slik at de varierer mellom 0 og 100, med 50 som skalaens midtpunkt. De 25 verdiindeksene er ført opp med fallende gjennomsnittsskåre fra 100 og ned mot 50, med verdipolen med størst oppslutning (det vil si som har gjennomsnittet på sin halvdel av skalaen) ført opp til venstre i tabellen, og den motsatte polen til høyre.

Tankegangen er altså at verdier som "likestilling", der gjennomsnittsskåren nærmer seg ytterpunktet 100, har oppslutning fra flertallet av befolkningen, mens motpolen "tradisjonelle kjønnsroller" bare foretrekkes av et mindretall. For verdiindekser der gjennomsnittsskåren ligger nær skalamidtpunktet 50, slik som "autoritet/anti-autoritet", er det ikke

grunnlag for å utpeke noen majoritetspreferanse.

Tabell 2.1 antyder at i tillegg til likestilling mellom kjønnene, er verdioppfatninger som har stor oppslutning i Norge respekt for lover og regler, ikke-religiøsitet, stolthet over det norske, sans for det rurale (landlige), vekt på sparsommelighet og varige goder framfor øyeblikksforbruk, avstandstaken fra iøynefallende forbruk eller jag etter materielle goder, begeistring for moderne teknologi, priori-

Tabell 2.1. Fordeling på verdiindeksene: Gjennomsnittsskåre (indeksene normert til å variere mellom 0 og 100)

Skåre 100	Snittsskåre	Skåre 0
Likestilling	80	Anti-likestilling
Lovrespekt	76	Lovforakt
Ikke-religiøsitet	75	Religiøsitet
Rural	70	Urban
Anti-status	70	Status
Anti-materialisme	69	Materialisme
Patriotisme	69	Anti-patriotisme
Sparing	68	Forbruk
Teknologi	68	Anti-teknologi
Trygghet	66	Risiko
Fornuft	63	Følelser
Likhet	61	Ulikhet
Frigjorthet	58	Puritanisme
Miljøvern	58	Industrivekst
Konformitet	57	Individualitet
Toleranse	57	Intoleranse
Nøysomhet	55	Hedonisme
Helse	55	Anti-helse
Selvrealisering	54	Ikke selvrealisering
Privat	54	Offentlig
Nærhet	52	Avstand
Spontanitet	52	Rigiditet
Nyhet	51	Tradisjon
Autoritet	50	Anti-autoritet
Egoisme	50	Altruisme

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

tering av trygghet framfor spenning, fornuft framfor følelser og ønske om likhet mellom samfunnsmedlemmene. Også frigjorthet når det gjelder seksualmoral, vern av miljøet, konformitet (følge skikk og bruk), toleranse, nøysomhet og vekt på helse/sunnhet kan se ut til å ha høyere oppslutning enn sine respektive motpoler. Men forskjellene er ikke så store, slik at det blir mer usikkert hvilken verdi som har støtte fra flertallet i befolk-

ningen. Dette gjelder i enda sterkere grad for verdiene som står lengre nede på lista i tabell 2.1.

Det må igjen understrekes at det uansett gjennomsnittsskåre er problematisk å trekke bastante slutninger om fellesverdier, til det er forutsetningen om "balanserte" spørsmål for usikker. Men hvis vi ser nærmere på enkeltspørsmålene som inngår i indeksene, finner vi resultater

Tabell 2.2. Resultater for utvalgte svaralternativer for noen enkeltspørsmål. Prosent

Verdimotsetning	Spørsmål	Svaralternativer	Prosent
<i>Likestilling / Tradisjonelle kjønnsroller</i>	Hvilken av disse tre beskrivelsene svarer best til din oppfatning om hvordan en familie skal være?	Like krevende jobb, dele likt hus/barn	56
		Kvinnen hovedansvar for hus/barn	27
		Bare mannen jobbe, kvinnen hjemme	9
<i>Lovrespekt / Lovforakt</i>	Kan det godtas å kjøre med lav, men ulovlig promille? Kan det godtas å kjøre bil litt over fartsgrensene?	Kan ikke godtas	90
		Kan godtas under tvil	8
		Kan ikke godtas	18
		Kan godtas under tvil	52
<i>Ikke-religiøsitet / religiøsitet</i>	Tror du på Gud? ¹ Er du personlig kristen? Vært til stede på gudstjeneste	Ja	48
		Ja	21
		Minst fire ganger i løpet av siste år	13
<i>Patriotisme / Ikke-patriotisme</i>	Hvor stolt er du over å være norsk?	Svært stolt	51
		Noe stolt	31
<i>Rural / Urban</i>	Livet på landet er mer tilfredsstillende enn livet i byen	Helt enig	36
		Delvis enig	27
<i>Sparing / Forbruk</i>	Vil bruke penger på varige ting i stedet for på kortvarige gleder	Helt enig	23
		Delvis enig	33
<i>Anti-status / Status</i>	Jeg prøver å skaffe meg ting som gjør inntrykk på andre	Helt uenig	60
		Delvis uenig	25
<i>Likhet / Ulikhet</i>	Private skoler/sykehus er fint, så kan de som ønsker det betale for ekstra Hva foretrekkes: Øke velstanden i landet eller fordele den mer jevnt Er lønnsforskjellene i Norge for store, rimelige eller for små? ¹ Mest enig: A) Vi er kommet så langt i å redusere øk. ulikhet som ønskelig / B) Fortsatt så store forskjeller at det er off. hovedoppgave å minske dem ¹	Helt enig	21
		Delvis enig	32
		Fordele mer jevnt- helt sikkert	57
		Fordele mer jevnt- under tvil	11
		For store	56
		For små	5
			16
			66

¹ Ikke med i indeksen.

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

som understøtter beskrivelsen ovenfor av hva et flertall i befolkningen har som grunnleggende ønskemål. Noen av disse er gjengitt i tabell 2.2.

Plasshensyn har gjort det nødvendig å forkorte noen av spørsmålstekstene i tabell 2.2, dette gjelder for eksempel det første spørsmålet om likestilling. Det beskriver tre former for rolledeling mellom kvinne og mann, fra full likhet i yrkes- og familieliv, via en moderat differensiering der kvinnen har en mindre krevende jobb og hovedansvaret for hus og barn, til full differensiering med kvinnen i den tradisjonelle rollen som hjemmeverende husmor. Svarene gjør det rimelig å si at i Norge ser flertallet full likestilling mellom kjønnene som det ønskelige.

De to spørsmålene om hvorvidt det kan aksepteres å bryte konkrete lover og regler, som begge gjelder atferd i trafikken, utgjør ytterpunktene hva resultat angår blant de sju som inngår i indeksen for lovrespekt-lovforakt. Nesten alle mener at promillekjøring ikke kan godtas, noen ytterst få at det kan godtas under tvil, og praktisk talt ingen at det kan aksepteres uten forbehold (ikke vist i tabellen). Fartsøvertredelser derimot er det bare en drøy femtedel som mener er uakseptabelt. For de fem øvrige handlingene svarer i gjennomsnitt to tredeler "kan ikke godtas", og i underkant av en tittel "kan godtas uten forbehold". Selv om resultatet ville blitt endret dersom flere "uskyldige" regelbrudd hadde blitt tatt med i indeksen, er det likevel rimelig å konkludere at den dominerende oppfatningen i befolkningen er at lover og regler skal respekteres.

Spørsmålet "Tror du på Gud?" er ikke med i indeksen for religiøsitet, ellers ville

fordelingen blitt mindre skjev. Men når det er under halvdelen som svarer ja (riktignok bare så vidt), og bare en femtedel regner seg som personlig kristne, mens andelen noenlunde regelmessige kirkegjengere ligger enda lavere, er det kanskje ikke så urimelig å konkludere at det religiøse har en lite sentral plass i tilværelsen til flertallet av nordmenn i dag.

Spørsmålet om stolthet over å være norsk, sammen med andre spørsmål om syn på at nasjonalt særpreg utviskes og tiltroen til kvaliteten av norske varer (ikke vist), har alle fordelinger som gir grunnlag for å påstå at nasjonalfølelsen blant nordmenn er sterk. Det samme gjelder den positive vurderingen av "livet på landet", selv om vi i eksemplet i tabellen har en spørsmålsform som er spesielt vanskelig å tolke når en skal bedømme det absolutte nivået for forekomsten av en bestemt oppfatning. Påstander som respondenten skal si seg enig eller uenig i er nemlig utsatt for det som kalles ja-siing, en tendens til at noen respondenter uten klare oppfatninger sier seg enig i stedet for å svare vet ikke.¹

Det samme problemet knytter seg til tolkingen av resultatet for påstanden om at varige goder er å foretrekke framfor øyeblikkets gleder, slik som restaurantbesøk og ferier. Vi må regne med at ja-siing kan gi det alternativet en skal si seg enig i, i dette tilfellet å vektlegge det langsiktige, ekstra oppslutning. Da er vi på tryggere grunn når vi sier at det ikke er mange som er opptatt av å imponere andre gjennom anskaffelser, siden det er et overveldende flertall som sier seg *uenig* i påstanden.

Det siste eksemplet som er tatt med i tabellen, gjelder synet på likhet mellom

samfunnsmedlemmene. Indeksen har to spørsmål som tar opp ulike former for likhet. Den ene kan vi kalle tilbudslikhet, hvorvidt det skal være mulig å betale for å få bedre helsetjenester eller utdanning, som i Norge tradisjonelt har vært en offentlig ytelse som skal være lik for alle. Her er det en overvekt som sier seg enig i påstanden om at det er bra med slike muligheter, men tar vi faren for ja-siing i betraktning, er det usikkert hvor flertallet ligger. Det andre spørsmålet gjelder synet på ressursfordeling, og setter velstandsvekst opp mot utjevning. Dette og to andre spørsmål omkring økonomiske forskjeller viser et utbredt ønske om at det må arbeides for å utjevne ulikhet og en klar oppfatning om at lønnsforskjellene er for store i dag.

2.5. Hva er det gode samfunn?

Er det ut fra disse resultatene mulig å gi en mer generell karakteristikk av hva slags samfunn flertallet av nordmenn ønsker seg? Det kan se ut som om følgende egenskaper blir verdsatt:

Et sekulært samfunn som er lite preget av religiøsitet og moralsk puritanisme. Men samtidig med vekt på å respektere lover og regler og følge skikk og bruk.

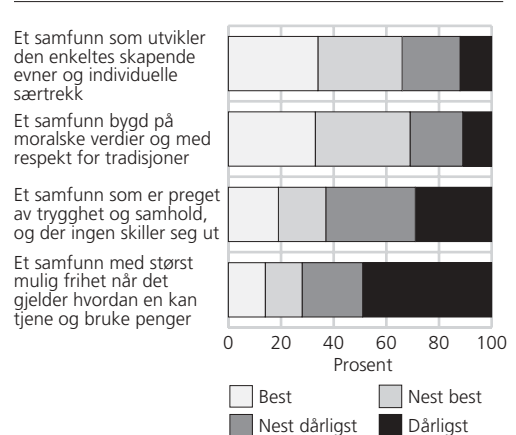
Et samfunn preget av likhet, både når det gjelder kvinners og menns deltakelse i samfunns- og familieliv, og den økonomiske situasjonen til ulike sosiale grupper.

Et samfunn preget av nøkternhet når det gjelder forbruk og anskaffelser, der langsiktig nytte vektlegges framfor øyeblikkets gleder, og forbruk for å imponere omgivelsene avvises. Miljøvern prioriteres framfor økonomisk vekst.

Et samfunn der det særpreget norske, naturopplevelser og landlivets kvaliteter verdsettes.

Å hevde at antimaterialisme og nøkternhet preget nordmenns oppfatning av det gode samfunn står trolig i kontrast til bildet mange har dannet seg av utviklingen i Norge de seneste årene, der uttrykk som "den store kjøpefesten" er blitt brukt. At det likevel er slik at flertallet vektlegger ikke-materielle aspekter ved tilværelsen underbygges av resultatene vi får når de intervjuede blir bedt om å rangere fire samfunnsbeskrivelser (figur 2.1). Det moderne "forbrukssamfunnet" der penger og anskaffelser står i sentrum, er et samfunnsideal som har få erklærte tilhengere. Trygghet, samhold og konformitet, stikkord for tradisjonell arbeiderklassekultur, står noe sterkere. Klart flest velger imidlertid ett av de to alternativene der ikke-materielle samfunnskvaliteter framheves i beskrivelsen. Enten det "moderne" alternativet med vekt på individets muligheter for egenutvikling og selvutfoldelse, eller det "tradisjonelle" der

Figur 2.1. Hvilken beskrivelse svarer til dine oppfatninger om hvordan det norske samfunnet bør være? Prosent

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

nedarvete skikker og moraloppfatninger vektlegges.

2.6. Hva er det gode liv?

I Monitor for 1999 ble det stilt spørsmål om hvilke aktiviteter fra en liste med 25 ulike gjøremål som de intervjuede ønsket å bruke mer eller mindre tid på hvis de fritt kunne gjøre hva de ville. Svarene forteller noe om hva de føler gir tilfredsstillende og bidrar til et godt liv, og avspeiler slik individenes grunnleggende ønskemål eller verdisyn.

Prioriteringen av ulike aktiviteter vil dessuten avhenge av hvor godt ulike ønsker oppfylles i dag. Spørsmålet gjelder hvilke *endringer* i tidsbruk som ønskes, som ikke er det samme som ønsket *nivå*.

Når det er valgt å spørre om endring snarere enn nivå, er det ut fra antakelsen om at det er lettere for de intervjuede å ta stilling hva de ønsker mer eller mindre av enn å vurdere absolutt nivå. Å ville øke tidsbruken kan derfor skyldes misnøye med situasjonen på det aktuelle området. Men trolig er det som regel uttrykk for hvilke aktiviteter en har mest glede av å engasjere seg i.

Tabell 2.3 viser hvor mange som ønsker å bruke mer, som nå eller mindre tid på ulike gjøremål. Der en ønsket å bruke mer, ble det spurt om hva som var første og andre prioritet. I tabellen er aktivitetene rangert etter gjennomsnittsskåre (kolonnen til venstre), som er beregnet med følgende skårer for svaralternativ-

Tabell 2.3. Prioritering av ressursbruk på ulike personlige gjøremål. 1999. Prosent

	Skåre 0-100 ¹	Ikke gjøre	Mindre	Som nå	Mer	Andre prioritet	Første prioritet
Være ute i naturen	61	1	0	30	70	12	16
Være sammen med familien	60	0	1	48	50	9	23
Være sammen med venner	56	0	0	44	56	13	8
Reise i utlandet	54	8	2	27	63	9	11
Drive idrett, trimme eller mosjonere ..	52	6	1	37	57	8	8
Dyrke hobbyer	50	3	2	47	49	6	5
Lære nye ting, ta kurs/utdanning	48	6	5	38	51	6	4
Bli kjent med nye mennesker	45	2	5	64	29	3	2
Lese bøker	45	6	4	50	41	2	1
Høre på musikk	44	1	3	70	25	1	0
Lage god mat	43	4	4	64	28	1	0
Lese aviser	41	1	4	85	10	0	0
Hvile og slappe av	41	3	8	72	17	1	1
Sove	41	2	7	76	15	1	0
Tjene penger	40	4	18	60	18	2	2
Uteliv, gå på restaurant, kafé el.	38	11	7	59	23	1	0
Arbeide	35	4	32	55	10	2	1
Gå i butikker/kjøpesentre og handle ..	33	7	25	63	5	1	0
Se på TV	33	2	38	57	2	0	0
Følge med i politikken	33	19	7	66	8	0	0
Delta ideelle organisasjoner, hjelpe ..	33	28	4	47	21	1	1
Delta dugnader/foren. på hjemstedet	31	21	10	60	9	0	0
Delta i aksjoner for å påvirke saker ...	22	48	5	36	11	0	0
Delta i religiøst liv	19	61	3	28	8	2	1
Drive med partiarb. /kommunale verv	15	64	6	25	4	1	0

¹ Snitt for skala fra 0 (ikke gjøre) til 100 (gjøre mer og første prioritet), med øvrige verdier 20 (gjøre mindre), 40 (som nå), 60 (gjøre mer) og 80 (gjøre mer og andreprioritet).

ene: 0 for "ikke gjøre", 20 "gjøre mindre", 40 "som nå", 60 "gjøre mer", 80 "gjøre mer: andreprioritet" og 100 "gjøre mer: førsteprioritet". Gjennomsnittsskåre 100 for en aktivitet ville ha betydd at dette var noe alle ønsket å gjøre mer og prioriterte høyest, mens noe ingen ønsket å gjøre ville få skåren 0. Den faktiske variasjonsbredden i tabellen er fra 61 til 15 for de ulike aktivitetene.

Resultatet bekrefter bildet av nordmenn som friluftslivselkere, det å være ute i naturen kommer først når det gjelder ønsker om økt tidsbruk. Sosialt liv, i form av samvær med familie eller venner, kommer også meget høyt. Reiselysten er sterk, over 60 prosent ønsket i 1999 å bruke mer tid på reiser i utlandet.

Resultatene tyder på at aktiviteter som har med egenutvikling å gjøre, slik som utdanning og boklesing, prioriteres sterkere enn aktiviteter som har å gjøre med dekning av materielle behov, slik som å tjene penger eller handle. Dette understøtter konklusjonen fra forrige avsnitt om at anskaffelser og forbruk ikke har en så sentral plass i nordmenns oppfatninger om det gode liv som dagens mediebilde kanskje kunne gi inntrykk av.

Men det må understrekes at ulike måter å stille spørsmål om oppfatninger av det gode liv på kan gi forskjellig inntrykk av hva som vektlegges. En undersøkelse der det ble spurt om det var noe en savnet som kunne gjort livet bedre svarte 60 prosent ja. Nesten halvparten av disse igjen valgte alternativet "bedre økonomi" når de skulle velge mellom ti forslag til hva dette kunne være (Barstad 1999). "Mer fritid" kom ikke så langt etter, og overtok førsteplassen når det ble spurt om hva som var viktigst. En annen undersøkelse viser enda klarere prioritering av

fritid framfor kjøpekraft (Vejrup 1998). At økonomien er i orden er rimelig nok viktig for de fleste, men det er likevel andre ting enn arbeid en ønsker å kunne bruke tiden sin på.

Tilsynelatende har det som foregår på TV-skjermen fått en stadig mer sentral plass i nordmenns hverdag i takt med det økende tilbudet av TV-kanaler. SSBs tidsbruksstudier viser at vi bruker stadig mer tid på TV-seing. Dette ser ut til å gi en del av oss dårlig samvittighet. Det er mange som synes at de tilbringer for mye tid foran skjermen, hele 38 prosent ønsker å skjære ned på TV-seingen sin.

Deltakelse i det sivile samfunn, i form av dugnader og innsats i frivillige organisasjoner, har høye andeler sammenlignet med andre aktiviteter som svarer "gjør ikke/ønsker ikke å gjøre". De fleste svarer imidlertid bruke tid "omtrent som i dag", uten at vi vet hvor mye dette innebærer. De aktivitetene som særlig nedprioriteres er religiøst og politisk liv. Her svarer et klart flertall "ikke gjøre". For religiøst liv er det imidlertid litt flere som sier de vil øke tidsbruken enn de som vil redusere den (8 mot 3 prosent), mens det for å delta i partiarbeid eller kommunale aktiviteter kan ligge an til en reduksjon (4 prosent vil bruke mer tid, 6 prosent mindre enn i dag).²

2.7. Utviklingen i verdisyn i Norge siden 1985

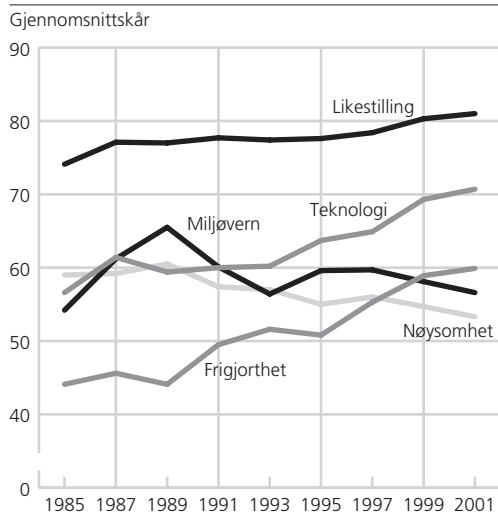
Verdioppfatninger antas gjerne å ha en høy grad av stabilitet (Listhaug 1998). De dannes i ungdomstida ("de formative årene"), og endrer seg som regel lite seinere i livet. Men siden oppvekstvilkårene for nye generasjoner er forskjellige fra tidligere tiders, kan de unge som kommer inn i den voksne befolkningen ha et verdisyn som skiller seg fra de eldre som

faller fra. Dermed vil generasjonsutskiftningen kunne føre til en gradvis endring i verdiklimaet i samfunnet (generasjonseffekt). I tillegg vil historiske begivenheter kunne gjøre et så sterkt inntrykk at hele befolkningens verdisyn påvirkes (såkalte periodeeffekter).

Å si noe om verdiklimaet i absolutt forstand er som nevnt vanskelig slik verdier måles i Norsk Monitor. Men vi er på tryggere grunn når det gjelder å si noe om utviklingstendenser. Ved å sammenligne gjennomsnittsskåren for verdiindeksene på ulike tidspunkter får vi et godt bilde av om oppslutningen øker eller avtar. Figur 2.2 viser utviklingen siden 1985 for fem av indeksene.

Seksuell frigjorthet er den av de 25 indeksene som viser den sterkeste endringen mellom 1985 og 2001, fulgt av teknologibegeistring. Som vi ser innebærer den første endringen et "klimaskifte" fra

Figur 2.2. Gjennomsnittsskåre for befolkningen som helhet for fem av verdiindeksene (normert til å variere mellom 0 og 100)

Kilde: Norsk Monitor.

slutten av 1980-tallet til slutten av 1990-tallet, fra puritanisme til frigjorthet som norsk "fellesverdi" (definert ved hvor gjennomsnittet ligger i forhold til skalamidtpunktet på 50). For begge indekser er det klare aldersforskjeller, slik at vi kan anta at generasjonsutskifting bidrar til utviklingen. Men endringen i befolkningsgjennomsnittet er større enn det aldersforskjellene alene kan forklare. Det ser dermed ut til at også tidsånden (periodeeffekter) har vært med på å skape en slik utvikling.

Likestilling er et eksempel på en verdi som hele tiden har stått sterkt, og som har styrket sin stilling (tredje sterkeste endring). I dette tilfellet svarer utviklingen omtrent til det en kunne vente som en følge av generasjonsutskiftningen, ut fra hvor mye større oppslutningen om likestilling er blant yngre enn blant eldre.

Gjennomsnittet for miljøvernindeksen ligger bare litt høyere i 2001 enn det lå i 1985, men her har det vært store svingninger underveis. Tsjernobyl og giftalgeinvasjon var begivenheter på slutten av 1980-tallet som gjorde sterkt inntrykk. Vekten på miljøhensyn kulminerte i 1989, siden har hovedtendensen vært fallende. Dette kan i noen grad forklares av endringer i den faktiske miljøsituasjonen, som har bidratt til en dramatisk reduksjon i bekymringen for ulike miljøproblemer (Hellevik og Høie 1999, Hellevik 2002).

Utviklingen for nøysomhet er et eksempel på en "fellesverdi" som gradvis har fått svekket sin stilling. Det skjer en dreining bort fra vektlegging av tradisjonelle norske dyder som måtehold og nøkternhet og over til ønsker om en mer hedonistisk livsstil, der øyeblikkets gleder og jakten på nytelse står i fokus.

Tabell 2.4. Endring i gjennomsnittsskåre på verdiindeksene: 1997-2001-1985-1989 (indeksene normert til å variere mellom 0 og 100. Verdier med skåre 55-100 i tidsrommet 1997-2001 er markert)

Økning	Endring	Nedgang
Frigjorthet	13	Puritanisme
Teknologi	9	Anti-teknologi
Ikke selvrealisering	6	Selvrealisering
Hedonisme	5	Nøysomhet
Anti-helse	5	Helse
Tradisjon	5	Nyhet
Likestilling	4	Anti-likestilling
Urban	4	Rural
Følelser	4	Fornuft
Anti-autoritet	4	Autoritet
Lovforakt	3	Lovrespekt
Forbruk	3	Sparing
Ulikhet	3	Likhet
Anti-status	2	Status
Patriotisme	2	Anti-patriotisme
Privat	2	Offentlig
Egoisme	2	Altruisme
Materialisme	2	Anti-materialisme
Risiko	2	Trygghet
Industrivekst	2	Miljøvern
Ikke-religiøsitet	1	Religiøsitet
Nærhet	1	Avstand
Spontanitet	1	Rigiditet
Individualitet	1	Konformitet
Intoleranse	1	Toleranse

Kilde: Norsk Monitor.

Tabell 2.4 viser utviklingen for samtlige 25 verdiindekser. For å konsentrere oppmerksomheten om hovedtendenser, sammenlignes gjennomsnittsverdien for de tre siste undersøkelsene (tidsrommet 1997-2001) med resultatet for de tre første (1985-1989). Sammenhengen mellom endring og nivå for gjennomsnittsskåren antydes ved at det er markert hvilken verdipol som lå nærmest gjennomsnittet (for tidsrommet 1997-2001).

Med frigjorthet, teknologibegeistring og likestilling som klare unntak, er det en tendens til at for verdiindekser med stor

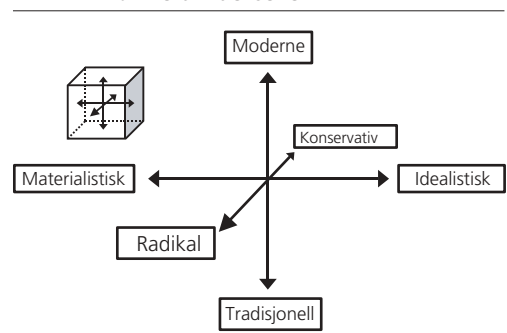
endring (tre skalapoeng eller mer), er det verdipolen med størst oppslutning som har gått tilbake. Dette gjelder nøysomhet, helse, rural, fornuft, lovrespekt, sparing og likhet. Det ser med andre ord ut som om oppslutningen svekkes for mange av de antatte "fellesverdiene" (nedgang for sju sammenlignet med økning for tre). Utviklingen kan beskrives som en tendens til større heterogenitet i befolkningens verdioppfatninger i dette tidsrommet. Gjennomsnittet for de 25 verdiindeksene ligger nærmere skalamidtpunktet 50 i de siste undersøkelsene enn i de første. Men det dreier seg om en ganske beskjeden endring (fra en gjennomsnittlig avstand på 12,6 i 1985-1989 til 11,5 i 1997-2001).

2.8. Endring i forhold til grunnleggende verdidimensjoner

Med 25 verdiindekser og varierende tendenser kan det være vanskelig å danne seg et helhetsbilde av endringene i verdiklimaet i Norge. For å få et bedre overblikk, skal vi se utviklingen i forhold til tre grunnleggende verdidimensjoner som avdekkes ved en nærmere analyse av Monitor-materialet.

Ser vi på hvilke verdier ulike respondenter vektlegger, finner vi et mønster der bestemte kombinasjoner av verdier

Figur 2.3. Hoveddimensjonene i faktoranalysen av verdiindeksene

forekommer oftere enn andre. Vekt på miljøvern går for eksempel gjerne sammen med ønsker om selvrealisering og likhet. Gjennom en dimensjonsanalyse³ av dette mønsteret kommer de grunnleggende forskjellene i nordmenns verdipoppfatninger fram. Figur 2.3 viser de tre første dimensjonene, som står loddrett på hverandre. Til sammen danner de et kulturelt rom, der samtlige individer kan plasseres inn ut fra sin skåre på verdidindeksene. Bakgrunnen for navnene som er satt på dimensjonene er hvilke verdier som er typiske for de individene som befinner seg langt ute på hver side.

Ifølge Monitor-analysen går det viktigste kulturelle skillet i Norge i dag mellom det vi kan kalle en moderne og en tradisjonell verdiorientering. Den *moderne* preges av åpenhet for endring og mangfold, og sans for det nye i tiden. I en *tradisjonell* orientering ligger et ønske om stabilitet og trygghet, om at ting skal forbli slik de alltid har vært. En bør ikke skille seg ut fra omgivelsene, og leve i pakt med ned-arvete moraloppfatninger.

Den nest viktigste skillelinjen går mellom en materialistisk og en idealistisk verdiorientering. På den *materialistiske* siden er en opptatt av det ytre, både i betydningen materielle vilkår og omgivelsenes reaksjoner. Eiendeler og økonomisk vekst prioriteres, og egne behov settes foran hensynet til andre. På den *idealistiske* siden vektlegges indre egenskaper, åndelige verdier og skapende virksomhet. Omsorg for andre, miljø og helse prioriteres.

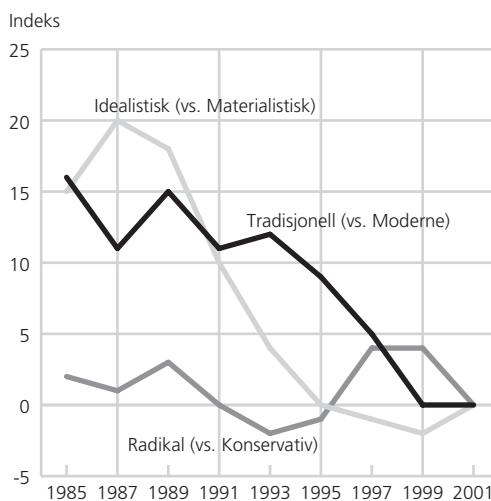
På tredje plass kommer en dimensjon med politiske verdier som ytterpunkter. De som vil ha offentlige løsninger, likhet og miljøvern ligger langt ute på den *radikale* siden, og de som foretrekker

private løsninger, ulikhet og økonomisk vekst på den *konservative*. Imidlertid inngår også andre typer verdier i dimensjonen, slik at den har en mer sammensatt karakter enn det en vanligvis tenker på som den politiske høyre-venstre-dimensjonen.

Når vi gjennomfører dimensjonsanalysen for den siste undersøkelsen fra 2001, blir gjennomsnittet for hele befolkningen på hver av de tre verdidimensjonene 0. Det følger nemlig av analyseopplegget at befolkningens tyngdepunkt ligger i aksekorsets sentrum. For å få et inntrykk av endringer i befolkningens plassering, kan vi projisere de tidligere undersøkelsene inn i 2001-dimensjonene.⁴ De endringene dette gir i forhold til hver av de tre dimensjonene er vist i figur 2.4.

Befolkningens plassering på den tredje dimensjonen, radikal versus konservativ, har vært tilnærmet den samme gjennom

Figur 2.4. Endring fra 1985 til 2001 i befolkningens plassering på de tre verdidimensjonene (vist i faktorløsningen for 2001)

Kilde: Norsk Monitor.

hele tidsrommet, med en svak konservativ tendens på begynnelsen av 1990-tallet og en svak radikal tendens på slutten. For den første dimensjonen, moderne versus tradisjonell, har utviklingen på 1990-tallet gått klart i moderne retning. Aller størst har endringen imidlertid vært for den andre dimensjonen, materialistisk versus idealistisk. Fra 1985 til 1987 beveget gjennomsnittet for befolkningen seg i idealistisk retning. Men så dreide utviklingen i materialistisk retning, særlig sterkt på første halvdel av 1990-tallet. Fra 1999 til 2001 skjedde et omslag til en svak idealistisk tendens.

En generell beskrivelse av utviklingen i Norge blir dermed at verdiklimaet ved årtusenskiftet har et mer moderne og framfor alt et mer materialistisk preg enn det som var situasjonen i siste halvdel av 1980-tallet. Som tabell 2.4 viste, er det ikke først og fremst ønsket om å eie materielle goder som har økt. Verdien materialisme kulminerte i 1995 og har siden gått litt tilbake. Det samme gjelder en annen verdi som er sentral for materialisme-dimensjonen, nemlig egoisme. De verdiene på denne dimensjonen som har fått økt oppslutning på slutten av 1990-tallet og dermed bidratt til den generelle materialismetrenden er særlig moderne verdier med vekt på nytelse og uhemmet selvutfoldelse, som frigjørlighet, hedonisme, (kortsiktig) forbruk og lovforakt.

Utviklingen er delvis en følge av generasjonsutskiftingen som har funnet sted, delvis et utslag av periodeeffekter skapt av hendelser i samtiden som har virket inn på verdiklimaet (Hellevik 2001). Siden det ser ut til å foreligge en generasjonseffekt, er det grunnlag for å spå at denne tendensen vil fortsette i den nærmeste framtida. Om da ikke historiske hendelser fører til at tidsånden dreier

markert i idealistisk og tradisjonell retning, slik at virkningen av generasjonsutskiftingen på verdiklimaet motvirkes.

2.9. Årsaker til materialismetrenden

Utviklingen i retning av større oppslutning om materialistiske verdier er overraskende ut fra en toneangivende teori om den kulturelle utviklingen i vestlige industrisamfunn framsatt av den amerikanske statsviteren Ronald Inglehart (1977, 1990). De som vokste opp under 1930-tallets nedgangstider og arbeidsløshet eller siste verdenskrigs redsler, har vært preget av denne ungdomserfaringen hele sitt voksne liv, og blitt opptatt av å sikre seg materiell og fysisk trygghet. Etterkrigsgenerasjonene, med en ungdomstid preget av velstand og fred, tar tilfredsstillelsen av grunnleggende trygghetsbehov som noe selvfølgelig, og er i stedet opptatt av skapende virksomhet og personlig utvikling, menneskelig fellesskap, medbestemmelse, livskvalitet og miljøvern. Etter som generasjonsutskiftingen går sin gang, vil de "postmaterialistiske" verdiene gradvis få større og større oppslutning, en nesten umerkelig endringsprosess som Inglehart har kalt "den stille revolusjonen" (1977). Han viser til framveksten av freds- og antikjernekraftorganisasjoner og grønne organisasjoner eller partier som uttrykk for de postmaterielle strømningene.

Ingleharts tanker om den kulturelle utviklingen har fått stor oppmerksomhet, både internasjonalt og i Norge, der flere samfunnsforskere har diskutert hans ideer (som for eksempel Knutsen 1983, Valen og Ardal 1983, Lafferty og Knutsen 1985, Jenssen og Listhaug 1988, Hellevik 1993). Lignende tanker uttrykkes også av en sentral norsk politiker som Torbjørn Jagland i dette sitatet fra *Min europeiske drøm* (1990, s. 149).

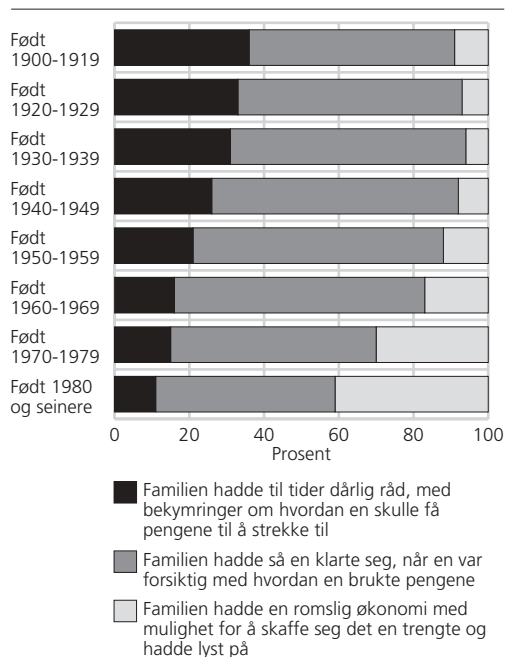
"...når de materielle godene og den grunnleggende trygghet er sikret, vil folk begynne å lete etter andre mål med livet. De ikke-materielle verdiene kommer mer i forgrunnen."

Hva er så forholdet mellom materialister og postmaterialister i Ingleharts forstand og Monitors kulturelle dimensjoner? Siden spørsmålet hans er tatt med i Monitor-undersøkelsene, er det mulig å plassere Ingleharts typer inn i det kulturelle planet. Mønsteret er klart, materialister og postmaterialister ligger langs en diagonal i forhold til de to hoveddimensjonene, de første i den tradisjonelle materialistiske kvadranten og de siste i den moderne idealistiske. En materialist i Ingleharts forstand er altså en person som både er trygghetsorientert og opptatt av det materielle, og en postmaterialist både endringsvillig og opptatt av det åndelige. Postmaterialismeteorien forutsier dermed en økende oppslutning om moderne idealistiske verdier.

Det er ingen tvil om at den norske befolkningen har opplevd en formidabel velstandsvekst, slik det framgår av SSBs oversikter (se neste kapittel). I Monitor-materialet avspeiles utviklingen blant annet i den økende beholdningen av materielle goder i norske hjem som rapporteres. For eksempel steg andelen som hadde videospiller fra 18 prosent i 1985 til 76 prosent i 2001.

Velstandsveksten har resultert i at det over tid er en økende andel som opplevde økonomien i oppveksthjemmet som god. Blant personer født innenfor tidsrommet 1900-1919 er det bare 9 prosent som synes at "familien hadde en romslig økonomi med mulighet for å skaffe seg det en trengte og hadde lyst på" var en passende beskrivelse for situasjonen da de

Figur 2.5. Familiens økonomiske situasjon under oppveksten – slik respondenten mener den var da hun/han var i alderen 10-15 år. Prosent

Kilde: Norsk Monitor 1995-2001.

var mellom 10 og 15 år. Hele 36 prosent mente at "familien hadde til tider dårlig råd, med bekymringer for hvordan en skulle få pengene til å strekke til" var mest dekkende. Med andre ord en overvekt av negative vurderinger av familieøkonomien på 27 prosentpoeng. For personer født på 1980-tallet er forholdet motsatt, hele 41 prosent svarer romslig og bare 11 prosent dårlig økonomi, en positiv overvekt på 30 poeng.

Postmaterialismeteorien forutsetninger om velstandsvekst og økende følelse av økonomisk trygge oppvekstvilkår for de nye generasjonene er altså klart oppfylt. Hva kan så grunnen være til at spådommen om en økende vektlegging av postmaterialistiske eller, med Monitors begre-

per, moderne idealistiske verdier, ikke har slått til i Norge på 1990-tallet? Vi skal antyde noen mulige forklaringer.

Trygghet under oppveksten betyr ikke nødvendigvis at den økonomiske framtida fortøner seg trygg. Flere yngre enn eldre føler frykt for ikke å klare seg økonomisk. Andelen faller fra 21 (føler frykt ofte) og 47 (føler frykt av og til) prosent blant 15-24-åringer til 12 og 30 prosent for de som er 70 år eller eldre. Bekymring for framtida innebærer en form for materiell usikkerhet som kan tenkes å påvirke verdidannelsen. Hva som skaper denne frykten er et annet spørsmål. Studielån og boligutgifter kan gjøre privatøkonomien vanskeligere for de unge å mestre (kapittel 3), men også stigende krav til anskaffelser og forbruk kan bidra til at lista nå ligger høyere enn før.

Det kan være riktig at økonomisk trygghet i oppveksten skyver det materielle mer i bakgrunnen. Men kanskje har vi passert en terskel når det gjelder levestandard som har betydning for verdidannelsen. En hypotese kan være at når situasjonen endres til en oppvekst i overflod der de fleste ønsker raskt oppfylles, blir resultatet det motsatte, en større opptatthet og avhengighet av materielle goder og forbruk. Spørsmålet er om det i Norge skjedde et slikt skifte på slutten av 1980-tallet.

Et problematisk punkt i Ingleharts resonnement er forestillingen om at materielle behov har et metningspunkt, på lignende måte som sult eller tørst. Snarere synes utviklingen å vise at det raskt økende tilbudet av nye produkter og tjenester gir en stadig voksende appetitt. Ting som vi i går ikke hadde hørt om og klarte oss utmerket uten oppleves i dag som livsnødvendigheter. En stadig økende innsats

når det gjelder markedsføring bidrar til dette ved å stimulere følelsen av utilfredsstilte behov som de nye produktene kan dekke.

Noe av det som har skjedd i Norge etter 1985 er framveksten av reklamefinansierte etermedier. Ved siden av et økende innslag av reklame, har også innholdet for øvrig fått et større innslag av underholdningsserier fra amerikanske overklassesemiljøer. Ukeblader og løssalgsaviser vier stor spalteplass til vår hjemlige overklasse. Tidligere tiders hemninger mot å avsløre sin velstand gjennom et iøynefallende forbruk preger ikke dagens rike, og deres hyttepalasser og overdådige fester er et sentralt stoffområde i mange av våre mest utbredte medier. Håpet hos de mindre velstilte om å kunne smake litt av det samme luksulivet holdes oppe av lotto og tipping og TV-kanalenes billionær-konkurranser. Budskapet synes å være at det gode liv er å bli rik i en fart og uten for store anstrengelser, for så å nyte uhemmet av alt det som tilbys av materielle goder og forbruksmuligheter.

Dagens unge kan altså bli påvirket av at sentrale medier i dag formidler et materialistisk verdibudskap. En annen svakhet i postmaterialismeteorien er dens neglisjering av sosialiseringens betydning for verdidannelsen. To generasjoner som vokser opp under likeartede materielle vilkår vil kunne utvikle forskjellig verdisyn dersom det skjer endringer i hvilke verdier ulike sosialiseringssagenter – hjem, skole, jevnaldrende, medier – formidler. Dagens besteforeldre la for eksempel trolig større vekt på måtehold og nøyksomhet i sin oppdragelse av dagens foreldregenerasjon enn de i sin tur har gjort overfor sine barn, dagens unge.

At sosialiseringen har betydning kan underbygges ved å vise til de markerte verdiforskjellene mellom kjønnene. Gutter og jenter har som grupper nødvendigvis vært tilnærmet likt stilt når det gjelder oppvekstfamiliens materielle situasjon, så det er ikke her en kan finne grunnen til at flere kvinner enn menn har en idealistisk verdiorientering.

Spørsmålet vi nå skal stille er om tendensen i verdiutviklingen har betydning for hvordan problemstillingen vår – om Norge utvikler seg i retning av et bedre samfunn eller ikke – skal besvares.

2.10. Konsekvenser av verdiutviklingen

Er individenes verdier en privatsak uten samfunnsmessig betydning, eller har det konsekvenser for kvaliteten til et samfunn hvilke ønskemål medlemmer av befolkningen forfølger og hvordan de gjør det? Mye taler for at det siste må være tilfellet

(George og Wilding 1999). Dette synes åpenbart når det gjelder en verdi som lovrespekt. Få vil være uenige i at trygghet for at samfunnsmedlemmer vil følge spillereglene og behandle andre hensynsfullt er en viktig kvalitet for et samfunn. Manglende vekt på å følge lover og regler øker sjansen for at en person vil begå lovbrudd (Andersen 1998). De sosiale gruppene eller nasjonene der kriminaliteten er høy, er nettopp de der vi finner mindre oppslutning om moralske verdier (Halpern 2001).

Monitor viser en tendens til synkende lovrespekt og hensynsfullhet, som riktignok varierer avhengig av hvilke handlinger det er tale om.⁵ Dette er ett aspekt ved materialismetrenden, tendensen til å legge større vekt på tilværelsens materielle sider, som har preget utviklingen i Norge på 1990-tallet. Vi skal vise at en materialistisk verdiorientering kan få konsekvenser både for individet selv og

Tabell 2.5. Forskjeller mellom materialister og idealister på det personlige plan¹

	Materialister			Idealister		Dif.
	1	2	3	4	5	
- Husholdningens netto inntekt (gjennomsnitt=100)	95	99	99	105	102	-7
- Materielle eiendeler i husholdningen (gjennomsnitt=100) ²	103	101	99	101	96	7
- Anskaffelsesplaner for materielle goder (gjennomsnitt=100) ²	126	109	93	98	74	52
- Tilfredshet med inntekt: Balanse mellom % "har mer enn nok" og % "trenger mer penger" for å kunne leve et tilfredsstillende liv	-38	-23	-15	-3	8	-46
- Misnøye med eiendeler (% enig i at: "Jeg savner en del materielle goder for å kunne leve slik jeg ønsker") ³	89	64	50	38	24	65
- Egen situasjon relativt til andre: Balanse mellom % som føler seg bedre stilt og % som føler seg dårligere stilt enn gjennomsnittet av befolkningen	-21	-8	-2	6	11	-32
- Stor/en viss frykt for ikke å klare seg økonomisk (%)	66	58	50	45	35	31
- Vil beskrive seg selv som "meget lykkelig" (%)	15	17	20	22	29	-14
- Vil beskrive seg selv som "ikke spesielt / slett ikke lykkelig" (%)	15	12	11	10	6	9
- Balanse mellom % "meget" og % "ikke" lykkelig	0	5	9	12	23	-23

¹ Materialisme-idealisme-dimensjonen er inndelt i fem kategorier med like mange respondenter i hver (ca. 2 500). Noen spørsmål gjengitt i forkortet form.

² Antall av følgende seks goder som husholdningen har/planlegger å kjøpe eller bytte ut: mikrobølgeovn, oppvaskmaskin, avansert komfyr, avansert TV, cd-spiller, video.

³ Spørsmålet er ett av de 70 som inngår i verdiindeksene.

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

dets omgivelser som må anses som negative.

I tabell 2.5 er verdidimensjonen for materialisme versus idealisme delt inn i fem kategorier, på en slik måte at vi får like store befolkningsandeler i hver. Innenfor hver kategori er det så beregnet hvor vanlig ulike forhold er. Når vi sammenligner de to yttergruppene, ser vi at materialister og idealister er omtrent likt stilt når det gjelder husholdningsinntekt⁶ og eiendeler. Materialistene ligger litt lavere når det gjelder det første og litt høyere når det gjelder det siste. Men de har langt oftere planer om nyanskaffelser eller utskiftinger av materielle goder.

Dette bidrar til at materialister langt oftere enn idealister mener at inntekten ikke strekker til, til tross for at de to gruppene altså er nokså likt stilt. Og de føler oftere at de mangler materielle goder for å kunne leve slik de ønsker.⁷ Tatt i betraktning hvor likt materialister og idealister er stilt når det gjelder faktisk økonomisk situasjon, er det oppsiktsvekkende hvor forskjellig de opplever sin egen stilling sammenlignet med andre nordmenns. Overvekten av personer som føler de er bedre stilt enn gjennomsnittet over personer som føler de er dårligere stilt, er pluss 11 prosentpoeng blant idealister, og minus 21 blant materialister. I den siste gruppen er det også langt flere som er bekymret for hvorvidt de vil klare seg økonomisk.

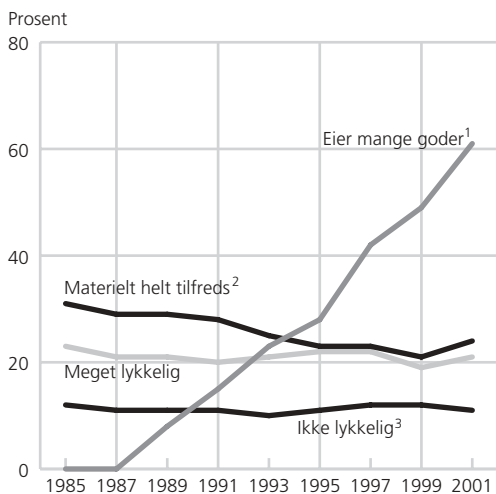
Dette er eksempler på at materialister har en lavere økonomisk tilfredshet enn idealister, som ikke forklares av den faktiske økonomiske situasjonen til de to gruppene. Her finner vi nok noe av forklaringen på at materialister har en lavere sjanse for å føle seg meget lykkelige og en høyere sjanse for ikke å være

lykkelige enn idealister. Spørsmålet om følelse av lykke er mye brukt innenfor studier av "subjektivt velvære", der flere forskere har påvist en negativ sammenheng med en materialistisk verdiorientering (Richins og Dawson 1992, Kasser og Ryan 1993, 1996, Ryan et al. 1996, Csikszentmihalyi 1999, Kasser 2000, Lane 2000, Diener og Biswas-Diener 2002).

I denne litteraturen antydes flere mulige grunner til lavere tilfredshet med tilværelsen hos materialister enn hos idealister. Passiv fritid og konsum leder ikke til den samme tilfredsheten som aktiv tilegning av nye ferdigheter og mestring. Tilfredsstillelsen som følger av måloppnåelse er mindre og mer kortvarig for materialistiske enn for idealistiske mål. Materielle mål kan være vanskeligere å oppnå fordi de stiller større krav til ressurser enn det som er tilfellet for mange idealistiske mål (det er idealister som kan synge at "all the best things in life are free"). Det er også et problem at det å oppnå materialistiske mål kan være relativt snarere enn absolutt definert, slik at ikke alle kan lykkes. Det er bare én som kan ha den fineste bilen i gata. Videre er det en tendens til at kravene til hva en skal oppnå før en føler at en har lykkes hele tida justeres oppover. Det er som å delta i en løpekonkurranse der målsnøret stadig flyttes lengre unna når en nærmer seg innspurten.

Uansett hva som er årsaken, kan det konkluderes at den økende vektleggingen av materialistiske verdier i Norge på 1990-tallet er en medvirkende årsak til at lykkenivået i den norske befolkningen har vært fullstendig stabilt, til tross for den sterke veksten i inntekt og eiendeler i dette tidsrommet (Hellevik 2003).

Figur 2.6. Utvikling for materiell standard og tilfredshet og lykke. Prosent

¹ Har minst fem av følgende seks goder i husholdningen: Mikrobølgeovn, oppvaskmaskin, avansert komfyr, avansert TV, cd-spiller, video.

² Helt uenig i påstanden "Jeg savner en del materielle goder for å kunne leve slik jeg ønsker".

³ Vil stort sett beskrive seg selv som "Ikke spesielt lykkelig" eller "Slett ikke lykkelig".

Kilde: Norsk Monitor.

Figur 2.6 viser den tankevekkende kontrasten mellom på den ene siden sterk velstandsvekst og på den andre siden et helt stabilt nivå når det gjelder lykke, vist ved andelene som plasserer seg på ytterpunktene av lykkeskalaen, det vil si de som sier de er meget eller ikke lykkelige. For opplevelsen av egen materiell standard er det endatil en tendens til at tilfredsheten synker til tross for den dramatiske veksten i materiell levestandard.

Det er altså en negativ sammenheng for individer mellom en materialistisk verdiorientering og sjansen for å være tilfreds med tilværelsen. Tabell 2.6 inneholder resultater for spørsmål som kan si noe om de samfunnsmessige konsekvensene av en mer utbredt materialistisk verdiorientering i den norske befolkningen.

Ikke overraskende er det en klar tendens til at materialister er mindre villige enn idealister til å bruke ressurser på å hjelpe verdens fattige nasjoner. Selv om de ikke er dårligere stilt økonomisk, har de oftere egne behov som de føler ikke er dekket. De er også mindre tilbøyelige enn idealister til å prioritere miljøhensyn som kommer i konflikt med hensynet til økonomisk vekst eller egne forbruksønsker.

Hvordan en ser på slike konsekvenser av en materialistisk verdiorientering, vil være farget av ens politiske syn. Det kan likevel argumenteres for at de globale fattigdoms- og miljøproblemene representerer to av de største utfordringene verdens rike nasjoner står overfor i dag (se kapittel 4). Det er ingen dristig spådom at hvorvidt framtidige generasjoner i Norge skal kunne få leve i det de opplever som et godt samfunn, vil avhenge av vår evne til å løse disse problemene. En materialistisk verdiutvikling kan gjøre dette vanskeligere å få til, ved at støtten i befolkningen for nødvendige tiltak vil kunne bli svekket.

Mange er i dag bekymret for at en tiltakende vektlegging av egne behov og lyster skal føre til en svekket fellesskapsånd og mindre engasjement i felles oppgaver. Tabell 2.6 viser at materialisme går sammen med mindre vilje til samfunnsinnsats, lavere skattemoral og mindre tilbøyelighet til å gi til gode formål. Det er også vanligere å godta økonomisk uhederlighet som å svindle forsikringsselskap eller beholde vekslepengene hvis en får igjen for mye i en butikk blant materialister enn blant idealister.

En materialistisk verdiorientering går sammen med negative holdninger til innvandrere. Dette gjelder enten vi ser på hvordan fremmedartede skikker og leve-

Tabell 2.6. Forskjeller mellom materialister og idealister på det samfunnsmessige plan. Prosent¹

	Materialister			Idealister		Dif.
	1	2	3	4	5	
Synes du at bevilgningene til u-hjelp/norsk bistand til u-landene bør:						
- Økes	6	9	13	18	27	-21
- Reduseres	54	41	31	24	14	40
- Balanse mellom % "økes" og % "reduseres"	-48	-32	-18	-6	13	-61
- % Enig i at: "Vi bør løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land" ¹	81	65	55	43	28	53
- Liker/synes det er riktig at det innføres skatter og avgifter som gjør miljøforurensende varer dyrere (%)	38	50	56	62	70	-32
- Stemmer meget/ganske godt: "Jeg er opptatt av hva jeg personlig kan gjøre for å verne om miljø og naturressurser" (%)	30	42	51	57	69	-39
- Stemmer meget/hokså godt: "Jeg ønsker å delta aktivt og gjøre noe for samfunnet" (%)	22	36	42	48	65	-43
- Kan ikke godtas: "Unnlåte å oppgi skattbar inntekt" (%) ²	60	66	74	79	89	-29
- % som vil bruke noe av en gevinst på 10 000 til å "gi noe til et godt formål" (ett av 12 alternativer)	13	21	33	41	64	-51
- Kan ikke godtas: "Beholde pengene hvis en får igjen for mye i en butikk" (%)	49	60	68	74	83	-34
- Kan ikke godtas: "At noen oppgir for stort tap til forsikrings-selskapet ved skade eller tyveri" (%)	60	71	77	81	90	-30
To personer diskuterer hvilke virkninger det kan få at det er kommet innvandrere fra fremmede kulturer til Norge. Hvilket standpunkt er du mest enig med?						
- Innvandrernes levemåte passer ikke inn i Norge. De fremmede skikkene er til ulempe for omgivelsene og kan bli en trussel mot norsk kultur.	50	36	29	25	20	30
- Innvandrerne bidrar til at vi får et større kulturelt mangfold i Norge, med spennende ny mat, musikk, kunst osv.	32	43	50	58	63	-31
- Balanse mellom % trussel og % "mangfold"	18	-7	-21	-33	-43	61
Hvilket standpunkt er du mest enig med?						
- Innvandrere ønsker å utnytte våre velferdsordninger og få del i goder de ikke selv har vært med på å skape	57	40	35	30	21	36
- Innvandrere er dyktige og arbeidssomme mennesker som yter et verdifullt bidrag til norsk økonomi og arbeidsliv	21	31	35	43	51	-30
- Balanse mellom % "utnytter" og % "bidrar"	36	9	0	-13	-30	66

¹ Materialisme-idealisme-dimensjonen er inndelt i fem kategorier med like mange respondenter i hver (ca. 2 500). Alle svaralternativer er ikke oppgitt (for eksempel er mellomalternativer utelatt for det første og de to siste spørsmålene). Noen spørsmål er gjengitt i forkortet form.

² Spørsmålet er ett av de 70 som inngår i verdiindeksene.

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

sett oppleves (kulturell fremmedskepsis), eller på hvordan innvandrernes rolle i den norske økonomien oppfattes (økonomisk fremmedskepsis).

Disse sammenhengene antyder at en verdiutvikling i materialistisk retning vil kunne få negative konsekvenser i form av

reduert offervilje og mindre uegennyttig innsats av borgerne til beste for fellesskapet. Den vil også kunne føre med seg atferd som bryter med lover og regler og normer for hensynsfullhet i forhold til andre mennesker blir mer vanlig, og bidra til mer negative holdninger overfor innvandrere.

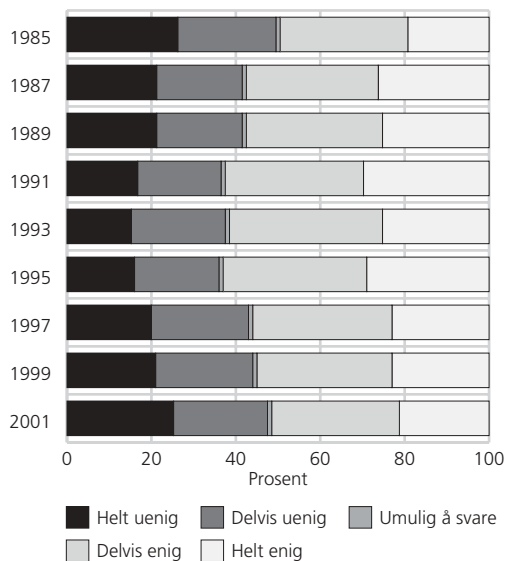
Det er dermed grunnlag for å hevde at det er trekk ved verdiutviklingen i Norge de siste årene som er negative for kvaliteten av det norske samfunnet. Fortsetter utviklingen i retning av større oppslutning om materialistiske verdier, kan muligheten for å realisere "det gode samfunn" bli svekket. Men det må poengteres at bildet av utviklingstendenser ikke er entydig.

2.11. Et sammensatt bilde

For det første er det som vi har sett (figur 2.4) tegn til at materialismetrenden er i ferd med å svekkes. Kanskje har pendelen begynt å svinge tilbake i retning av en sterkere prioritering av idealistiske verdier.

Det er heller ikke slik at utviklingen nødvendigvis er lik for alle aspekter av en

Figur 2.7. Utvikling for holdningen til u-hjelp: Standpunkt til påstanden "Vi bør løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land". Prosent

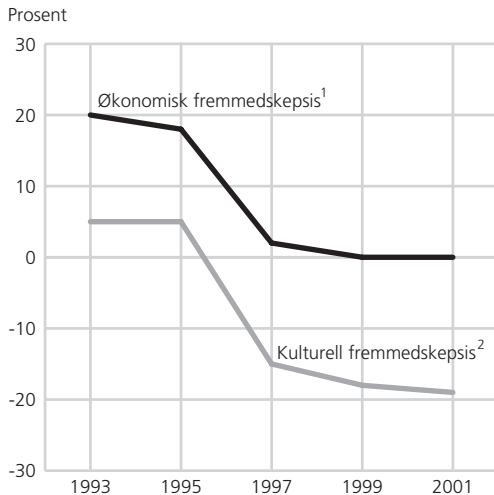

Kilde: Norsk Monitor.

materialistisk verdiorientering. Spesielle forhold kan bidra til at tendensen på et bestemt område avviker fra hovedtendensen. Som eksempel kan vi ta holdningen til å gi u-hjelp. Den utviklet seg i negativ retning fra 1985 til 1995, en tankevekkende tendens i et av verdens rikeste land i en periode som stort sett var preget av velstandsvekst. Seinere har imidlertid tendensen dreid i mer positiv retning sett med u-landsøyne (figur 2.7). Utviklingen mellom 1995 og 1999 avviker dermed fra den generelle materialismetrenden i dette tidsrommet. I 2001 er styrkeforholdet mellom u-hjelpstilhengere og -motstandere nesten tilbake til det nivået som var utgangspunktet i 1985.

Et annet eksempel på en utviklingstendens som avviker noe fra den allmenne materialismetrenden, gjelder spørsmålet om en ønsker å delta aktivt og gjøre noe for samfunnet (fra tabell 2.6). Her finner vi riktignok en negativ tendens på 1990-tallet. Fra 1991 til 1997 er det synkende andeler som sier at dette stemmer meget godt (fra 16 til 11 prosent) eller ganske godt (fra 33 til 31 prosent). Men så stopper denne utviklingen opp i 1999, og det er visse tegn til at den kanskje er i ferd med å snu i 2001 (opp til 12 prosent som sier det stemmer meget godt og 32 prosent ganske godt).

Også for holdningene til innvandrere har det vært en positiv utvikling, spesielt mellom 1995 og 1997. Her må det være andre forhold enn materialismetrenden som har preget utviklingen. Undersøkelsen høsten 2001, der intervjuingen startet like etter terrorangrepet i New York, viser at den positive utviklingen har stanset opp. Nye målinger av holdningen til innvandrere høsten 2002 kan tyde på at utviklingen da hadde dreid i negativ retning (Blom og Lie 2002).

Figur 2.8. Utvikling for holdningen til innvandrere. Prosent

¹ Balanse mellom prosent "utnytter" og prosent "bidrar".

² Balanse mellom prosent "trussel" og prosent "mangfold".

Kilde: Norsk Monitor.

Disse eksemplene viser at en negativ utvikling som en kunne ventet ville inntruffe på et konkret samfunnsområde som en følge av økt oppslutning om materialistiske verdier, i noen tilfeller uteblir. Andre samfunnsforhold kan virke inn og motvirke de negative følgene av materialismetrenden, slik at utviklingens retning endres.

I det neste kapitlet blir den faktiske utviklingen på ulike samfunnsområder beskrevet ved hjelp av data fra SSBs undersøkelser og andre kilder. Spørsmålet er om utviklingen samsvarer med det inntrykket analysen av Monitor-materialet har gitt av hva slags samfunn nordmenn ønsker seg.

Noter

¹ For eksempler på ja-siing i Monitor-materialet, se Hellevik (1995). Dette er mindre av et problem for plasseringen på verdiindeksen, ettersom det er lagt vekt på at påstandene som inngår i samme indeks skal gå hver sin vei (ha

motsatt tendens). For eksempel brukes påstanden "Jeg kjøper gjerne på avbetaling" sammen med påstanden i tabellen om å foretrekke varige goder i indeksen for sparing-forbruk. Jasiere, som svarer enig til begge påstander, vil dermed havne midt på skalaen og ikke forveksles med de som har klare preferanser og varierer svarene mellom enig og uenig.

² Det knytter seg en usikkerhet til om en som velger svaralternativet "Gjør ikke, ønsker ikke å gjøre" ønsker å slutte med aktiviteten, som betyr redusert ressursbruk, eller om svaret innebærer stabilitet, det vil si at det er tale om en aktivitet som vedkommende heller ikke nå bruker ressurser på.

³ Opprinnelig ble dimensjonene bestemt ved hjelp av korrespondanseanalyse (med indekserne todelt). Nå brukes prinsippal komponent analyse av de fullstendige indeksene, med ortogonal rotasjon.

⁴ Respondentenes plassering på 2001-dimensjonene bestemmes ved hjelp av en regresjonsligning med samtlige 25 verdiindekser, der koeffisienter fra analysen i 2001 brukes sammen med respondentens indeksskårer i det aktuelle undersøkelsesåret.

⁵ Fra 1985 til 2001 synker andelen som mener at handlingen ikke kan godtas fra 35 til 17 prosent for å kjøre over fartsgrensene, fra 63 til 45 prosent for å beholde penger en finner, fra 94 til 82 prosent for å bruke hasj og fra 82 til 78 prosent for trikkesniking. For promillekjøring er tallene 90 og 87 prosent, men mønsteret for hele tidsrommet tyder på stabilitet. For skatte-snyteri og hjemmebrenning er det en svak økning i andelen som mener handlingen ikke kan godtas, fra 71 til 75 prosent og 45 til 51 prosent.

⁶ Husholdningsinntekt vil si samlet netto inntekt for husholdningen. Gjennomsnittet er beregnet ved å bruke midtpunktet for de ni inntektsklassene som respondentene kan velge mellom. Det er ikke korrigeret for husstandsstørrelse, som avtar noe fra materialistisk til idealistisk side (snitt for antall medlemmer i husholdningen 2,69 – 2,60 – 2,57 – 2,56 – 2,55 i dette tidsrommet). Korreksjon for størrelse (gjennom divisjon med roten av antall husstandsmedlemmer) gir en liten økning i forskjellen mellom materialister og idealister (fra avstand på sju til ti mellom ytterpunktene).

⁷ Dette spørsmålet i tabell 2.6 og to andre i tabell 2.7 inngår i indeksene som ligger til grunn for verdidimensjonen. Det er derfor ikke overraskende at vi her får en sterk sammenheng.

3. Hva forteller sosiale indikatorer om samfunnsutviklingen?

3.1. Innledning

Vi har sett at nordmenn har et sammensatt syn på hva slags samfunn de ønsker seg. Det er også en tendens til at befolkningens verdioppfatninger har blitt mer mangfoldige over tid. Noen fellestrekk er likevel til stede, blant annet har likhets- og likestillingsverdier stor oppslutning; det store flertallet mener at det fortsatt er en hovedoppgave å redusere økonomisk ulikhet. Miljøvern vektlegges framfor økonomisk vekst. Samfunn som bygger på ikke-materielle verdier, enten det er utvikling av skapende evner eller respekt for tradisjoner, anses som bedre enn et samfunn som gir størst mulig frihet til å tjene penger.

Men hvordan har så den faktiske utviklingen vært på forskjellige samfunnsområder? I det følgende skal vi ta for oss noen utvalgte indikatorer på sosiale, økonomiske og miljømessige endringer. Tidsperioden vil i de fleste tilfellene være de siste 20-25 årene, det vil si perioden fra 1980 og fram til i dag. Indikatorene vil både belyse utviklingen på noen av områdene som befolkningen er opptatt av, og perspektivene på et godt samfunn beskrevet i kapittel 1.

Hovedvekten blir lagt på de *sosiale* indikatorene, på spørsmålet om befolkningen faktisk får det bedre, og hvilke grupper

som *ikke* får det bedre eller sakker akterut i velferdsutviklingen. Blir det mindre ufrihet i samfunnet? Viktige institusjoner og ressurser for å realisere frihet og unngå lidelse blir gjennomgått, av ressursene gjennomgås blant annet helse, inntekt, arbeid, fritid og deltaking i sosiale fellesskap. Med utgangspunkt i idealet om likeverd, og befolkningens oppslutning om betydningen av likhet, blir sosial og økonomisk ulikhet et gjennomgangstema. Større frihet og mindre ulikhet for den nålevende generasjonen nordmenn kan imidlertid kjøpes for dyrt; som redegjort for i kapittel 1 er det gode grunner til også å vektlegge langsiktige hensyn i samfunnsutviklingen, ikke minst hensynet til naturens bæreevne. Er det tegn som tyder på at utviklingen ikke er miljømessig, økonomisk eller sosialt bærekraftig, for eksempel at det medborgerlige engasjementet forvitrer og dermed noe av grunnlaget for et livskraftig demokrati?

Å dekke et så bredt felt i et kortfattet kapittel må med nødvendighet innebære en overfladisk behandling av de forskjellige temaene. Det er lagt vekt på å gi forholdsvis omfattende referanser til annen litteratur, slik at de som ønsker det kan gå videre på egen hånd¹. De som ønsker å fordype seg mer i de økonomiske og miljømessige temaene, henvises til de sentrale publikasjonene som omhandler

disse (Melby mfl. 2004, Statistisk sentralbyrå 2004a, 2003d).

3.2. Økonomi, fattigdom og ulikhet

Stadig økende rikdom...

BNP, bruttonasjonalproduktet, har tradisjonelt vært det mest brukte målet for utviklingen i en nasjons levestandard og velferd. BNP er et mål på verdien av landets samlede produksjon i løpet av et år. I produksjonsbegrepet inngår all framstilling av varer og tjenester som er ment for markedsomsetning. Også ressursbruken i offentlig sektor regnes med. Med enkelte svingninger har BNP vist en formidabel stigning i Norge de siste 20 årene, og til dels betydelig mer enn i land det er naturlig å sammenligne seg med. Oljeutvinningen har gitt et viktig bidrag til denne veksten. Inntektene fra oljeutvinningen har etter hvert muliggjort oppbyggingen av et petroleumsfond, som ved årsskiftet 2003-2004 utgjorde 845 milliarder kroner².

Folk flest har også fått mer penger mellom hendene, og har kunnet tillate seg et høyere forbruk. I tiårsperioden fra 1992 til 2002 steg reallønna per normalårsverk med hele 26 prosent, i foregående tiårsperiode var økningen 9 prosent. En gjennomsnittlig tobarnsfamilie i 2001 hadde over 100 000 kroner mer i realinntekt etter skatt enn det tilsvarende gruppe hadde i 1990 (Statistisk sentralbyrå 2004a). I kjølvannet av større inntekter følger flere materielle goder. I 2001 eide 74 prosent av husholdningene en eller flere biler, en økning fra vel 60 prosent i 1980. Boligstandarden har blitt bedre. Flere bor i svært romslige og velutstyrte boliger. De mest spektakulære endringene gjelder tilgangen til elektroniske medier. Ett eksempel er tilgang til pc hjemme, som var en realitet for 33 prosent av alle

nordmenn i 1994 og for hele 77 prosent i 2003.

Mer rikdom og høyere forbruk kan også ha negative sider. Avhengig av hva slags forbruk det er snakk om, er baksiden av medaljen i noen tilfeller miljøproblemer i form av forurensning og avfall. Økende bilhold betyr større bevegelsesfrihet for mange, men bidrar også til å øke risikoen for trafikkulykker. Vi skal se nærmere på noen av disse problemene i seinere avsnitt.

...men er kjøpefesten bærekraftig?

Hva med det langsiktige perspektivet på den økonomiske utviklingen, lever vi over evne? Er de siste årenes kraftige reallønnsvekst økonomisk bærekraftig? Veksten i lønnskostnader i norsk industri har vært betydelig sterkere enn blant våre handelspartnere fra og med 1998, og bidratt til tap av konkurransevne. Beregninger utført i Statistisk sentralbyrå tyder på at en balansert utvikling i økonomien krever en lavere reallønnsvekst enn den Norge har hatt i de siste årene (Statistisk sentralbyrå 2003a). En like sterk reallønnsvekst i framtiden kan føre til et sterkt fall i industrisysselsettingen og på lang sikt også til en voksende utenlandsgjeld.

Hensynet til konkurranseutsatt sektor og en bærekraftig økonomisk utvikling tilsier også en relativt forsiktig bruk av inntektene fra olje- og gassvirksomheten. Ved en utstrakt bruk av oljepengene i Norge kan det bli sterkere konkurranse om arbeidskraften. I en situasjon med høy sysselsetting og relativt liten arbeidskraftreserve vil det føre til at konkurranseutsatt sektor taper i kampen om arbeidskraften; denne delen av økonomien kan i mindre grad enn andre næringer øke lønningene uten at overskuddet reduseres. Konsekvensen

blir en sterkere avindustrialisering. Norge vil utvikle en enda mer ensidig og olje-dominert eksportprofil. Dette er risikabelt av flere grunner. Oljen vil ta slutt en gang og oljepris eller dollarkurs kan falle sterkt. Utfordringen er å bruke oljepenge- ne på en måte som vil forbedre produksjonsevnen på lengre sikt, altså investere i eksempelvis humankapital, helse og infrastruktur (Røed Larsen 2002).

Stabilt antall inntektsfattige

Hvis det gode samfunn innebærer å gi samfunnsmedlemmene valgfrihet og mulighet for deltaking i samfunnslivet, framtrer inntektssikring som et nøkkel-spørsmål. Inntekt kan betraktes som selve inngangsbilletten til samfunnsdeltaking (Halvorsen 2002). Levekårsundersøkelser viser at personer med lav inntekt også har dårlige levekår på andre områder, både i forhold til materiell standard, helse, fritidsaktiviteter og sosiale kontak- ter (Andersen 1999). Å gjøre noe for gruppene med lavest inntekt i samfunnet vil ha gode fordelingsvirkninger som går utover den rent økonomiske dimen- sjonen.

Hvordan har så inntektsfattigdommen i det norske samfunnet utviklet seg? Er det blitt færre som har vansker med å klare seg økonomisk, i takt med den sterke inntektsøkningen for nasjonen og for folk flest? Fattigdom kan defineres på en rekke forskjellige måter, og det er ingen allmenn enighet om hvordan fenomenet skal måles. Ifølge en vanlig definisjon er fattigdom en manglende evne til å oppnå vanlig levestandard og delta i samfunnets "normale aktiviteter", på grunn av få materielle ressurser. Et samfunn kan med andre ord ha fattigdom selv om det ikke er noen som sulter eller mangler klær på kroppen. På den andre siden er dette noe helt annet enn fattigdommen som

tidligere generasjoner møtte, eller som en kjenner fra land i den tredje verden.

Et enkelt og mye brukt mål på inntekts- fattigdom er prosentandelen av befolk- ningen med en husholdningsinntekt som er under halvparten av medianinntekten. Et annet mål er antallet tilfeller av sosial- hjelp. Som figur 3.1 viser, gir disse indi- katorene et nokså sammenfallende bilde av utviklingen fra midten av 1980-tallet til i dag. Både prosentandelen med lav inntekt og antallet sosialhjelpstilfeller nådde en topp i 1994, men har siden blitt redusert og er igjen tilbake til nivået fra midten av 1980-årene. En annen under- søkelse, med bruk av inntektsdata tilbake til 1979, tyder heller ikke på at det har skjedd større endringer i andelen fattige i løpet av 1980- og 1990-årene (Andersen mfl. 2003). Går vi tilbake til 1980 var imidlertid tallet på personer som opp- søker sosialkontorene lavere enn det er i dag. Sosialhjelpen har også blitt viktigere for dem som mottar slik hjelp enn tid- ligere; for om lag 45 prosent av mot- takerne er sosialhjelpen nå den viktigste inntektskilden.

Det må presiseres at det knytter seg mange problemer til tolkningen av disse indikatorene, og at de ikke er ideelle som fattigdomsmål. Antallet sosialhjelpstilfel- ler kan påvirkes av andre forhold enn husholdningenes økonomi, for eksempel holdninger til å bruke sosialhjelp og endringer i sosialkontorenes arbeidsmåte og ressurser. Forskjellige endringer i administrative rutiner, blant annet større bruk av langtidsvedtak, kan ha bidratt til økningen av sosialhjelpstilfeller i begyn- nelsen av 1980-årene (Otnes 1996). Mens inntektsdata tilsier at andelen fattige personer i Norge falt betydelig fra 1979 til 1984 (Andersen mfl. 2003), ble

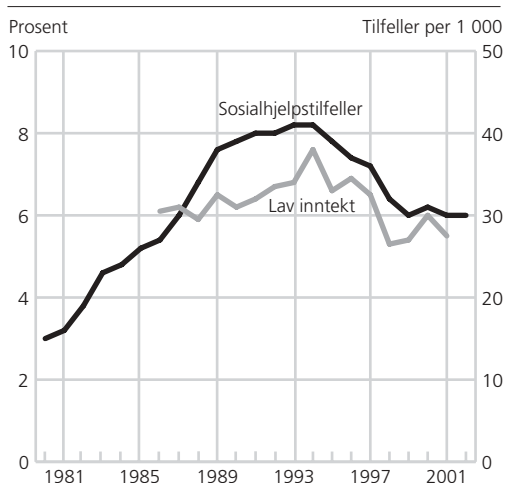
antallet sosialhjelpstilfeller nesten fordoblet i samme periode.

Inntektsbegrepet som benyttes er inntekt etter skatt per forbruksenhet (se ramme). Det er ikke tatt hensyn til at mange husholdninger har store bundne utgifter i form av renter, avdrag, husleie og utgifter til barnetilsyn, for å nevne noen utgiftsposter. På den andre siden er det heller ikke tatt hensyn til at noen "fattige" kan ha betydelige verdier i form av bankinnskudd og andre verdipapirer, og til verdien av å eie egen bolig.

En del husholdninger kan nokså tilfeldig ha lav inntekt i løpet av et år. Inntektsfattigdom bør derfor måles på grunnlag av samlet inntekt over flere år. I regjeringens tiltaksplan mot fattigdom (St.meld. nr. 6, 2002-2003) benyttes inntekt under halvparten av medianinntekten over en periode på tre år som hovedindikator på fattigdom. I 1999-2001 utgjorde dette 2,2 prosent av befolkningen, om lag 90 000 personer. Dette tallet bygger på OECDs definisjon av lav inntekt. En annen definisjon av lav inntekt er lik den som i dag benyttes innenfor EU. Ifølge denne definisjonen hadde 8,5 prosent av befolkningen vedvarende lavinntekt i årene 1999-2001, om lag 340 000 personer. Den store forskjellen i resultater skyldes at EUs definisjon gir en lavinntektsgrense som ligger betydelig høyere enn den som følger av OECDs definisjon. Forskjellen illustrerer også hvordan inntrykket av fattigdommens omfang kan endre seg med valg av metode. Men uansett definisjon ble det færre personer som hadde vedvarende lavinntekt fra midten av 1990-tallet og fram til 2001³.

Den positive utviklingen etter 1994 har etter alt å dømme nær sammenheng med fallet i arbeidsledigheten (se figur 3.5).

Figur 3.1. Indikatorer på dårlig økonomi. Antall stønadstilfeller med økonomisk sosialhjelp per 1 000 innbyggere, og andel av befolkningen med inntekt under halvparten av median inntekt¹. 1980-2002

¹ Inntekt etter skatt per forbruksenhet. Forbruksvekten er kvadratroten av antallet personer i husholdningen. Studenter er holdt utenfor.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger og sosialhjelpsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Syssetting er husholdningenes viktigste inntektskilde. For mange stønadsmottakere ble også situasjonen forbedret gjennom den, i historisk perspektiv, uvanlig sterke økningen av minstepensjonene i 1998 og 1999 (Bowitz og Cappelen 2001).

Betalingsproblemer

Andre indikatorer på fattigdom er hentet fra intervjuundersøkelser (levetårsundersøkelsene), hvor befolkningen blir spurt om de har problemer med å betale regninger og tilfredsstillende grunnleggende behov fordi økonomien er dårlig. Andelen av befolkningen som oppgir at de er utsatt for alvorlige betalingsproblemer har vært stabil de siste 15 årene. I perioden 1986-2000 har det vært 2-3 prosent av befolkningen som ofte har problemer

Inntektsbegreper og ekvivalensskala

Inntektsstatistikken har en del mangler som det er grunn til å være oppmerksom på. Noen kontantinntekter er ikke med, for eksempel skattefrie gevinster ved salg av egen bolig og skattefrie leieinntekter. Økonomisk velferd bygger også på andre inntekter enn kontantinntekter. Den beregnede verdien av offentlige tjenester og av å eie boligen inngår ikke. Det samme er tilfelle med verdien av ubetalte omsorgstjenester eller uformelle overføringer mellom generasjoner (husholdninger). Renteutgifter er ikke trukket fra, fordi det ikke finnes tilsvarende opplysninger om boliginntekten. Ekvivalensskalaer brukes til å sammenligne inntekten i forskjellige husholdningstyper. I denne framstillingen er det hovedsakelig benyttet en såkalt kvadratrotskala, som sammenligner inntekten i ulike husholdninger ved å dividere husholdningsinntekten med kvadratroten av antallet husholdningsmedlemmer. En husholdning på fire personer må dermed ha dobbelt så høy inntekt som en enslig for å få tilsvarende levestandard. Resultatet av en fordelingsanalyse kan bli sterkt påvirket av hvilken ekvivalensskala som brukes.

med å betale løpende utgifter, og som heller ikke ville klare en uforutsett regning på 3 000 kroner⁴. Derimot ser det ut til å ha vært en økning i forekomsten av mindre alvorlige betalingsproblemer; mer enn dobbelt så mange i 2000 som i 1986 ville etter eget utsagn få problemer med å betale en uforutsett regning (henholdsvis 9 og 24 prosent, se foregående note). Det er usikkert hva som ligger bak denne utviklingen. En av flere mulige forklaringer er at nordmenn legger mindre vekt på å ha en økonomisk buffer enn tidligere (Fløtten 2003). Som vist i forrige kapittel, har det skjedd en dreining i befolkningens verdisyn, bort fra dyder som måtehold og nøkternhet og over til ønsker om en mer hedonistisk livsstil.

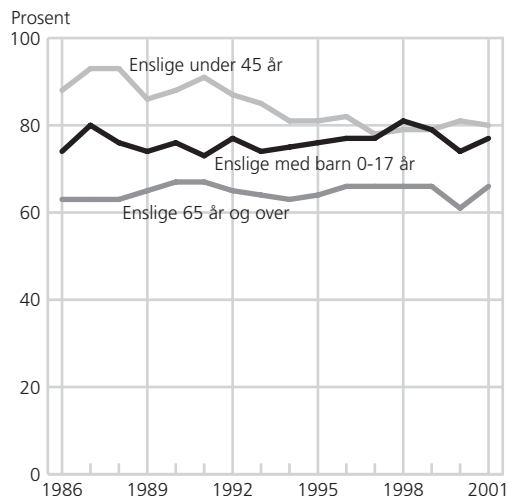
Spørsmål om vansker med å tilfredsstille grunnleggende behov er bare stilt et fåtall ganger i levekårsundersøkelsene, og er ikke helt sammenlignbare. Men der hvor spørsmålene er noenlunde de samme, er det lite som tyder på at flere hadde problemer med å tilfredsstille grunnleggende behov i 1994 enn i 1986. Både i 1986 og 1994 var det eksempelvis 3 prosent av den voksne befolkningen som ikke hadde råd til å ha besøk av gjester og 3 prosent som ikke hadde råd til å ha kjøtt eller fisk til middag. Det er særlig

ynge enslige og enslige forsørgere som har betalingsproblemer og problemer med å tilfredsstille grunnleggende behov (Lyngstad 2001).

Yngre enslige sakker akterut...

Etter dette generelle bildet av inntektsutvikling og fattigdom, skal vi se nærmere på utviklingen for utvalgte grupper, med hovedvekt på dem med lavest inntekt. Figur 3.2 viser den relative inntektsutviklingen for tre husholdningstyper som ifølge inntekts- og formuesundersøkelsene er blant dem som har hatt lavest husholdningsinntekt de siste 15 årene. Inntektsutviklingen for eldre enslige og enslige forsørgere har omtrent holdt tritt med gjennomsnittet. Gruppen som framfor alt har sakkert akterut i forhold til inntektsutviklingen i samfunnet er de yngre enslige. Også yngre enslige har nytt godt av en realvekst i inntekten, men i mindre grad enn befolkningen ellers. Det viser seg for øvrig å ha stor betydning hvor lenge en enslig har bodd alene. Blant personer under 35 år som har bodd alene de siste tre årene har så mange som en av tre vedvarende lavinntekt, målt etter EU-definisjonen (Statistisk sentralbyrå 2004b).

Figur 3.2. Inntekt etter skatt per forbruksenhet i prosent av gjennomsnittlig inntekt for alle husholdninger, for utvalgte husholdningstyper (kvadratrotskalaen). 1986-2001

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

Yrkestilknytningen har blitt svakere blant yngre enslige, flere er studenter. Men også når vi holder studentene utenfor, har yngre enslige hatt en relativt svak inntektsutvikling. Denne gruppen har i tillegg blitt rammet av situasjonen på boligmarkedet. Økte boligpriser har bidratt til at inngangsbilletten til boligmarkedet er blitt betraktelig dyrere siden 1997, særlig for enslige (NOU 2002: 2). Færre yngre enslige eier boligen de bor i; det siste tiåret har denne nedgangen vært sterkest i de store byene.

Analyser av den samlede levekårsutviklingen, hvor utviklingen innenfor flere levekårskomponenter blir belyst, viser at den klareste absolutte forverringen av samlede levekår fra 1991 til 1995 fant sted blant enslige 16-24 år som ikke bodde hjemme (Andersen 1999). Det var framfor alt de økonomiske og materielle

sidene ved levekårene som forklarte denne utviklingen.

Også for andre grupper der mange står utenfor arbeidslivet eller trygdesystemet har det skjedd en relativ forverring av den økonomiske situasjonen de siste årene. Husholdninger der minst ett av medlemmene mottar sosialhjelp har i liten grad fulgt med i den generelle inntektsutviklingen. Langtidsledige og langtidspsyke er andre grupper som har sakkert akterut i forhold til befolkningen som helhet i perioden 1996-2001⁵.

...men færre inntektsfattige blant eldre enslige og de fleste grupper trygdemottakere

Andelen inntektsfattige (det vil si de som tjener mindre enn 50 prosent av medianinntekten) blant eldre enslige har blitt betydelig redusert de siste årene, denne gruppen tilhørte i utgangspunktet de minst bemidlede i samfunnet (Lyngstad 2001). Den klare forbedringen av boligstandarden forsterker inntrykket av at eldre har fått bedre materielle levekår. Blant pensjonister og flere grupper av stønadsmottakere ble det færre med lav inntekt fra 1996 til 2001, for eksempel uførepensjonister og aleneboende minstepensjonister. Færre enslige forsørgere har vedvarende lavinntekt (Statistisk sentralbyrå 2004b). Disse utviklingstrekkene representerer forbedringer for noen av de største lavinntektsgruppene i det norske samfunnet.

På tross av forbedringene, ser det fremdeles ut til at stønadsnivået er utilstrekkelig for en del av dem som mottar trygd. 14 prosent av uførepensjonistene og 22 prosent av de langtidspsyke tilhørte i 2001 en husholdning som mottok sosialhjelp. Andre undersøkelser viser at funksjonshemmede er mer utsatt for økonomiske

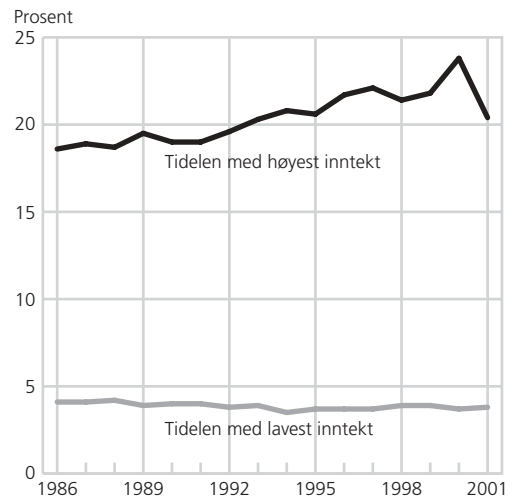
problemer enn gjennomsnittet. Hovedproblemet for de funksjonshemmede med dårligst levekår ser ut til å være høye utgifter mer enn lave inntekter. En del funksjonshemmede har ekstraavgifter til medisiner, dietter og tjenester som ikke dekkes av de offentlige ordningene (Romøren 2001c).

Forbedringene i den økonomiske situasjonen for småbarnsfamilier har vært uomtvistelige på 1990-tallet. Betyr det også at det er blitt færre fattige barn? Noen vil huske hvordan tidligere statsminister Oddvar Nordli slo i bordet våren 2001 og erklærte det skammelige i at 70 000 barn levde i fattigdom. Analyser gjennomført i Statistisk sentralbyrå gir ikke noe helt entydig svar, men mye tyder på at det ble færre barn som kan karakteriseres som fattige i siste halvdel av 1990-tallet (Epland 2001). Blant annet ble tallet på barn som tilhører husholdninger som mottok sosialhjelp betydelig lavere. Alt i alt var det i 1998 om lag 30 000 barn som bodde i husholdninger med årlig lavinntekt, med andre ord et noe lavere anslag enn det Oddvar Nordli tok utgangspunkt i⁶. Antallet reduseres ytterligere, til under 20 000 barn, dersom vi ser på hvor mange som har vedvarende lavinntekt over flere år. Men om dette tallet tilsier mindre moralsk indignasjon enn den som ble målbåret av Nordli er et annet spørsmål.

Økende ulikhet

På tross av den positive utviklingen for noen av samfunnets lavinntektsgrupper, har både inntekts- og formuesforskjellene blitt større de siste 15 årene. Inntrykket av prangende rikdom blant deler av den økonomiske eliten motsies ikke av tallenes tale. Forskjellene har først og fremst økt ved at "de rike har blitt rikere". Nasjonens 10 prosent rikeste disponerte i 1986

Figur 3.3. Inntekt etter skatt per forbruksenhet i prosent av samlet ekvivalentinntekt for alle, for tidelen personer med lavest inntekt, og for tidelen personer med høyest inntekt (kvadratrot-skalaen)

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

18,6 prosent av all inntekt, mens de i 2001 disponerte 20,4 prosent av den samlede inntekten (figur 3.3). Finansformuen er atskillig mer ujevnt fordelt enn inntektene, og også på dette området øker forskjellene. Tidelen av husholdene med høyest bruttofinanskapital (vesentlig bankinnskudd og verdipapirer) økte sin andel av samlet bruttofinanskapital fra 51 prosent i 1986 til 66 prosent i 2001.

Bortsett fra de 10 prosent rikeste har alle inntektsklasser redusert sin andel av de samlede inntektene. Andelen av samlet inntekt som tilkom de 10 prosent fattigste var i 2001 noe lavere enn andelen 15 år tidligere, men høyere enn i "bunn-året" 1994. Tendensen til større ulikhet blir svakere, men er påviselig selv når en tar hensyn til at det er blitt flere studenthusholdninger, og til endringen av skatte-reglene i 1992 som gjorde at aksjeinntektene ble mer synlige i statistikken.

Større inntektsforskjeller har blant annet sammenheng med økningen i kapitalinntekter. Kapitalinntektene kommer framfor alt de rikeste til gode (de store svingningene fra 1999 til 2001 i andelen av samlet inntekt som tilfaller de 10 prosent rikeste har sammenheng med tilsvarende svingninger i kapitalinntektene⁷). Hvor mye utviklingen i kapitalinntektene har betydd for ulikheten, er imidlertid avhengig av hvordan disse inntektene måles. En analyse av perioden 1986-1998 tyder på at utviklingen av lønnsinntektene har bidratt relativt mye til å skape en mer ujevn inntektsfordeling, uansett hvordan kapitalinntektene defineres. Når kapitalinntekter defineres som den langsiktige gjennomsnittsavkastningen på risikokapital, er det utviklingen av lønnsforskjellene som har betydd mest (Statistisk sentralbyrå 2002a, Fjærli og Naug 2000).

3.3. Arbeid og arbeidsmarked

Økende yrkesfrekvens blant kvinner

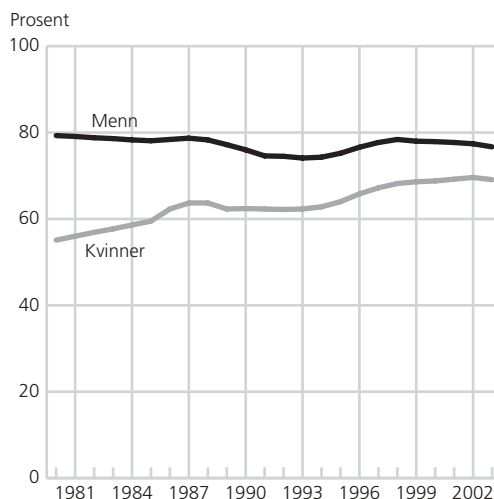
Arbeidskraften er samfunnets viktigste ressurs. En grunnleggende forutsetning for et godt samfunn er at det finnes tilstrekkelige mengder kvalifisert arbeidskraft til å skaffe inntekter og utføre tjenester samfunnsmedlemmene har behov for. Tilgangen til inntektsgivende arbeid har også stor betydning for individuell velferd. I 1997 mente vel fem av ti menn og fire av ti kvinner at arbeidet er den viktigste aktiviteten for et menneske (Lund og Skjåk 1998). Arbeidets betydning er i tillegg forankret i juridiske normer. Ifølge grunnlovens paragraf 110 skal myndighetene legge til rette for at "...ethvert arbeidsdygtigt Menneske kan skaffe sig Udkomme ved sit Arbeide".

Yrkesfrekvensen (det vil si summen av sysselsatte og arbeidsledige) i befolkningen 16-74 år har steget de siste 20 årene,

ved at kvinners yrkesfrekvens har økt betydelig (figur 3.4). Blant menn var yrkesfrekvensen lavere i 2003 enn 20 år tidligere. Det er særlig blant eldre menn vi finner en svekket tilknytning til arbeidsmarkedet⁸. Likevel var yrkesdeltakingen for hele befolkningen i 2002 den høyeste som er målt i Norge (Statistisk sentralbyrå 2003a). Fra 2002 til 2003 var det en svak nedgang i yrkesdeltakingen, som skyldes nedgang i deltakingen for aldersgruppene under 55 år.

Det har også vært en økning i utførte timeverk siden 1980, men veksten i timeverk har vært svakere enn veksten i arbeidsstyrken, blant annet på grunn av arbeidstidsforkortelser og lengre ferie. Faktisk arbeidstid per uke har blitt kortere for menn, men noe lengre for kvinner. Det sistnevnte har sammenheng

Figur 3.4. Personer i alderen 16-74 år i arbeidsstyrken. Menn og kvinner. 1980-2003¹. Prosent

¹ Brudd i tidsserien mellom 1985 og 1986 (økning på 15 000 i arbeidsstyrken), mellom 1987 og 1988 (økning på 10 000), og mellom 1995 og 1996 (økning på om lag 10 000).

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

med at stadig færre kvinner er deltidsarbeidende.

Sterkt svingende arbeidsledighet

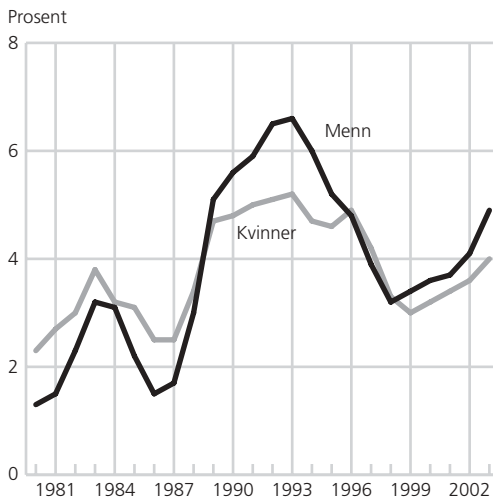
Langvarig arbeidsledighet er sløsing med ressurser, og bidrar til økonomiske vanskeligheter og andre velferdsproblemer for en del arbeidsledige. Fram til begynnelsen av 1980-årene var ledigheten i etterkrigstidens Norge nokså stabil på et lavt nivå. 1980-tallet markerer et kraftig brudd med denne stabiliteten. På de 12 årene fra 1980 til 1993 ble arbeidsledigheten blant menn femdoblet, og blant kvinner mer enn fordoblet (figur 3.5). Det sterke fallet i arbeidsledigheten fra 1993 til 1998 var et viktig bidrag til forbedringen av levekårene i Norge på 1990-tallet, men ledighetsnivået var likevel høyere i 1998 enn i 1980. De siste fem årene har det igjen vært en økning i tallet på ledige. I 2003 var i gjennomsnitt

107 000 personer arbeidssøkere, 4,5 prosent av arbeidsstyrken. Fra et velferds-synspunkt er det ikke minst bekymringsfullt at andelen langtidsledige igjen øker, etter et kraftig fall i siste halvdel av 1990-årene. Langtidsledige er personer med en sammenhengende ledighetsperiode på over et halvt år. De langtidsledige utgjorde 16 prosent av alle ledige i 1999 og 20 prosent både i 2002 og 2003.

Mange ledige hender?

Tallet på personer som ønsker en sterkere tilknytning til arbeidslivet er langt større enn antallet arbeidsledige. I 2003 var 85 000 personer undersysselsatt. Denne gruppa består av deltidsansatte som søker etter mer arbeid, og som er tilgjengelig for dette arbeidet innen en måned. Enda flere står utenfor arbeidsstyrken og ønsker arbeid, men oppfyller ikke kriteriene for å bli klassifisert som arbeidsledige. For å inngå i de arbeidslediges rekke, må en person oppfylle bestemte krav om søkeaktivitet og tilgjengelighet. I gjennomsnitt var det i 2003 145 000 personer utenfor arbeidsstyrken som ønsket arbeid. Legger vi sammen tallene på arbeidsledige, andre personer som ønsker arbeid og de undersysselsatte, var det hele 338 000 som ønsket en sterkere tilknytning til arbeidsmarkedet i 2003. Dette er mer enn tre ganger så mange som det offisielle tallet på arbeidsledige. Funksjonshemmede er en del av denne arbeidskraftreserven. 28 prosent av ikke-sysselsatte funksjonshemmede ønsker seg inntektsgivende arbeid (Bø 2003). I et samfunn med mange uløste oppgaver, er det åpenbart en stor utfordring å ta noen av disse urealiserte arbeidstimerne i bruk. Utfordringen forsterkes ved at personer med helseproblemer i økende grad ser ut til å gå ut av arbeidslivet (se neste side).

Figur 3.5. Arbeidsledige menn og kvinner i alderen 16-74 år i prosent av arbeidsstyrken. 1980-2003¹

¹ Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 på grunn av endringer i definisjon og undersøkelsesopplegg (økning i ledighetstallet på 0,5 prosentpoeng).

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Høy arbeidsledighet blant ikke-vestlige innvandrere

Arbeidsledigheten rammer noen grupper mer enn andre, blant annet ungdom, personer med lav utdanning og innvandrere fra ikke-vestlige land. Blant afrikanske førstegenerasjonsinnvandrere var arbeidsledigheten i august 2003 hele 20 prosent, nesten fem ganger raten i befolkningen som helhet (figur 3.6). For innvandrere har dessuten tilknytning til arbeidsmarkedet en ekstra dimensjon, siden tilknytningen også er en innfallsport til integrasjon i norsk samfunnsliv og kultur.

Like fint å jobbe som å danse?

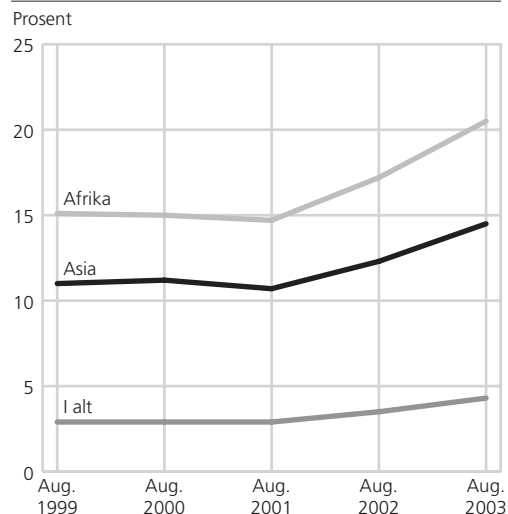
Jeg har en visjon om det gode arbeidslivet der det er "like fint å jobbe som å danse", har den første kvinnelige LO-sjefen, Gerd-Liv Valla, uttalt. Forskning på sammenhengen mellom arbeidsmiljø og

psykisk helse tyder på at et godt arbeid innebærer variasjon i arbeidsoppgaver og gir muligheter til personlig utvikling og læring. Det er også påvist en sammenheng mellom dårlig psykisk helse og mangel på kontroll over egen arbeidssituasjon (Dalgard 1996).

Arbeidsmiljøundersøkelser de siste årene viser at visse sider ved arbeidsmiljøet har utviklet seg i positiv retning. Fra 1980 til 1997 økte blant annet andelen av de sysselsatte som i høy grad kunne planlegge sitt eget arbeid. Fra 1996 til 2000 ble det litt flere som kunne styre seg selv i forhold til arbeidstempo og tidsfrister i jobben. Men utviklingen mot større autonomi har ikke vært entydig de siste årene; fra 1996 til 2000 ble det også færre som i høy grad kunne bestemme hvordan arbeidet skulle utføres, og selv bestemme hvilke kvalitetskrav som skal stilles. Den siste Maktutredningen konkluderer med at arbeidstakerne har fått større muligheter for utfoldelse på en rekke områder, men at rammene for arbeidet er blitt strammere. Økte krav til inntjening og betydelige omstillinger "...skaper betingelser for utfoldelse og usikkerhet på samme tid" (Engelstad mfl. 2003). Ett av de positive utviklingstrekkene er at flere sider ved det sosiale miljøet på arbeidsplassene ble bedre i løpet av 1990-årene. Fra 1993 til 2000 sank blant annet andelen som opplevde konflikter mellom de ansatte fra 27 til 18 prosent.

Alt i alt har det fysiske arbeidsmiljøet endret seg lite, men når en studerer utviklingen for forskjellige grupper av arbeidstakere viser det seg likevel at mange har opplevd en forverring. De ergonomiske belastningene har økt betydelig blant kvinner og lavere funksjonærer. Mens belastende arbeidsstillinger tidligere var et problem som særlig

Figur 3.6. Registrert helt arbeidsløse 16-74 år i prosent av arbeidsstyrken ved utgangen av august 1999-2003. I alt og blant førstegenerasjonsinnvandrere fra Asia og fra Afrika

Kilde: Statistikk over arbeidsledighet etter landbakgrunn, Statistisk sentralbyrå.

rammet menn, har det etter hvert blitt stadig flere kvinner som er utsatt for slike belastninger. I 1997 opplevde nær seks av ti kvinner arbeidet som fysisk belastende, sammenlignet med halvparten av de mannlige arbeidstakerne (Bø og Hugaas Molden 2000).

Hvor trygge er ansettelsesforholdene? Forskning tyder på at bare et trygt arbeid bedrer den psykiske helsen når en har vært langtids arbeidsledig (Halvorsen 1999). Antallet midlertidig ansatte ble redusert i siste halvdel av 1990-tallet, og har endret seg lite de siste fire årene. I alt var 198 000 personer midlertidig ansatt i 2003. Flertallet av midlertidig ansatte ønsker fast stilling.

Større krav til ytelse?

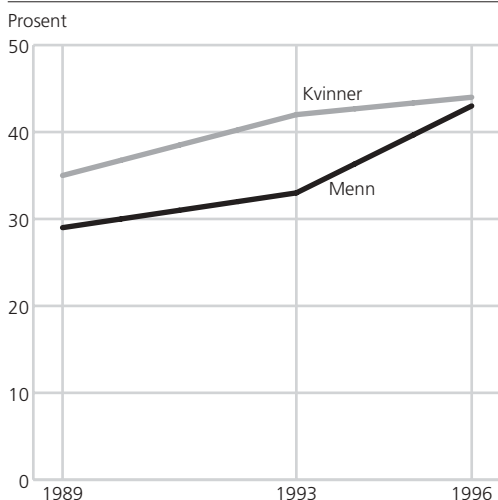
Mye tyder på at arbeidslivet har blitt mer krevende det siste tiåret, selv om tenden-

sene ikke er helt entydige. Større krav til ytelse vil framfor alt ramme personer som har nedsatt helse og derfor ikke kan yte maksimalt, med mindre skjermingstiltak blir innført. Arbeidsmengden ser ut til å øke. Stadig flere ansatte har så mye å gjøre på jobben at de mesteparten av tiden "ikke har tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet" (figur 3.7). Ifølge Maktutredningen er det blitt vesentlig flere som opplever stigende press fra klienter og kunder, og flere kjenner at tidsfristene er blitt strammere. I 1998 oppgav en av tre arbeidstakere at arbeidssituasjonen var preget av et konstant press for å oppnå resultater og inntjening. Mange opplever ikke nødvendigvis dette som et problem; atskillig færre, en av ti sysselsatte, oppgav i 2000 at de var utilfredse på grunn av for stor arbeidsmengde.

Samtidig er det tegn til at personer med helseproblemer i mindre grad er yrkesaktive enn tidligere. Det har skjedd en helsemessig polarisering mellom yrkesaktive og ikke-yrkesaktive. Utsilingen fra yrkeslivet av personer med dårlig helse har framfor alt funnet sted blant arbeidere (Dahl og Birkelund 1999). Andelen av befolkningen i yrkesaktiv alder som oppgir at de har vansker med å finne en jobb eller begynne/fullføre en utdanning på grunn av helseproblemer, var 7 prosent i 1985 og nærmere 10 prosent i 1995 (Ramm 2001a). Hvis kravene til ytelse øker, blir det også vanskeligere å få eller beholde en jobb for dem som av forskjellige grunner ikke kan yte på nivå med andre.

Andelen personer som sier at de har vansker med å mestre jobben på grunn av helsesvikt, har likevel vært relativt stabil siden midten av 1980-tallet (Ramm 2001a). Det er kvinner og eldre

Figur 3.7. Andel ansatte menn og kvinner som mesteparten av tiden har så stor arbeidsmengde at de ikke har tid til å snakke om eller tenke på noe annet enn arbeidet. 1989, 1993 og 1996. Prosent

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993 og Levekårsundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå.

arbeidstakere som sliter mest med å forene jobbkrav og skrantende helse. En del kvinner utvikler muskel- og skjelettlidelser som konsekvens av arbeidssituasjonen, slik de selv vurderer det. Nær tre av ti middelaldrende kvinner oppgir at de er plaget av denne typen lidelser, sammenlignet med 15 prosent av menn i samme alder. Etter alt å dømme er disse forskjellene delvis et resultat av belastningene som kvinner utsettes for i velferdsstatens "trøste og bære"-yrker.

Det ble registrert en svak nedgang i arbeidsrelaterte muskel- og skjelettlidelser fra 1996 til 2000. Nedgangen kan gjenspeile utsilingen av personer med helseproblemer, og er ikke nødvendigvis et tegn på at arbeidsmiljøet har blitt bedre. En liten nedgang i antallet uførepensjonister i første halvdel av 1990-tallet ble etterfulgt av en ny og kraftig økning i siste halvdel. Også sykefraværet har økt siden 1994. Diagnosen psykiske lidelser er blitt en stadig vanligere kilde til sykefravær og uførepensjonering for yngre mennesker. Det er kanskje symptomatisk for utviklingen i arbeidslivet at blant forskjellige former for psykiske lidelser er "stress og ubalanse" diagnosen som øker mest ifølge statistikken over sykefravær (Rikstrygdeverket 2002).

Hvis utsilingen av personer med helseproblemer fortsetter, kan det bidra til å skape problemer i forhold til idealet om en bærekraftig utvikling. Fra 2010 vil eldrebølgen for alvor skylle over landet. Mens det i 1970 stod fem personer i yrkesaktiv alder "bak" hver person 67 år og eldre, sank dette forholdstallet til fire i 1990. Etter 2030 vil det gjennomgående være tre personer i yrkesaktiv alder bak hver pensjonist (Bowitz og Cappelen 2001). Et "mykere" arbeidsliv som i større grad er åpent for dem som har redusert

ytteevne kan vise seg å bli en dyd av nødvendighet.

3.4. Utdanning og skolevesen

Stadig flere tar høyere utdanning

Den amerikanske økonomen Kenneth Galbraith har hevdet at ingen prøve på det gode samfunn er så avgjørende som den kollektive evnen til å prioritere utbygging og vedlikehold av et godt utdanningssystem. Utdanning gir muligheter til et bedre liv for den enkelte. På det nasjonale plan har befolkningens utdanningsnivå betydning for omstillingsevne og teknologisk framgang (Hægeland og Møen 2000). Utviklingen på 1980- og 1990-tallet var en fortsettelse av den langsiktige utviklingen mot et stadig mer utdanningsrikt samfunn. 1990-årene var utdanningsreformenes tiår; flere store reformer ble gjennomført og utgiftene skjøt i været. I 2002 gikk en større andel av den offentlige forvaltningens utgifter med til utdanningsformål enn ti år tidligere (Raabe 2003). Vi fikk grunnskolereformen (Reform 97, 10-årig obligatorisk grunnskole), Reform 94 i videregående skole, høyskolereformen og kompetansereformen. Med Reform 94 fikk aldersgruppen 16-19 år lovfestet rett til minimum treårig videregående opplæring. Reformen førte til en sterk vekst i tallet på lærlinger. Fra og med skoleåret 2000/2001 fikk også voksne elever lovfestet rett til videregående opplæring (Einarsen 2000).

Stadig flere unge befinner seg til enhver tid i utdanningssystemet. Antallet studenter i høyskoler og universiteter har økt formidabelt. Høsten 2002 var det registrert 227 000 studenter i høyere utdanning, nærmere en tredobling av antallet siden 1980. I dette tallet inngår utenlandsstudentene, over 14 000 studenter

tok høyere utdanning i utlandet i 2002 (Raabe 2003, Aamodt og Stølen 2003). Utdanningsrevolusjonen er også en kvinneverolusjon. Kvinnene er i klart flertall blant dem som tar høyere utdanning, og forskjellen i favør av kvinner blir stadig større. Fra 1980 til 2001 ble andelen blant kvinner 19-24 år som tar høyere utdanning mer enn tredoblet (figur 3.8).

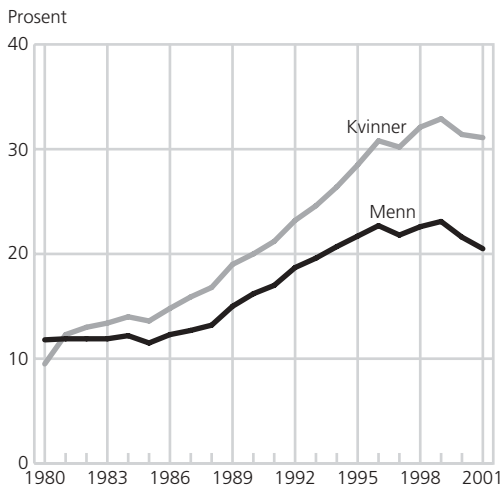
Barnehagene er også pedagogiske institusjoner. Barnehageutbyggingen har fortsatt, på tross av kontantstøttereformen. For aldersgruppen 1-5 år var dekningsgraden snaut 66 prosent ved utgangen av 2002, en økning fra 36 prosent i 1990.

23 prosent av den voksne befolkningen hadde høyere utdanning i 2002, om lag en fordobling siden 1980. I motsetning til tidligere, er det ikke lenger noen nevne-

verdig forskjell mellom kjønnene. I aldersgruppene under 50 er kvinnene i klart flertall blant dem med eksamen fra høgskole eller universitet. Det er imidlertid fortsatt menn som tar de lengste utdanningene. Vel dobbelt så mange menn som kvinner har mer enn fireårig utdanning på høgskole-/universitetsnivå.

Det utdanningsrike samfunnet har en bakside. Det som tidligere var regnet som gode kvalifikasjoner mister i det lange løp sin relative verdi (utdanningsinflasjon). Personer med lav utdanning taper i konkurransen på arbeidsmarkedet. Moderne samfunnsutvikling fører ikke bare til større muligheter for læring og utdanning, men også til at utdanningen blir en nødvendighet om en vil sikre seg de gode jobbene. Og når lengre utdanning blir en nødvendighet, øker sjansene for at noen ikke mestrer kravene og faller fra underveis.

Figur 3.8. Studenter ved universiteter og høgskoler, i prosent av registrerte årskull 19-24 år. Menn og kvinner. 1980-2001¹

¹ I 1981 ble en rekke helsefagsskoler omgjort til høgskoler. Elever ved disse skolene ble inntil 1980 klassifisert som elever i videregående skoler og fra og med 1981 som studenter ved høgskoler/universitet. I 1985 er tallet på universitets- og høgskolestudenter om lag 6 000-8 000 for lavt.

Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Noen sider ved utdanningssystemets kvalitet

På tross av at Norge er blant de landene som satser mest penger på det offentlige skolesystemet, viser undersøkelser av 15-åringers kompetanse i sentrale fag at de norske elevene er nær gjennomsnittet for OECD-landene. Den norske skolen ser heller ikke ut til å være spesielt god til å utjevne sosiale forskjeller (Høiskar og Turmo 2003, se også neste kapittel). De fleste tenåringer trives på skolen, men flertallet kjeder seg; hele åtte av ti mener det er for mye teori og for lite praktiske kunnskaper. Fra 1992 til 2002 ble det færre 13-19-åringers som opplevde at de lærte mye spennende på skolen, men samtidig falt andelen som gruer seg til å gå på skolen fra 26 til 17 prosent. Det ser ut til at skolen har blitt triveligere og mykere, men at den også oppleves som mindre relevant i forhold til lærestoff og framtidig yrke (Fauske og Øia 2003⁹).

Omfanget av mistilpasning og problematferd i skolen har endret seg lite fra 1992 til 2002. Men mange elever reagerer på disiplinproblemene i skolen, nær halvparten av de som var med i undersøkelsen *Ung i Norge 2002* opplever at det er altfor mye bråk og uorden i timene. 28 prosent klager over at de får for liten oppmerksomhet fra lærerne (Fauske og Øia 2003).

Lik rett til utdanning?

"Lik rett til utdanning" er en målsetting som ofte kommer til uttrykk i offentlige dokumenter. Høyere utdanning øker sjansene for å oppnå en rekke goder, blant annet høy lønn, godt arbeidsmiljø og tilfredsstillende helse. Hvordan ulikhet i rekrutteringen til høyere utdanning utvikler seg, er derfor en viktig indikator på om velferdsstaten fungerer etter intensjonen. En analyse av den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning blant personer født 1962-1973 tyder på en viss utjevning av rekrutteringen til høgskolene, mens det ikke har skjedd endringer i rekrutteringen til universiteter og elitefag (Nordli Hansen 1999). Blant menn født i 1973 er sannsynligheten for å velge elitefag (for eksempel lege, jurist, arkitekt) framfor annen utdanning hele 35 ganger høyere hvis foreldrene er høytlønnede akademikere og lignende enn hvis foreldrene er lavtlønnede, ufaglærte arbeidere. Noe av forskjellen kan skyldes forskjeller i preferanser, men har også sammenheng med økonomiske ressurser. Familieinntekt har sterk betydning for valg av høyere utdanning, uavhengig av foreldrenes sosiale klasse. Det er usikkert i hvilken grad sammenhengen mellom foreldrenes økonomi og barnas utdanningsvalg kan tolkes som en årsakssammenheng. Ifølge Raam (2003) er det lite som tyder på at dårlig økonomi utgjør noe stort hinder for utdanningsvalg i dagens Norge. Likevel kan gunstigere

betingelser for studiefinansiering være et virkemiddel for å realisere målsettingen om lik rett til utdanning (Noack Fekjær 2000). Det er ungdom fra høyere sosiale lag som i størst grad tar opp lån i Låneplassen, selv blant dem som har valgt samme utdanning. Studenter med bakgrunn fra lavere sosiale lag ser ut til å være mer skeptiske til å pådra seg studiegjeld. For denne gruppen av "låneskeptiske" studenter fra lavere sosiale lag vil studiefinansieringen kunne ha en særlig betydning.

I et lengre tidsperspektiv har det etter alt å dømme skjedd en utjevning av de sosiale forskjellene. For fødselskull født i 1940- og 1950-årene er det konstatert en gradvis avtakende sammenheng mellom egen utdanningslengde og utdanningslengden til foreldrene. For kullene født på 1960-tallet har det bare vært mindre endringer (Raam 2003). Innflytelsen fra nabolaget en vokser opp i har likeledes falt betydelig i samme tidsrom.

3.5. Helse, helsevesen og eldreomsorg

Helse: Lengre levealder, bedre funksjonsevne...

Fordi god helse har så stor betydning for den enkeltes handlemiljø og livskvalitet, er befolkningens helsetilstand en av de viktigste indikatorene på et godt liv og et godt samfunn. Betydningen av god helse understrekes av sorgen og lidelsen som ofte blir konsekvensen når personer som står oss nær rammes av sykdom eller død.

Det har vært en betydelig økning i forventet levealder for menn, i noe mindre grad for kvinner, i løpet av de siste 20 årene (figur 3.9). Fra 1980 til 2002 var økningen 4,2 år for menn og 2,3 år for kvinner. Etter å ha endret seg lite i 1980-årene,

ble spedbarnsdødeligheten halvert fra 1990 til 2002; av europeiske land på slutten av 1990-tallet var det bare Island, Finland og Sverige som hadde lavere spedbarnsdødelighet. Bedre funksjons- evne blant eldre tyder på at deler av befolkningen også legger mer liv til årene, ikke bare flere år til livet. Færre eldre over 80 år oppgir at de er hjelpetrenge- de, det vil si at de har store vansker med selv å klare daglige gjøremål som inn- kjøp, av- og påkledning og personlig hygiene (Ramm 2001b). Bevegelseevnen har også blitt bedre. Det kommer etter hvert til nye generasjoner av eldre som i mindre grad enn tidligere generasjoner er nedslitt av hardt arbeid, og som i større utstrekning har kunnet ta vare på egen helse.

Flere sider ved helsetilstanden endrer seg svært langsomt. Omtrent like mange i 2002 som i 1985 gav uttrykk for at de selv vurderte sin helse som god. Blant personer i yrkesaktiv alder har det vært

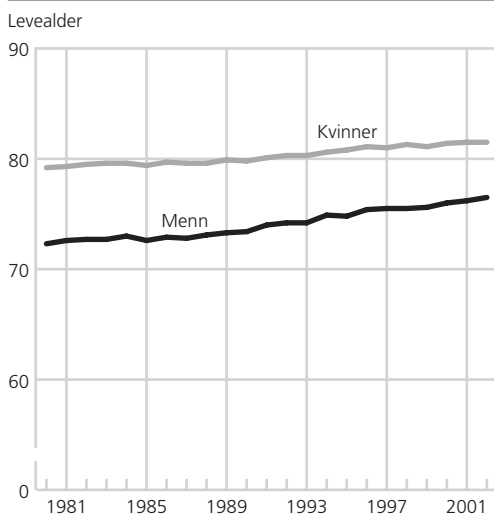
små endringer i andelen av befolkningen som oppgir at de har en sykdom med konsekvenser for hverdagslivet (Ramm 2001a).

...men noen alvorlige sykdommer øker i antall

Enkelte svært behandlingsskrevende sykdommer øker i utbredelse. Det har vært en økning av antallet nye krefttilfeller, også når en tar hensyn til at befolkningen blir stadig eldre. Flere utvikler astma, det samme gjelder diabetes 2 (Nasjonalt folkehelseinstitutt 2003). En rekke alvorlige sykdommer kan følge i kjølvannet av diabetes 2, blant annet større risiko for hjerte-/ karsykdommer. Samtidig er det heldigvis slik at helsevesenet har utviklet bedre behandlingsmetoder for mange alvorlige sykdommer. Siden 1950-årene har andelen som lever fem år etter en kreftdiagnose økt fra 37 til 55 prosent.

Fra 1998 til 2002 har det vært en økning av noen former for lettere helseplager, plager som søvnproblemer og konsentrasjonsvansker. Det har særlig vært en økning av slike plager i den yngre delen av befolkningen.

Figur 3.9. Forventet levealder ved fødselen. Menn og kvinner. 1980-2002

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

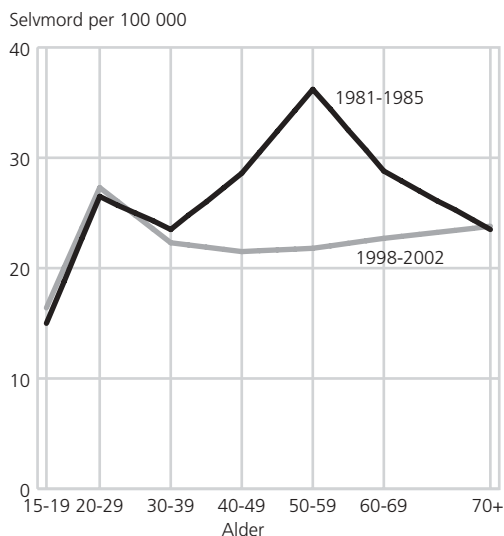
Færre selvmord og ulykker

Risikoen for å bli rammet av ulykker og selvmord var lavere ved inngangen til 2000-tallet enn 20 år tidligere. Etter en stigning i selvmordsraten på 1980-tallet fram til 1988, har raten falt det siste tiåret. Blant menn har tendensen til færre selvmord vært svakest blant de yngre. Det har skjedd store endringer i hvordan risikoen for selvmord er fordelt over livsløpet. Sammenlignet med situasjonen på begynnelsen av 1980-tallet har risikoen vært stabil eller svakt økende blant de under 30 år, mens den er betydelig redusert blant menn i 40-50-årene (figur 3.10).

Skader som følge av fall er den vanligste årsaken til dødsulykker. Andre viktige årsaker til dødsulykker er drukning og uhell i trafikken. Trafikkulykkene er kanskje en særlig relevant kategori i forhold til spørsmålet om "retningen" på samfunnsutviklingen. Ulykker i trafikken påvirkes av en rekke former for reguleringer og tiltak i samferdselspolitikken, og av respekten for trafikregler blant folk flest. Det ville utvilsomt blitt færre drepte i trafikken om alle fulgte trafikreglene helt og fullt. Svenske myndigheter har lansert en "nullvisjon" for transportpolitikken: ingen skal drepes eller skades alvorlig som følge av trafikkulykker. Denne visjonen er også tatt inn som en langsiktig målsetting i norsk samferdselspolitikk.

280 personer ble drept og 970 alvorlig skadd i trafikken i løpet av 2003, ifølge foreløpige tall. Sammenlignet med situa-

Figur 3.10. Selvmord per 100 000 innbyggere blant menn i ulike aldersgrupper. Årsgjennomsnitt 1981-1985 og 1998-2002

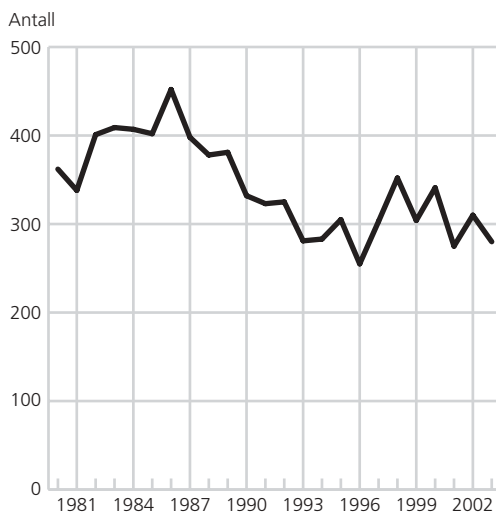

Kilde: Dødsårsaksstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

sjonen for vel 20 år siden representerer dette en viss reduksjon i tallet på drepte og betydelig færre alvorlig skadde. I 1980 ble nesten 2 000 personer alvorlig skadet. Færrest trafikkdrepte var det i 1996; de vel 250 forulykkede dette året var det laveste antallet som er registrert siden 1955 (figur 3.11). Trafikkskadene ser til en viss grad ut til å følge konjunktorene, sannsynligvis fordi bedre tider også innebærer mer trafikk.

En beregning av virkningene av 59 trafiksikkerhetstiltak viser at trafiksikkerheten i Norge kan bli betydelig bedre. Det største potensialet for å redusere skadeomfanget er knyttet til nye trafikkreguleringer (særlig fartsgrenser), forbedringer av kjøretøyene og økt politikontroll (Elvik 1999). Beregningene tyder på at det maksimalt er mulig å redusere antallet drepte med 80 prosent i forhold til nivået i 1990-årene. Dette vil samtidig innebære en reduksjon av framkommeligheten, og at kostnadene til trafiksikkerhetstiltak

Figur 3.11. Personer drept i veitrafikkulykker. 1980-2003 (foreløpige tall for 2003)

Kilde: Veitrafikkstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

mangedobles. De vesentligste forbedringene kan likevel oppnås ved å innføre tiltak som ikke innebærer større kostnader. Men i hvilken grad er politikere og folk flest villige til å akseptere inngrep i friheten, relativt upopulære tiltak som en flerdobling av dagens kontrollaktivitet og lavere fartsgrenser, for å få ned ulykkestallene?

Neppe flere som har dårlig psykisk helse...

Fører samfunnsutviklingen til at det blir flere som utvikler depresjon, angst og andre psykiske helseproblemer, kanskje som en følge av en hektisk og oppjaget livsstil, oppløsning av sosiale nettverk og tradisjonelle normer? I så fall ville det være et sterkt signal om negative trekk ved samfunnets utvikling. I Norge er det få undersøkelser som gir grunnlag for å si noe om endringer i psykiske helseproblemer over tid. Ifølge Folkehelse rapporten 2002 er det lite holdepunkter for at depresjon har økt gjennom de siste ti årene (Nasjonalt folkehelseinstitutt 2003). Heller ikke ifølge Helseundersøkelsene gjennomført av Statistisk sentralbyrå har det blitt flere som er rammet av "nervøse lidelser" i perioden 1975-1998 (Ramm 2001c). Som nevnt har det imidlertid vært en økning av enkelte lettere helseplager de siste årene som kan tolkes som uttrykk for psykiske eller psykosomatiske plager. Blant ungdom 16-24 år var det flere i 2002 enn i 1998 som oppgav symptomer eller plager som søvnvansker, konsentrasjonsproblemer og følelser av å være nedstemte eller irritable. Som vist nedenfor har også konsumet av en del rusmidler blitt større; bruk av rusmidler kan bidra til å skape eller forverre psykiske lidelser.

...men økende rusproblemer

Daglig sigarett røyking, og høyt konsum av alkohol eller "tyngre" narkotika, er noen av de best dokumenterte risikofaktorene for utvikling av helseproblemer. Andelen daglig røykere har vist en svakt nedadgående tendens de siste årene. Derimot ser det ut til at både konsumet av alkohol og narkotika har blitt større i siste halvdel av 1990-tallet. Alkoholbruk øker blant annet risikoen for ulykker, selvmord og vold. For eksempel er alkohol trolig en medvirkende faktor i 60 til 80 prosent av alle voldstilfeller og drap (Statens institutt for folkehelse 1999).

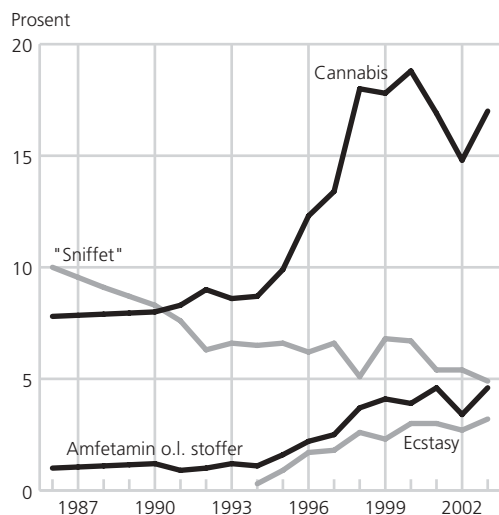
Det er en nær sammenheng mellom totalforbruket av alkohol og skadevirkningene. Jo høyere det generelle konsumet er, jo flere er storforbrukere. Alkoholkonsumet de første årene på 2000-tallet er det høyeste som er registrert de siste 20 årene. Denne utviklingen har sammenheng med at alkohol er blitt lettere tilgjengelig. Blant annet ble antall skjenkesteder med "alle rettigheter" mer enn tredoblet i løpet av 1990-årene (Lohiniva 2001). Målsettingen til Verdens Helseorganisasjon om å redusere alkoholforbruket med 25 prosent fra 1980 til 2000, som Norge har sluttet seg til, har åpenbart ikke blitt realisert, særlig når det tas hensyn til en sannsynlig økning av det uregistrerte forbruket (Horverak mfl. 2001). Alkoholkonsumet blant ungdom mellom 15 og 20 år har vist en til dels dramatisk økning på 1990-tallet. Målt i liter ren alkohol var forbruket snaut tre liter i 1990 og godt over fem liter i 2003¹⁰.

Med tanke på konsekvensene for helsetilstanden, er det spesielt alvorlig at antallet sprøytenarkomane trolig er fordoblet i løpet av det siste tiåret, som igjen er en av årsakene til den dramatiske økningen

av overdosedødsfall på 1990-tallet. Narkotikabruken er blitt en av de viktigste årsakene til tap av liv blant yngre mennesker i Norge. Utviklingen de siste to årene har imidlertid vært positiv, som blant annet kan ha sammenheng med at flere får metadonbehandling. Ifølge KRIPOS (Kriminalpolitisentralen) døde 172 mennesker som en direkte følge av narkotikabruk i 2003, nesten en halvering av antallet siden 2001¹¹.

Blant ungdom er det neppe blitt flere sprøytenarkomane, men intervjuundersøkelser viser en kraftig økning i de unges alkoholkonsum, samtidig som andelen som sier at de har brukt stoffer som cannabis, amfetamin, ecstasy og kokain ble om lag fordoblet i løpet av en femårsperiode (figur 3.12). Undersøkelsene som er gjennomført på 2000-tallet tyder på at bruken har stagnert.

Figur 3. 12. Andel av ungdom i alderen 15-20 år som oppgir at de noen gang har brukt forskjellige stoffer. 1986, 1990-2003. Prosent

Kilde: Statens institutt for rusmiddelforskning.

Liberaliseringens pris

Den restriktive linjen som norsk alkoholpolitikk har fulgt er under press. Det har blitt mer liberale omsetningsregler og lavere priser. Statens institutt for rusmiddelforskning har beregnet de sannsynlige konsekvensene av en fortsatt reduksjon av alkoholprisene ned til de svenske prisene (Horverak mfl. 2001). De forventer følgende konsekvenser, per år:

- 225 flere dødsulykker blant menn
- 60 flere selvmord blant menn
- 10 flere drap blant menn og kvinner
- 700 flere domfellelser blant menn og kvinner

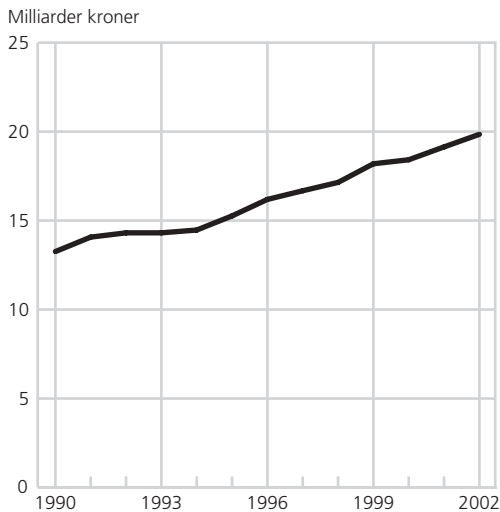
Rusmiddelforskerne understreker at disse beregningene er høyst usikre. Det er likevel liten grunn til å tvile på at en fortsatt liberalisering av alkoholpolitikken vil bidra til større skadevirkninger.

Helsevesenet

Helsevesenet er blant de samfunnsopp-gavene som befolkningen mener bør prioriteres høyest (se kapittel 5). Det store flertallet av befolkningen mener at det bør brukes mer ressurser på dette feltet. Det har da heller aldri blitt brukt så mye ressurser på helsevesenet som i de siste årene. Fra 1990 til 2002 var det en realvekst på 50 prosent i utgiftene til helseformål (figur 3.13). Helseutgiftene viste en noe sterkere vekst enn økonomien for øvrig på slutten av 1990-tallet, og helseutgiftene utgjør en større andel av både BNP og de samlede offentlige utgiftene enn tidligere. Økningen har blant annet sammenheng med flere kostnadskrevenne satsninger på helse og eldre, slik som Handlingsplanen for eldreomsorg 1998-2001, opptrappingsplanen for psykisk helse 1999-2006 og nasjonal kreftplan 1999-2003 (Brathaug 2002).

I tråd med utgiftsøkningen, har personell-innsats og behandlingsaktivitet økt bety-

Figur 3.13. Utgifter til helseformål per innbygger i faste 1990-priser. 1990-2002. Millioner kroner

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

delig. Flere pasienter har fått behandling ved de somatiske sykehusene. Samtidig behandles mange flere poliklinisk og gjennom dagopphold. Ventetidene i perioden 1993-1999 ble redusert for noen grupper av pasienter, men ikke for andre. Ventetiden ble imidlertid redusert for pasientene med de mest alvorlige sykdommene (Kvalø 2002). Den ferskeste ventelisteoversikten viser at færre står i helsekø og at ventetiden har blitt kortere fra 2. tertial 2001 til 2. tertial 2003 (www.npr.no).

Satsing på psykiatrien, men dekkes behovene?

Dagsavisen kunne i januar 2002 fortelle historien om Tommy, en 19 år gammel gutt som begikk selvmord ved å hoppe fra taket på et kjøpesenter. Tommy hadde angst, vrangforestillinger og følte seg forfulgt. Han hadde røykt hasj regelmessig de siste årene, og av og til brukt ecstasy og amfetamin. Både han selv,

foreldre og venner gjorde forgjeves forsøk på å få ham innlagt over lengre tid på et psykiatrisk sykehus.

Det er vanskelig å si om Tommy kunne vært reddet hvis han hadde fått mer hjelp fra det psykiatriske hjelpeapparatet. Men flere ansatte ved psykiatriske sykehus opplever at kapasiteten for hjelp er mindre enn pågangen av pasienter. "Hverdagen i norsk psykiatri er slik at psykiatere ofte må gjøre vurderinger som går på livet løs", ifølge lederen for Norsk Psykiatrisk forening (Dagsavisen 26. januar 2002).

I perioden 1990-2002 ble antallet døgnplasser i psykiatrien redusert med 28 prosent. Det har blitt litt flere døgnplasser innenfor barne- og ungdomspsykiatrien. Gjennom hele 1990-tallet har det vært tilnærmet full utnyttelse av døgnplassene. Nedbyggingen av dette tilbudet i psykiatrien har vært i tråd med helsepolitiske målsettinger; spørsmålet er likevel om nedbyggingen har gått for langt. Undersøkelser ved tre psykiatriske avdelinger konkluderer med at det er behov for flere døgnplasser for pasienter som trenger oppfølging og støtte over lengre tid (Husby mfl. 2003). Det er fremdeles tre av ti barn og unge som venter mer enn tre måneder etter at de er henvist til spesialisert psykisk helsevern. Barn med utagerende atferdsproblemer venter lengst (Hagen 2003).

Opptrappingsplanen for psykisk helse 1999-2006 legger opp til en styrking av alle ledd i behandlingsskjeden. Ifølge planen skal det brukes om lag 24 milliarder kroner mer til psykisk helsevern i løpet av planperioden. Det har utvilsomt skjedd vesentlige forbedringer av tilbudet på mange områder. Antallet polikliniske konsultasjoner ble mer enn fordoblet fra

1990 til 2002. Flere barn og unge får behandling, og stadig flere har psykiatrien som arbeidsplass. Personellveksten innenfor barne- og ungdomspsykiatri var vel 90 prosent fra 1990 til 2002. En evaluering av Opptrappingsplanen etter halvgått løp konkluderer med at de fleste målene i planen kan være innenfor rekkevidde. Men fremdeles er det betydelig avstand mellom målene og dagens situasjon. Det vurderes som lite sannsynlig at målet om å gi bistand til 5 prosent av barn og unge innen 2006 vil nås over hele landet i løpet av planperioden (Hagen 2003).

At flere har problemer i forhold til bruk av narkotika, kanskje også alkohol, kan ha bidratt til å øke behovene for psykiatrisk hjelp blant de unge. Etterspørselen etter tjenester ser ut til å øke vel så raskt som tilbudet. Psykiatriske pasienter har spesielt dårlige levekår (Romøren 2001a), og er kanskje den gruppen i samfunnet som har lavest subjektiv livskvalitet (Næss 2001). For et samfunn som ønsker å avhjelpe unødig lidelse, må utbygging av et godt psykiatrisk hjelpeapparat være en særdeles viktig oppgave.

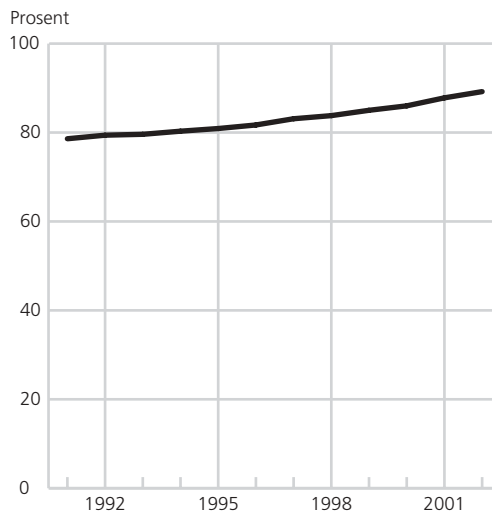
Eldreomsorgen: Bare elendighet?

Medieoppslagene om elendigheten innenfor eldreomsorgen har ikke vært få de siste årene. Er situasjonen virkelig så ille som disse oppslagene antyder? Det er mye som tyder på at avisoverskriftene gir et unyansert bilde. Åsne Vigran konkluderer i en gjennomgang av pleie- og omsorgstjenestene på 1990-tallet med at utviklingen vanskelig kan "...ses som annet enn positiv" (Vigran 2002). Handlingsplanen for eldreomsorgen inneholdt konkrete satsningsområder for pleie- og omsorgstjenestene i perioden 1998-2001. Målsettingene i planen er langt på vei oppnådd. Siden utgangen av 1997 fram

til 2002 har antallet årsverk økt med vel 13 000. Flere sykehjemsplasser har kommet til og framfor alt er det bygd mange flere omsorgsboliger. Det har også skjedd kvalitetsforbedringer. Blant annet har stadig flere kommuner og bydeler utviklet et tilbud om heldøgns hjemmesykepleie. Flere har muligheten til å bo for seg selv; vel 89 prosent av rommene på institusjonene for eldre er nå enerom, en økning fra 83 prosent i 1997 (figur 3.14). Målsettingen i handlingsplanen om at ni av ti skal sikres enerom før 2005 er så godt som oppfylt.

Det er likevel en vanskelig oppgave å vurdere i hvilken grad ressursinnsatsen står i forhold til behovene. En stadig større andel av befolkningen er over 80 år, noe som blant annet innebærer at det blir flere som lider av demens. Det er blitt færre plasser i institusjoner for eldre og funksjonshemmede sett i forhold til veksten i eldrebefolkningen. Til gjengjeld

Figur 3.14. Enerom i prosent av alle rom i institusjoner for eldre og funksjonshemmede. 1991-2002

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

har det skjedd en kraftig utbygging av eldreomsorgen utenfor institusjon, framfor alt ved en sterk økning i tilbudet på hjemmesykepleie og aldersboliger. Antall årsverk i hjemmehjelpstjenesten har derimot endret seg forholdsvis lite. Det totale antall årsverk i pleie- og omsorgstjenestene har økt betydelig mer enn veksten i eldrebefolkningen det siste tiåret. Kritiske røster har hevdet at personelldekningen i omsorgsboliger er for liten til at aldersdemente kan klare seg, og at det fortsatt er en klar underdekning av sykehjemsplasser. På den andre siden er det tegn som tyder på at ressursene brukes mer målrettet og mindre tilfeldig enn tidligere; hjelpen ser i større grad ut til å gå til dem som trenger den mest (Romøren 2001b).

Levekårsundersøkelsen 1998 viste at det var et udekket hjelpebehov blant eldre som bor hjemme. 27 prosent av hjelpe-trengende eldre som fikk hjelp ønsket mer hjelp. Om lag 6 prosent av de hjelpe-trengende fikk ikke hjelp, selv om de ønsket det (Ramm 2001b). En egen levekårsundersøkelse blant sterkt hjelpe-trengende eldre i 1997 viste også et udekket hjelpebehov. Mange pleiere mente at de eldre fikk for liten hjelp til aktivitetstiltak og sosiale tiltak. Dette er en utfordring ikke bare til den offentlige, formelle omsorgen, men også til uformell omsorg fra slekt, venner, naboer og andre. Kaster vi et blikk på situasjonen i sykehjemmene, mente 17 prosent av sykepleierne i en nylig gjennomført, landsdekkende spørreundersøkelse at pasientbehov og oppgaver jevnlig ble dekket og utført på en uforsvarlig måte (Sykepleien 3/2003).

Er det slik at eldre føler seg tvunget til å benytte seg av de offentlige tjenestene, og at de heller ville blitt tatt hånd om av

barn eller andre slektninger? Normen om uavhengighet mellom generasjonene ser ut til å stå sterkt i Norge, både blant yngre og eldre. En undersøkelse i norske storbyer tyder på at eldre mennesker er mer negative til å ta imot hjelp fra sine voksne barn enn hva barna er til å yte hjelp. Hele ni av ti eldre 75 år og eldre foretrekker hjelp fra organiserte tjenester framfor fra familien, hvis de skulle få behov for langvarig hjelp til husarbeid. Det store flertallet foretrekker også å flytte i institusjon framfor å bo sammen med barna. Preferansen for organiserte tjenester er betydelig sterkere i Norge enn i land som Tyskland, England og Spania (Daatland og Herlofson 2003).

3.6. Kultur og fritid

Noe mer fritid

Et godt liv vil for mange være betinget av en tilstrekkelig mengde *fri* tid, det vil si tid utenom de forpliktelsene som blant annet familie og arbeid innebærer. Flere undersøkelser har vist at mer fritid er et velferdsgode som mange savner, og som en betydelig andel mener er det viktigste tiltaket for å kunne skape et bedre liv (Barstad 1999b, se også kapittel 2). Hvordan har fritiden utviklet seg? På en gjennomsnittsdag brukte befolkningen 22 minutter mer på fritidsaktiviteter i 2000 enn i 1980. Økningen gjaldt alle aldersgrupper, men var minst i aldersgruppen 25-44 år, gruppen som i utgangspunktet hadde minst fritid. Fra 1971 til 2000 har fritiden økt med 1 time og 14 minutter, mesteparten av denne økningen skjedde med andre ord i 1970-årene. I alt bruker vi omtrent 6 ½ time på fritidsaktiviteter i løpet av en gjennomsnittsdag.

At befolkningen får mer fritid, innebærer ikke nødvendigvis at det er flere som *opplever* å ha tid til overs. Amerikanske

undersøkelser tyder på et misforhold mellom subjektive og objektive indikatorer på dette feltet. Samtidig som stadig flere føler at de er presset på tid, viser tidsbruksundersøkelser gjennomført i samme tidsrom at fritiden har blitt lengre (Robinson og Godbey 1997). Om det samme er tilfelle i Norge vet vi ikke. Som tidligere vist er det gjennomført undersøkelser som tyder på en økende grad av tidspress i arbeidslivet (jf. figur 3.7).

I 2000 var det i alt 37 prosent av befolkningen som hadde så mye å gjøre på hverdager at det ofte var vanskelig for dem å rekke alt som måtte gjøres (Rønning 2002). Det er småbarnsfamiliene som har minst fritid, og det er da også småbarnsfamiliene og andre barnefamilier som har størst vansker med å få tiden til å strekke til. En stresset og hektisk hverdag synes å være barnefamiliens viktigste hinder for å realisere det gode liv. I tillegg til faktiske forpliktelser, har også preferanser og ambisjoner betydning for opplevelsen av tidspress. Selv når en kontrollerer for arbeids- og familieforpliktelser, opplever personer med høyere utdanning i større grad enn andre at tiden ikke strekker til (Kitterød 2001).

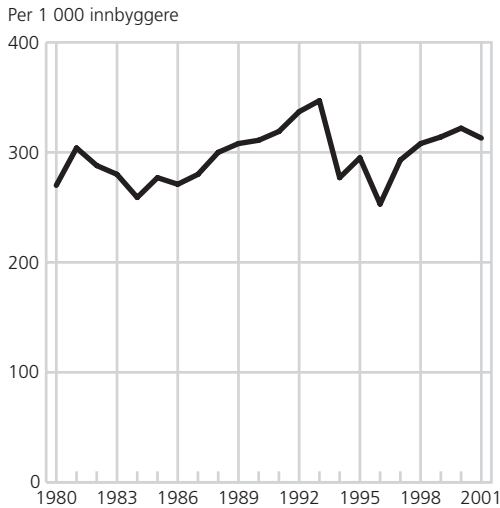
Kulturell deltaking

Frihet handler ikke bare om sikring av grunnleggende rettigheter, om arbeid, inntekt og utdanning. "Kunst er å oppøve mulighetssansen" ifølge forfatteren Robert Musil. Et mangfoldig kunst- og kulturtilbud stimulerer til refleksjon og fantasi. Kunstens bidrag til bevisstgjøring og andre måter å se verden på gjør den også til en ressurs i utviklingen av demokratiet (Meyer 2001). I tillegg gir kulturaktiviteter naturligvis muligheter til å tilfredsstille behov for skjønnhet og glede.

Tilbudet av kulturaktiviteter er blitt større på noen områder. Antallet kinoforestillinger økte fra 134 000 i 1980 til 244 000 i 2001, på tross av færre kinoer og sitteplasser. Etter 1995 har det vært en nedgang i utgivelsene av skjønnlitterære bøker i Norge; det var likevel betydelig flere utgivelser i 2001 enn 20 år tidligere. Det ble avholdt atskillig flere symfonikonsserter i 2001 enn i 1990, og antallet forestillinger ved institusjonsteatrene økte svakt på 1990-tallet.

Intervjuundersøkelser viser at mange kulturtilbud når ut til et større publikum. For eksempel økte andelen av befolkningen som har vært på konsert med klassisk musikk fra 27 prosent i 1991 til 37 prosent i 2000. Derimot har det gjennomsnittlige antallet besøk endret seg lite eller gått ned for en del tilbud i løpet av 1990-årene (Vaage 2000). Det ble færre besøk på folkebibliotekene og idrettsarrangementene, de mest populære tilbudene målt i antall besøk, mens det har vært en viss økning i besøkstallet for klassiske konserter og konserter med populærmusikk. Besøkstallet for kinoene er betydelig lavere i dag enn i 1980, men har tatt seg opp de siste årene etter å ha nådd et foreløpig lavmål i 1992. Teater- og operabesøket har økt kraftig de siste 5-6 årene (figur 3.15).

Deltakingen i de fleste kulturtilbud synker med økende geografisk avstand. Den geografiske tilgjengeligheten har endret seg lite, men det ble litt flere fra 1991 til 2000 som hadde mer enn en kilometer å gå til nærmeste bibliotek, idrettsplass og kino. Ved siden av at mange er tilskuere på forskjellige arrangementer, er den kulturelle egenaktiviteten også utbredt (det vil si at en person spiller et musikkinstrument, har utstilt bildekunst/kunsthåndverk og lignende). Den kulturelle

Figur 3.15. Antall teater-/operabesøk per 1 000 innbyggere. 1980-2001

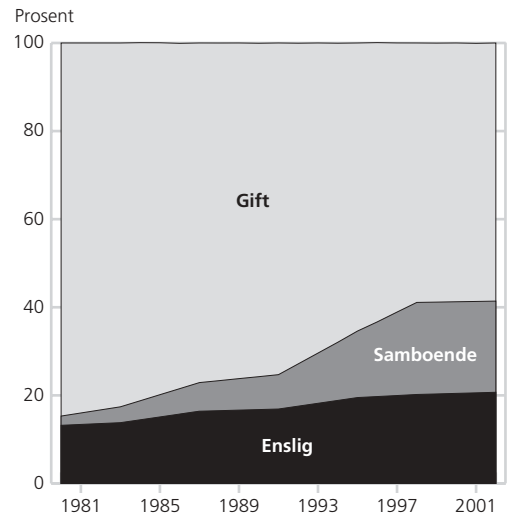
Kilde: Kulturstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

egenaktiviteten viste en svakt nedadgående tendens fra 1994 til 2000 (Vaage 2000).

3.7. Familie, vennskap og naboskap

Familien: Samlivsbrudd og mangfold

Før 25 år siden var det store flertallet av kvinner gift før de var 30, og bare en liten minoritet levde i samboerforhold. I dag er det mer vanlig å være samboende enn gift i denne aldersgruppen. Også i aldersgruppen mellom 30 og 50 har det skjedd store forandringer i samlivsformene. I løpet av et tidsrom på vel 20 år har andelen gifte gått ned fra 85 til 59 prosent, samtidig som atskillig flere lever utenfor samliv (figur 3.16). Disse endringene representerer på mange måter en revolusjon i hverdagslivet. Konsekvensene er på den ene siden positive. Familieformene er blitt mer mangfoldige, og gir større spillerom for individuell valgfrihet. Prisen er større omskiftelighet innenfor husholdningene, som blant annet gjen-

Figur 3.16. Samlivsformer blant menn og kvinner i aldersgruppen 30-50 år. 1980-2002. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

speiles i den økende andelen som til enhver tid bor alene. Framfor alt er spørsmålet hvilke konsekvenser utviklingen får for den svakeste parten, barna som blir utsatt for samlivsopløsninger. Et økende antall barn opplever at foreldrene skiller lag. Skilsmisser berørte 11 125 barn under 18 år i 2002. Mange barn opplever også samlivsbrudd mellom foreldrene fordi samboerforhold oppløses. Skilsmissemønsteret i 2002 tilsier at dersom det holder seg, vil 48 prosent av dem som giftet seg det året, før eller seinere bli skilt. I 1980 viste tilsvarende beregninger at 25 prosent ville bli skilt.

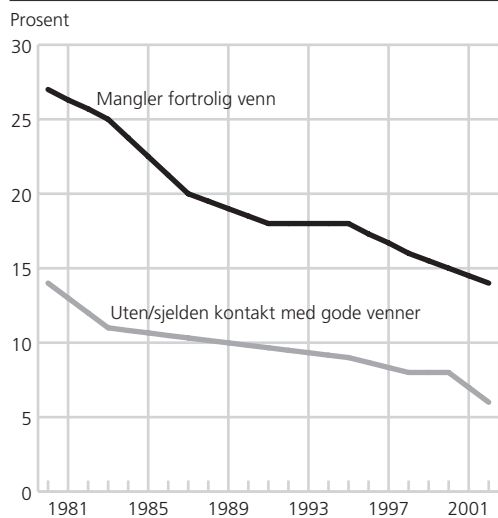
Større isolasjon og ensomhet?

I avisene presenteres til tider rystende beretninger om personer som blir funnet i sin bolig etter å ha ligget døde i flere måneder. Slike beretninger tolkes gjerne som uttrykk for en negativ samfunnsutvikling, en utvikling henimot et kaldere samfunn hvor folk ikke har tid til

hverandre og er "seg sjøl nok"¹². Hvor riktig er denne samfunnsdiagnosen?

Andelen av befolkningen som er enslige og bor alene øker stadig. Isolert sett er dette en tendens som peker i retning av mindre kontakt og fellesskap. Men samtidig er det stadig færre som oppgir at de mangler en fortrolig venn, og det ser ut til at venner omgås hyppigere enn før (figur 3.17). Fortrolig venn er definert som "noen som står deg nær og som du kan snakke fortrolig med". I 2002 var det 14 prosent av den voksne befolkningen som manglet en slik venn, sammenlignet med 27 prosent i 1980. Det meste av denne endringen skjedde imidlertid på 1980-tallet, på 1990-tallet har endringene vært beskjedne. I tillegg har det vært en nedgang i andelen av befolkningen som sier at de sjelden er sammen med eller er helt uten "gode venner".

Figur 3.17. Andel 16-79 år som mangler en fortrolig venn, og andel som er uten eller som sjelden har kontakt med gode venner. 1980-2002

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Tallrike filosofer og forfattere har beskrevet og hyllet vennskapets betydning for et godt liv. Nære venner er en kilde til glede, og til hjelp og støtte når det røyner på. Som vi så i forrige kapittel ønsker det store flertallet av befolkningen å bruke mer tid til samvær med venner.

Kontakthyppheten med familien utenfor egen husholdning, med foreldre, søsken eller voksne barn, har vært forholdsvis stabil. Det er alt i alt lite som tyder på at sosial isolasjon har blitt mer utbredt i det norske samfunnet.

Samtidig er det tegn til at utviklingen på 1990-tallet skilte seg noe fra de foregående tiårene. Tidsbruksundersøkelsene viser at befolkningen brukte mindre tid på sosialt samvær i fritiden en gjennomsnittlig dag i 2000 enn ti år tidligere, og tilbrakte mer tid alene. I 1980-årene var det ingen endringer i tiden brukt til sosialt samvær (Vaage 2002). Det ble noe mindre vanlig å gå på besøk til venner og slektninger. Det var imidlertid ingen reduksjon i tiden brukt til samtaler når telefonsamtaler inkluderes. At venner noe sjeldnere treffer hverandre på "hjemmebane" betyr ikke nødvendigvis at kontakten blir mindre intens. Mye tyder på at arenaene hvor mennesker treffes har endret seg. Nordmenn tilbringer mindre tid i og ved boligen enn før. Til gjengjeld bruker vi mer tid på reise og på offentlige steder, for eksempel restauranter, kafeer og butikker. Mobiltelefonene og de nye elektroniske mediene øker mulighetene for kontakt, og reduserer kanskje noe av behovet for å møtes ansikt til ansikt. Andelen av befolkningen som har brukt Internett en gjennomsnittsuke var bare 5 prosent i 1995 og hele 56 prosent i 2002. I løpet av samme periode økte tallet på private telefonsamtaler en gjennomsnittsdag fra 2,3 til 4,0 (Vaage 2002).

Naboen ser ut til å bety stadig mindre som kilde til sosialt fellesskap. Riktignok har andelen som av og til har besøkskontakt med naboen vært forbausende stabil på 1980- og 1990-tallet. Tidsbruksundersøkelsene viser imidlertid at tiden brukt på besøkskontakt med naboer er halvert de siste 20 årene.

Flest uten nære relasjoner blant eldre

Kvaliteten på mellommenneskelige relasjoner kan måles på en rekke forskjellige måter. I Levekårsundersøkelsen 2002 ble det spurt om hvor mange som stod intervjupersonen så nær at hun kunne "...regne med dem hvis du får store personlige problemer?" 2 prosent av den voksne befolkningen oppgav at de ikke hadde noen som stod dem nær definert på denne måten (tabell 3.1). Det ble også spurt om graden av deltakelse og interesse fra andre. Snaut en av ti opplever at folk viser liten eller ingen deltakelse og interesse for det de gjør. Ikke overraskende viser begge disse målene at eldre over 66 år er mest utsatt for svak interesse og mangel på nære relasjoner. Likevel kan en se at selv blant de eldste eldre har det store flertallet minst én å regne med når problemene tårner seg opp. Flere undersøkelser tyder også på at utviklingen av de sosiale relasjonene har vært særlig positiv blant eldre kvinner. Kvinner i alderen 67-74 år var en av de få gruppene som ikke brukte mindre tid på sosialt samvær i 2000 enn ti år tidligere, og færre eldre kvinner var sosialt isolerte i 2002 enn i 1980. Langt flere eldre enn tidligere har bil og bruker tid på å reise. Prosentandelen i aldersgruppen 67-74 år som bruker privatbil en gjennomsnittsdag ble tredoblet fra 1980 til 2000.

En del mennesker kan føle at de mellommenneskelige, nære relasjonene er gode, men likevel oppleve at de er utstøtt fra

Tabell 3.1. Andel menn og kvinner i ulike aldersgrupper som ikke har noen som står dem så nær at de kan regnes med ved store personlige problemer, og andel som oppgir at folk viser liten eller ingen deltakelse og interesse for det de gjør. 2002. Prosent

	Aldersgrupper					
	Alle	16-24	25-44	45-66	67-79	80+
Ingen som står nær ...						
Menn	2	3	1	2	6	6
Kvinner	2	1	1	1	3	11
Liten interesse						
Menn	9	5	6	9	22	21
Kvinner	8	3	4	8	18	21

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2002.

samfunnet. En undersøkelse fra 1993 viste at en betydelig andel av befolkningen, 17 prosent, følte seg fullstendig eller til en viss grad ekskludert fra samfunnet. Dette var en noe høyere andel enn gjennomsnittet for et utvalg av europeiske land (Heikkilä og Sihvo 1997).

Uformell omsorg: Tar vi mindre vare på hverandre?

Brukes det mindre tid på uformelt omsorgsarbeid, på ulønnet hjelp til syke, funksjonshemmede og eldre utenfor husholdningen? Ifølge levekårsundersøkelsene ble prosentandelen som gir slik hjelp omtrent fordoblet fra 1983 til 1995, og en sammenligning av Helseundersøkelsen 1985 med Levekårsundersøkelsen 1998 tyder også på at flere eldre får uformell hjelp. Men samtidig gir hver hjelper mindre hjelp målt i antall timer enn før, slik at den samlede tidsinnsatsen til uformell omsorg utenfor husholdningen har endret seg lite. Andre undersøkelser konkluderer med at det uformelle omsorgsarbeidet for eldre har vært bemerkelsesverdig stabilt de siste 30-35 årene, på tross av utbyggingen av den

formelle, lønnede omsorgen (Lingsom 1997). Dette funnet er ikke i tråd med den såkalte erstatningsteorien, som antar at offentlig omsorg fortrenger og undergraver den uformelle, private omsorgen. En av årsakene kan være de stadig bedre kommunikasjonsmulighetene. Det viser seg også at flertallet av middelaldrende som har foreldre i live er bosatt i nærheten av foreldrene.

Tidsbruksundersøkelsene 1980-2000 tyder på en høy grad av stabilitet i tiden brukt til pleie/hjelp til voksne i eget hushold og andre hushold (i motsetning til tallene ovenfor inngår også personlige tjenester til friske voksne). Prosentandelen som gav hjelp til andre hushold en vanlig dag var 8 prosent både i 1980 og 2000, men litt høyere i 1990, 11 prosent. Det er særlig blant ungdom under 25 år det kan spores en reduksjon i tid brukt på omsorgsarbeid i løpet av 1990-årene (Vaage 2002).

Utfordringen med å skape et mer inkluderende samfunn

Problemene knyttet til å skape et mer inkluderende samfunn berører en rekke samfunnsforhold. En opplevelse av ekskludering og liten interesse fra andre kan blant annet ha sammenheng med at noen grupper har problemer med å få innpass i yrkeslivet. Uførepensjonister rapporterer om en sterkere følelse av ensomhet etter uførepensjoneringen. Mange kjeder seg, og noen opplever at selvtilliten blir dårligere. Unge uførepensjonister er spesielt utsatt (Blekesaune og Øverbye 2001).

Helseproblemer kan skape vansker med å få kontakt med andre, og bidrar til at relativt mange i aldersgruppene over 80 år er utsatt for sosial isolasjon og ensomhet. En av tre i denne aldersgruppen mener at helsa er til hinder for sosial

omgang med andre mennesker (Lunde 2001). Men også blant ungdom er funksjonshemmede mer ensomme enn ungdom flest (Grue 1998).

3.8. Samfunnsengasjement og politikk

Deltaking i organisasjoner: Stadig "heftig og begeistret"?

Svært mange nordmenn så filmen "Heftig og begeistret", om mannskooret i Berlevåg, i løpet av 2001. Filmen gav et sterkt inntrykk av hva en frivillig organisasjon kan bety, både for den som deltar og for lokalsamfunnet organisasjonen springer ut av. "Det er sangkooret som holder Berlevåg oppe", som ett av medlemmene uttrykte det. Kameratskap, engasjement og glede; en møteplass for mennesker med til dels svært forskjellig bakgrunn.

Innenfor samfunnsvitenskapene er det tradisjon for å se deltaking i frivillige organisasjoner som en indikator på et godt samfunn. Organisasjonene er viktige blant annet fordi de er "skoler i demokrati", formidler kunnskap og skaper tillit (Wollebæk mfl. 2000). De bidrar til å skape og vedlikeholde samfunnets sosiale kapital (jf. kapittel 1). I Norge er det en offentlig målsetting å styrke virksomheten til de frivillige sammenslutningene. Organisasjonene oppfattes som sentrale bidragsytere til utformingen av velferds-samfunnet.

Motivene for å delta i organisasjoner er framfor alt knyttet til det sosiale aspektet. I en undersøkelse fra 1998 var det først og fremst "vennskap" og "opplevelse av sosialt fellesskap" som ble oppgitt som motivasjon for aktiv organisasjonsdeltaking (Langeland mfl. 1999). Men mange forklarte også deltakingen med at de ønsket å hjelpe folk som trengte det.

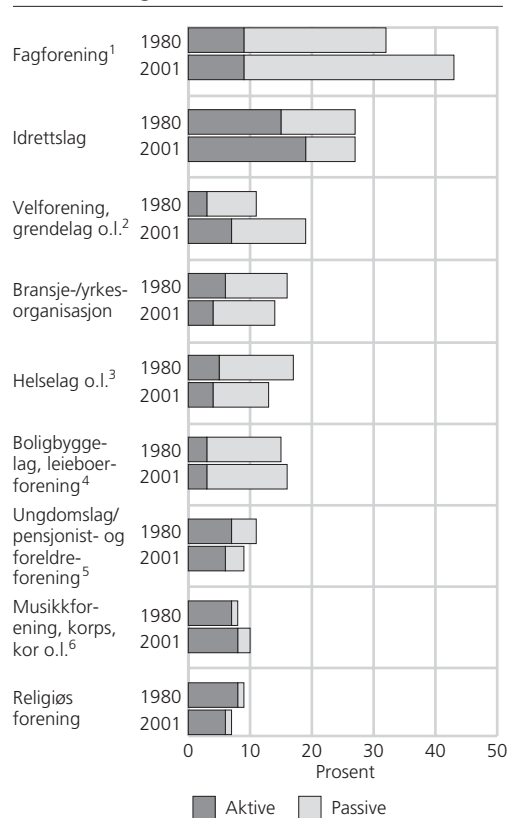
I 2001 var vel halvparten av den voksne befolkningen aktiv i organisasjoner, det vil si ulike frivillige organisasjoner, politiske partier, fagorganisasjoner og bransje- eller næringsorganisasjoner. Totalt sett har aktivitetsnivået vært omtrent uforandret i perioden fra 1980 til 2001. Mens noen foreningstyper har vært utsatt for en nedgang i oppslutningen, har andre foreningstyper hatt en oppgangstid¹³ (figur 3.18). Fagforeningene har fått flere medlemmer, og idrettslagene har hatt en viss aktivitetsøkning (en økning som skjedde i løpet av 1980-tallet). Det er de politiske partiene som har opplevd den største tilbakegangen (se nedenfor, figur 3.19); det er også tendenser til nedgang blant humanitære foreninger, bransje-/yrkesorganisasjoner og religiøse foreninger. Det ser ut til at foreningstyper som tar et mer overordnet samfunnsansvar eller har et idealistisk/humanitært grunnlag enten er i tilbakegang eller har stagnert, mens noen av de mer individualiserte hobby- og fritidsorganisasjonene har fått sterkere oppslutning. De voksne organisasjonstypene retter mer av aktiviteten sin mot egne medlemmer enn mot samfunnet rundt (Wollebæk 2001).

Dreiningen i aktivitet fra idébaserte til fritids- og hobbybaserte foreninger er også påvist i undersøkelser av frivillig arbeid. Hele 54 prosent av befolkningen utførte en eller annen form for frivillig arbeid i 1998. I gjennomsnitt brukte hver frivillig over ni timer per måned på slikt arbeid. Det meste av arbeidet ble utført innenfor organisasjonslivet (Wollebæk mfl. 2000).

Fagforeningene har fått sterkere oppslutning, selv når det tas hensyn til økningen i tallet på sysselsatte i løpet av samme tidsrom. De fagorganiserte utgjorde 43 prosent av alle sysselsatte i 1980 og 50

prosent i 2001. Hele økningen skjedde i løpet av 1980-årene. Andelen sysselsatte som er aktive fagforeningsmedlemmer har derimot ikke endret seg de siste 20 årene. Hvis en slår sammen aktiviteten i fagforeninger og bransje-, nærings- eller

Figur 3.18. Andel aktive og passive medlemmer i ulike foreningstyper. 16-79 år. 1980 og 2001

¹ I 2001 ble det spurt om medlemskap og aktivitet i fagforening eller arbeidstakerorganisasjon, tidligere ble det bare spurt om fagforening.

² I 1980 ble det bare spurt om velforening, senere også om grendelag, strøksforening. I 2001 skal en også regne med medlemskapet til andre personer i husholdningen.

³ Helselag, sanitetsforening, Røde Kors o.l.

⁴ Før 2001 ble det også spurt om medlemskap i borettslag. I 2001 skal en i motsetning til 1980 regne med medlemskapet til andre personer i husholdningen.

⁵ Foreldreråd er tatt inn fra og med 1997, ikke spurt om tidligere.

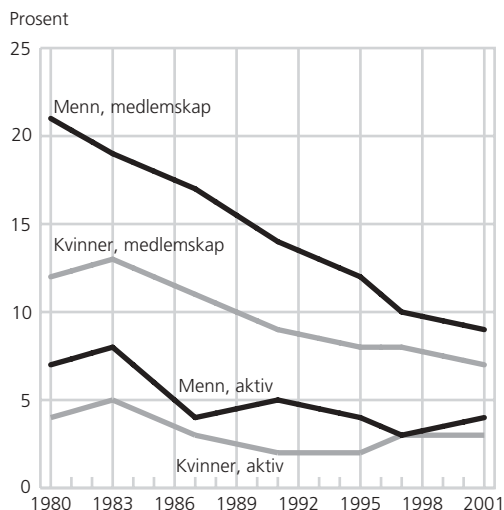
⁶ Spørsmål om kunstforening er lagt til i 2001.

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

yrkesorganisasjoner, var en noe lavere andel av de sysselsatte aktive i slike organisasjoner i 2001 enn i 1980. Disse utviklingstrekkene dekker imidlertid over betydelige forskjeller mellom menn og kvinner. Mens aktiviteten i fag- og yrkesorganisasjoner har vært for nedadgående blant mannlige sysselsatte de siste 20 årene, har aktivitetsnivået holdt seg blant kvinner, slik at det ikke lenger er noen forskjell i aktivitetsnivå mellom kjønnene.

De enkle indikatorene på organisasjonsaktivitet i levekårsundersøkelsene fanger bare opp en begrenset del av forandringene innenfor denne delen av samfunnslivet. Blant annet ser det ut til at foreningene har en kortere levetid enn før. De nye foreningene har også en noe annen organisering enn de gamle; de arrangerer færre møter, har en mer uformell struktur og er langt sjeldnere knyttet til regionale og nasjonale nettverk. Båndene mellom det lokale og det nasjonale svekkes.

Figur 3.19. Medlemskap og aktivitet i politiske partier. Menn og kvinner 16-79 år. 1980-2001. Prosent

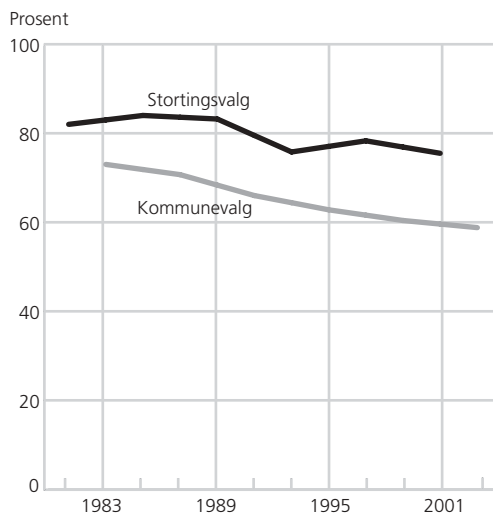
Kilde: Livekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Endringene innebærer ikke nødvendigvis mindre frivillighet, men at organisasjonene blir mindre viktige som ramme rundt det frivillige arbeidet og som kilde til sosial tilhørighet (Wollebæk 2001).

Mindre borgerånd og politisk engasjement?

Grunnmuren i et godt samfunn er engasjerte medborgere. Er det tendenser til lavere medborgerlig engasjement? Partipolitisk deltaking og deltaking i stortings- og kommunevalg har vist en klart nedadgående tendens (figurene 3.19 og 3.20). Valgdeltakingen ved stortingsvalget i 2001 var 75,5 prosent, den laveste siden 1927. Ved kommunevalget i 2003 deltok 58,8 prosent¹⁴, også den laveste valgdeltakingen siden 1920-årene. Andelen av befolkningen som er medlemmer og aktive i politiske partier er om lag halvert sammenlignet med nivået fra begynnelsen av 1980-tallet. Som figur 3.19 viser, har nedgangen vært noe sterkere blant

Figur 3.20. Valgdeltaking ved stortingsvalg og kommunevalg. 1981-2003. Prosent

Kilde: 1981-2001: Valgstatistikk, Statistisk sentralbyrå, 2003: Kommunal og regionaldepartementet.

menn enn blant kvinner. Parallelt med synkende deltaking i valg og partipolitisk aktivitet har tilliten til partiene sunket. Det er en utbredt skepsis til stortingspolitikere. Sju av ti er helt eller delvis enige i at de som sitter på Stortinget og bestemmer ikke tar mye hensyn til det som vanlige folk tror og mener (Martinussen 2003, se også kapittel 5.8).

Nedgangen i deltakingen ved kommunevalg skyldes ikke at flere oppfatter lokalvalg som uviktige. Men valgdeltakingen har sunket særlig mye blant dem som mener at kommunevalget er uviktig for hva som skal skje i kommunen. Dette kan tyde på at færre anser valghandlingen som en borgerplikt (Bjørklund 2002).

Er det grunn til å være bekymret for den synkende deltakingen i valg og partipolitisk virksomhet? Det finnes andre politiske kanaler og aktiviteter enn dem som har med valg og partier å gjøre. I de seinere årene er det blitt mer vanlig å delta i slike aktiviteter. Flere har prøvd å påvirke beslutninger ved å delta i opprop eller underskriftsaksjoner, demonstrasjoner og andre former for politiske aksjoner. "Deltakerdemokratiet" står sterkere i dag enn for 30 år siden. Den politiske interessen svinger, men viser ingen entydig synkende tendens. Martinussen (2003: 5) karakteriserer det folkelige engasjementet i politikken som "stabilt lunkent". Vel en femtedel av befolkningen følger regelmessig med i det som skjer i styre og stell, om lag samme andel som for 30 år siden, men færre enn på begynnelsen av 1980-tallet. Derimot er andelen som sjelden eller aldri følger med på styre og stell kraftig redusert de siste 30 årene, fra 50 til 29 prosent.

Det kan argumenteres for at partiene fyller en viktig rolle innenfor vårt poli-

tiske system, og at det er uheldig hvis en stadig mindre del av befolkningen deltar i utformingen av partienes programmer. Partiene skal utvikle en politikk for hele samfunnet, hvor ulike interesser veies mot hverandre. Andre former for politisk aktivitet er i større grad knyttet til interessen for enkeltsaker. Både politikken innhold og det politiske systemets legitimitet kan tenkes å bli skadelidende ved at stadig flere velger å stå utenfor tradisjonell politisk virksomhet (Aardal 2002).

3.9. Vold og kriminalitet

Trygghet for liv og eiendom er et åpenbart velferdsgode. Knapt noe fjerner oss mer fra idealet om at mennesker skal behandles som mål i seg selv enn at de blir utsatt for vold og annen grov kriminalitet (Etzioni 2001).

Ingen voldsbølge?

De siste årene har flere tragiske drapsaker preget avisoverskriftene, med Orderudsaken og drapene i Baneheia som de fremste eksemplene. Er vi på vei mot et mer voldelig og utrygt samfunn? På tross av inntrykket som mediedekningen skaper, har tallet på dødsfall som skyldes drap og overfall vært nokså stabilt de siste par tiårene. Målt i forhold til innbyggertallet var det til og med litt færre personer som døde på grunn av drap og overfall i 1999-2002 enn 20 år tidligere¹⁵ (tabell 3.2). Inntrykket av stabilitet gjelder også anmeldte tilfeller av drap, drapsforsøk og grov legemsbeskadigelse i perioden fra 1991 til 2002. Men går vi noe lenger tilbake i tid, blir inntrykket av en voldsøkning klarere. Tallet på drap i forhold til innbyggertallet ble nesten fordoblet i løpet av 1970- og 1980-årene.

Selv om det ikke har vært noen økning av drap og drapsforsøk, har det vært en klar økning i anmeldte tilfeller av annen,

Tabell 3.2. Dødsfall på grunn av drap, overfall per 100 000 bosatte. Gjennomsnitt 1969-1972, 1979-1982, 1989-1992 og 1999-2002

	År			
	1969-1972	1979-1982	1989-1992	1999-2002
Døde per 100 000	0,66	1,11	1,28	0,91

Kilde: Statistikk over dødsårsaker, Statistisk sentralbyrå.

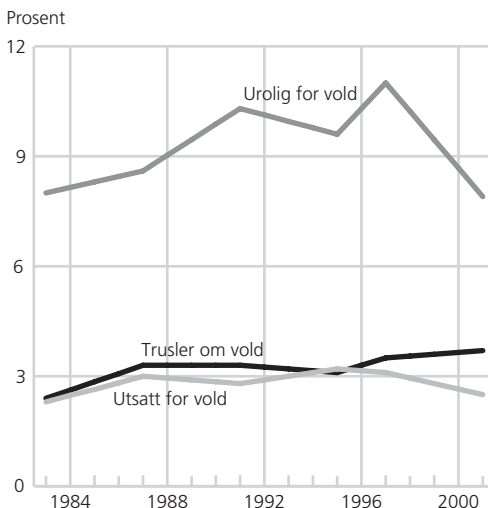
mindre grov voldskriminalitet som legemsbeskadigelser, legemsfornærmelser og trusler i løpet av 1990-årene (se nedenfor, figur 3.22). Det er imidlertid usikkert om økningen skyldes endringer i anmeldelsestilbøyelighet eller reelle endringer i kriminell atferd. I takt med at folk flest har fått et lettere liv, kan toleransegrensene for volden ha endret seg, og mindre alvorlige voldshandlinger anmeldes kanskje i større grad enn før.

Intervjuundersøkelser tyder ikke på at folk flest har blitt nevneverdig mer utsatt for vold eller trusler om vold de siste 20 årene. Levekårsundersøkelsene viser at det fra slutten av 1980-tallet ikke har vært noen klar økning av andelen volds ofre i befolkningen (figur 3.21), og heller ingen økning av andelen som har vært utsatt for tyveri eller skadeverk på 1990-tallet (Stene 2003). Utryggheten med hensyn på å bli utsatt for vold var på omtrent samme nivå i 2001 som i 1983, om lag like mange var urolige for å bli utsatt for vold eller trusler om vold når de gikk ute alene på bostedet.

Flere anmeldte forbrytelser

Det har vært en kraftig økning i tallet på anmeldte forbrytelser i løpet av 1990-årene (figur 3.22). Hvorvidt dette gjenspeiler en reell økning i begåtte forbrytelser eller økte ressurser til politiet, større anmeldelsestilbøyelighet og lignende er

Figur 3.21. Andel av befolkningen 16 år og eldre som har vært utsatt for vold, for trusler om vold og som har opplevd å være urolig for vold eller trusler ute ved bostedet. 1983-2001. Prosent

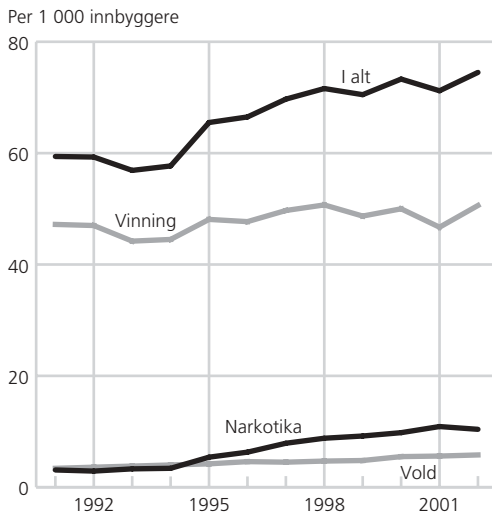

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

usikkert. Endringer i politiets registreringspraksis har også bidratt til at flere lovbrudd synliggjøres i statistikken. Det er likevel neppe tvil om at enkelte former for kriminalitet har blitt vanligere i løpet av det siste tiåret. Narkotikakriminaliteten øker mest. Antallet narkotikalovbrudd ble nesten fordoblet fra 1995 til 2002. Vinningsforbrytelsene, som utgjør den største gruppen lovbrudd, har vist en mindre økning enn mange andre forbrytelser. Det ble anmeldt færre grove tyverier i 2002 enn ti år tidligere, anmeldelser for tyverier fra boliger og hytter ble nesten halvert. Men noen grove vinningsforbrytelser som utpressing og grove ran har økt kraftig i antall. Det ble anmeldt mer enn dobbelt så mange grove ran i 2002 som på begynnelsen av 1990-tallet.

For sammenligninger tilbake til 1970- og 1980-årene er vi henvist til å bruke statis-

Figur 3.22. Anmeldte forbrytelser per 1 000 innbyggere. I alt og etter utvalgte lovbruddsgrupper. 1991-2002

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

tikken over etterforskede forbrytelser. Statistikken over anmeldte lovbrudd regnes som best egnet til å følge kriminalitetsutviklingen, blant annet fordi den ligger nærmere opp til tidspunktet for når lovbrudd skjer. I forhold til innbyggertallet økte antallet etterforskede forbrytelser med vel 130 prosent fra 1980 til 2001. Brorparten av økningen skjedde i 1980-årene, og bestod framfor alt i at det ble registrert flere vinningsforbrytelser.

Stadig flere personer blir siktet for forbrytelser, spesielt i ungdomsgruppene. Blant 15-17-åringene ble det registrert 50 prosent flere straffereaksjoner per 1 000 innbyggere i 2001 enn fire år tidligere. Et bekymringsfullt trekk er økningen i siktelser for narkotika- og voldskriminalitet blant ungdom. I aldersgruppen 18-20 år er det nå flere som siktes for narkotikaforbrytelser enn for noen annen type forbrytelse. Dette skyldes etter alt å dømme en kombinasjon av økende

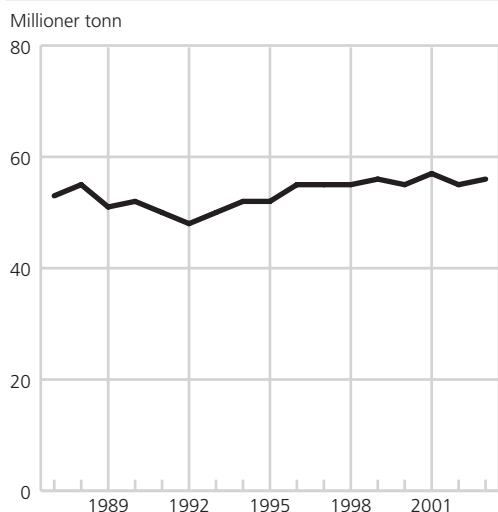
kontroll fra politiets side og en faktisk økning i bruken av ulovlige rusmidler blant ungdom (jf. figur 3.12).

3.10. Natur og miljø

*Miljø: Som elefanter i en glassbutikk?*¹⁶

Vurdert på bakgrunn av idealet om en bærekraftig utvikling, er det problematisk hvis den økte velstanden skyldes at nasjonen tærer på en naturkapital som også burde komme seinere generasjoner til gode. Olje- og gassvirksomheten fører til større økonomisk velferd, men bidrar samtidig til utslipp av klimagasser. Mer trafikk på veiene gir også høyere utslipp. Klimagassene skaper en forsterket drivhuseffekt, og fare for omfattende og ødeleggende klimaendringer i løpet av de nærmeste 100 år. Den største trusselen ligger i at utslippene kan føre klimaet over i en ustabil tilstand. Det er usikkert hvor store utslipp klimaet tåler før det blir ustabil (Alfsen 2004). En annen problematisk side ved den globale oppvarmingen er at de negative konsekvensene rammer fattige land mest (se neste kapittel). De norske utslippene av klimagasser var 8 prosent høyere i 2003 enn i 1990 (figur 3.23). Gjennom Kyotoavtalen har Norge forpliktet seg til å redusere utslippene slik at de i 2008-2012 ikke skal være mer enn 1 prosent over 1990-nivået, etter at det er tatt hensyn til kvotehandling og andre mekanismer for reduserte utslipp. Nedgangstider i deler av industrien gav reduserte klimagassutslipp i 2002. De foreløpige beregningene for 2003 viser derimot en kraftig økning av utslippene. Til økningen bidro både veksten i produksjonen av naturgass og større bruk av fyringsolje på grunn av de høye strømprisene. Utslippene fra veitrafikken fortsatte også å vokse.

Figur 3.23. Utslipp av klimagasser i Norge. 1987-2003. Millioner tonn CO₂ ekvivalenter. (foreløpige tall for 2002-2003)

Kilde: Utslppsregnskapet, Statistisk sentralbyrå og Statens forurensningstilsyn.

I 2003 var utslippene av NO_x, nitrogenoksid, noe lavere enn i 1990, men i henhold til våre internasjonale forpliktelser (Gøteborgprotokollen) må utslippene reduseres med 29 prosent fram til 2010. At NO_x-utslippene økte sterkt fra 2002 til 2003 understreker den betydelige utfordringen som disse forpliktelsene representerer. Utslipp av flyktige organiske forbindelser unntatt metan (NMVOC) gikk kraftig ned fra 2001 til 2003, men var fremdeles høyere enn 13 år tidligere; disse utslippene må reduseres med 35 prosent fram til 2010 for at Norge skal etterleve Gøteborgprotokollen. Nitrogenoksid øker risikoen for luftveislidelser og bidrar til forurensning og dannelse av bakkenær ozon. Bakkenær ozon kan også forårsake luftveislidelser, i tillegg til å gi skader på vegetasjonen. NMVOC kan inneholde kreftframkallende stoffer og bidrar til dannelsen av ozon. Mer enn halvparten av utslippene kommer fra

fordampning ved lasting og lagring av råolje offshore.

Bedre luftkvalitet i byene, uendret støybelastning

Det har skjedd en viss forbedring av luftkvaliteten i de største byene ved at utslippene av nitrogendioksid og svoveldioksid har blitt lavere i løpet av 1990-tallet. Partikkelutslippene (svevestøv) har derimot endret seg lite. Flere hundre tusen mennesker er utsatt for luftforurensning som gir risiko for helseskader. Sykehusinnleggelser og framskyndede dødsfall på grunn av svevestøv forekommer i spesielt utsatte grupper. De viktigste kildene til svevestøv i byene er vedfyring og veitrafikk.

Ved siden av forurensning, kan også støy fra veitrafikk og andre kilder skape helseproblemer og redusere trivselen. 5 prosent av befolkningen oppgir at de har søvnproblemer på grunn av støy. På tross av den sterke trafikkøkningen, var andelen som oppgir at de er utsatt for støy fra veitrafikk inne i boligen om lag den samme i 2001 som i 1980.

Mindre utslipp av kjente miljøgifter

Utslippene av en rekke alvorlige miljøgifter (bly, kadmium, dioksiner og lignende) fra kjente kilder er vesentlig redusert på 1980- og 1990-tallet. Den samlede bruken av kjemiske stoffer har imidlertid økt; det er derfor usikkert om den totale helse- og miljøbelastningen er redusert. Innenfor EØS-området brukes anslagsvis 50 000 kjemikalier, og for mange av disse kjemikaliene finnes lite informasjon om helse- og miljøkonsekvenser (St.meld. nr. 25, 2002-2003).

Videre er utslippene av nitrogen og fosfor til det sårbare nordsjøområdet redusert. Målet om å halvere utslippene fra 1985

til 2005 er oppnådd for fosfor, mens det gjenstår en del arbeid før nitrogenutslippene er halvert. I samsvar med internasjonale avtaler (Montrealprotokollen) har forbruket av ozonnedbrytende stoffer i Norge gått kraftig ned fra midten av 1980-tallet. Importen av disse stoffene har stoppet nesten helt opp. Hvis alle land nå følger opp sine internasjonale forpliktelser, forventes ozonlaget å bli normalt igjen i 2050. Ozonlaget i atmosfæren er viktig fordi det gir beskyttelse mot skadelig UV-stråling fra sola.

Biologisk mangfold og forvaltning av naturressursene

På det globale plan skjer det et omfattende tap av biologisk mangfold. Også i Norge er enkelte arter og natur- og vegetasjonstyper utsatt. Det er viktig å sikre urørte naturområder, både av hensyn til det biologiske mangfoldet og behovet for rekreasjon og naturopplevelse. Villmarksarealet i Norge ble dramatisk redusert fra 1900 til 1985. Etter 1985 har reduksjonen fortsatt, men i betydelig lavere tempo. Bare snaut 12 prosent av landarealet i Norge er nå å regne som villmark, det vil si områder som er mer enn fem kilometer fra nærmeste større naturinngrep, for eksempel veier. På den positive siden er det opprettet en rekke nasjonalparker og andre vernede områder de siste 20 årene. Ved utgangen av 2002 utgjorde vernede arealer snaut 10 prosent av Norges areal, en økning fra året før på om lag 20 prosent.

Forvaltes naturressurser som olje, jord, skog og fisk i tråd med idealet om en bærekraftig utvikling? Med dagens produksjonsnivå vil de beregnede råoljereservene (definert som forekomster i utbygde eller besluttet utbygde felt) på kontinentalsokkelen tømmes etter vel åtte år, mens naturgassen vil ta slutt etter

30 år. Dette kan likevel forsvares ved at inntektene fra oljeproduksjonen brukes til å bygge opp en økonomisk kapital som vil komme seinere generasjoner til gode. I tillegg er reserveanslagene gjenstand for stadige revisjoner, det kommer nesten årlig til nye felt i anslagene. Den anslåtte levetiden for olje- og gassressursene er derfor noe teoretisk. Verdien av olje- og gassutvinningen utgjorde hele 18 prosent av BNP i 2002.

Fiskeressursene har til dels vært hardt beskattet. Gytebestandene er lave for flere arter; bestanden av nordsjøtorsk er spesielt lav og langt utenfor sikre biologiske grenser. For noen av de viktigste fiskebestandene har imidlertid utviklingen vært positiv i store deler av perioden 1980-2003. I 1980 var gytebestandene av både nordsjøild, norsk vårgytende sild og norsk arktisk torsk på kritisk lave nivåer, under nivået som innebærer fare for dårlig rekruttering. I 2003 var disse bestandene innenfor sikre biologiske grenser og dermed over "føre-var"-grensen som tilsier at ekstra tiltak bør settes inn.

De tilgjengelige jordressursene (dyrket og dyrkbar jord) har sakte men sikkert blitt noe mindre i løpet av etterkrigstiden, mens avvirkningen av skog har vært atskillig lavere enn tilveksten, slik at skogvolumet har økt betydelig. Men selv om skogarealet vokser, er det behov for vern av uberørt skog. Det biologiske mangfoldet reduseres av moderne skogsdrift som gjør skogen mer ensartet. Mange former for liv krever skog som er lite påvirket av inngrep. Om lag 900 plante- og dyrearter tilknyttet skogarealene i Norge er sjeldne eller truet. Norge har vernet 1 prosent av det produktive barskogsarealet, en betydelig lavere prosent

enn land det er naturlig å sammenligne seg med (Sverige og Finland).

Miljøvern og økonomisk vekst – en motsetning?¹⁷

Det generelle bildet er at mange av de lokale miljøproblemene har blitt mindre alvorlige de siste årene, mens globale miljøproblemer er økende. Lokale miljøproblemer er ofte sterkt synlige og kostnadene små i forhold til gevinsten som følger i kjølvannet av å forbedre miljøet. For miljøproblemer som krysser landegrensene er konsekvensene mer usynlige, og nytteverdien for den enkelte liten i forhold til kostnaden ved å redusere egne utslipp. Derfor er forpliktende internasjonale avtaler en nødvendighet. Men tendensen til færre lokale miljøproblemer tyder på at økonomisk vekst ikke nødvendigvis fører til et dårligere miljø. Økonomisk vekst har sammenheng med teknologiske framskritt; teknologiske forbedringer innebærer blant annet en mer effektiv energiutnyttelse. Politiske prioriteringer som legger større vekt på miljøhensyn kan også være et resultat av den økonomiske framgangen. Rikdommen gir muligheter til å prioritere andre goder enn de helt livsnødvendige. For globale miljøproblemer som utslipp av klimagasen CO₂ har det derimot så langt vært en entydig sammenheng mellom utslipp og økonomisk vekst. Sammenhengen mellom produksjon og miljøproblemer viser seg å være sterkt avhengig av hvilke miljøproblemer som studeres (Bruvoll mfl. 2000).

3.11. Likhet og likestilling

Større grad av likestilling

Samfunnsutviklingen de siste tiårene har utvilsomt ført til en sterkere oppfylling av likestillingspolitiske idealer. Vi har tidligere vært inne på kvinnes anførerrolle i

utdanningsrevolusjonen, og forskjellene i yrkesaktivitet mellom kjønnene har blitt stadig mindre. Tidsbruksundersøkelser viser en likere fordeling av husarbeidet mellom menn og kvinner, selv om det fremdeles er kvinnene som gjør mest. 77 prosent av alle yrkesaktive menn gjorde husarbeid på en gjennomsnittsdag i 2000, en økning fra 60 prosent i 1980 (Vaage 2002). Fedre deltar mer i omsorgen for barna. Fedre med barn 0-2 år bruker om lag seks timer mer per uke til omsorgsarbeid enn hva fedre med barn i samme alder gjorde ved inngangen til 1970-tallet. Til forskjell fra mødrene har det ikke vært noen nedgang i tiden brukt til aktiv barneomsorg blant fedrene på 1990-tallet (Kitterød 2002). Kanskje har innføringen av en egen fedrekvote i fødselspermisjonen bidratt til dette¹⁸.

Inntekts- og lønnsforskjellene mellom menn og kvinner er redusert. Kvinners inntekter som andel av inntekten til menn steg fra 47 prosent i 1984 til 60 prosent i 1999. Tilnærmingen skjedde først og fremst på begynnelsen av 1990-tallet (Kirkeberg mfl. 2001). Timelønnsforskjellene har også blitt mindre, selv om den lønnsmessige tilnærmingen mellom kjønnene fram til midten av 1990-tallet har stagnert og i enkelte tilfeller gått noe tilbake (Vikan 2001a). Fordi flere kvinner enn menn arbeider deltid, er forskjellene i timelønn betydelig mindre enn forskjellene i årlige inntekter. For heltidsansatte i stat og kommune utgjorde kvinners månedsfortjeneste 93,7 prosent av månedsfortjenesten til menn i 2002 (Likestillingssenteret 2003). Innenfor privat sektor er det større lønnsforskjeller mellom kjønnene, men også her har forskjellene blitt mindre i løpet av 1980- og 1990-årene (Nielsen mfl. 2003). Selv om utviklingen har vært positiv, er det likevel langt igjen til likestilling på

flere områder av samfunnslivet. Både fortsatt markerte inntektsforskjeller, ulikheter i fordelingen av hus- og omsorgsarbeidet og få kvinner i lederposisjoner i næringslivet, er eksempler på felter hvor det gjenstår mye (Vikan 2001a, 2001b).

Sterkere ulikhet i helsetilstand og økonomi

Det norske samfunnet gjennomsyres fremdeles av ulikheter i tilgangen til mange av livets goder. Noen former for ulikhet blir større. Som vist i et tidligere avsnitt har både inntekts- og formuesforskjellene blitt noe mer markerte de siste 15 årene, gjennom at "de rike har blitt rikere".

De økonomiske ulikhetene er ikke de eneste formene for ulikhet som ser ut til å øke. En annen ulikhet, som har fått mindre oppmerksomhet men er vel så alvorlig fra et velferdssynspunkt, er knyttet til helse og levealder. Blant annet har forskjellene i dødelighetsrisiko mellom grupper med høy og lav utdanning og inntekt økt fra 1970-1977 til 1990-1997. De rikeste har forbedret sin helse langt mer enn de fattigste, dermed har også helseforskjellene etter inntekt blitt større. Sammenhengen mellom inntekt og dødelighet er særlig sterk blant enslige menn. Dødelighetsforskjellene mellom enslige og parhusholdninger har også blitt langt mer markerte. Enslige har hatt en vesentlig dårligere helseutvikling enn ikke-enslige. Dette forholdet forklarer faktisk mesteparten av økningen i sosioøkonomiske helseforskjeller (Zahl mfl. 2003). Den relativt negative helseutviklingen har skjedd samtidig som gruppen enslige har økt sterkt i antall.

Undersøkelser av sammenhengen mellom dødelighet og yrke blant middelaldrende

menn viser en nedgang i dødeligheten for alle yrkesgrupper fra 1960 til 1990, men en betydelig sterkere reduksjon av dødeligheten for funksjonærer på mellomnivå og høyere enn for ufaglærte arbeidere, bønder og fiskere (Borgan 1996).

Ett av de mest dramatiske uttrykkene for sosiale helseulikheter, ja for "Forskjells-Norge" i det hele tatt, er forskjellene i levealder mellom østlige og vestlige bydeler i Oslo. I 1993-1997 var forventet levealder for menn i bydelene i Oslo indre øst snaut 70 år, vel fem år lavere enn landsgjennomsnittet. Dette er bemerkelsesverdig med tanke på en befolkning på om lag 80 000 personer. I enkelte av bydelene i ytre vest (Vinderen) var levealderen for menn hele 80 år. Det er ingenting som tyder på at disse forskjellene har blitt mindre. Årsaksforholdene er sammensatte, tiltak for å redusere forskjellene må både motvirke hjerte-/karsykdommer, selvmord og en sterk overhyppighet av overdosedødsfall (Barstad og Kirkeberg 2003).

Endringer i den sosiale fordelingen av røykevaner kan ha bidratt til økte forskjeller. Mens røyking tidligere var mest utbredt blant personer med høy utdanning, er forholdet i dag det omvendte. Røyking er en viktig årsak til sykdom og en for tidlig død. Blant ungdom mellom 25 og 34 år er det tre ganger så mange dagligrøykere blant personer med lav utdanning som blant høyt utdannede. Disse forskjellene er ikke nødvendigvis bare et uttrykk for preferanser. Røykeslutt er en krevende handling som kan være vanskelig å gjennomføre hvis livssituasjonen er preget av mange belastninger og få ressurser. Sosiale ulikheter i helse har sammenheng med en rekke levekårsrelaterede forhold, blant annet arbeidsmiljø, økonomi og sosial

støtte. Jo høyere utdanning, jo bedre er betingelsene på disse områdene av livet.

Det finnes også eksempler på reduserte ulikheter og en positiv utvikling for noen av de dårligst stilte gruppene i samfunnet. Økningen av minstepensjonene på slutten av 1990-tallet bidro til å heve den økonomiske levestandarden for en tallrik gruppe med lav inntekt. Innenfor de fleste gruppene av trygdemottakere ble det færre som hadde svært lav inntekt (under 50 prosent av medianinntekten) i løpet av 1990-årene. Eldre har fått bedre helse og en bedre boligstandard, og færre av de eldre kvinnene er sosialt isolerte. Også dette representerer en velferdsforbedring for noen av gruppene som var dårligst stilt i utgangspunktet.

Som nevnt i avsnittet om utdanning, tyder en analyse av den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning på en viss utjevning av rekrutteringen til høgskolene. Derimot har det ikke skjedd endringer i rekrutteringen til universiteter og elitefag for kohorter født 1962-1973 (Nordli Hansen 1999).

Det flerkulturelle Norge

I løpet av de siste 20 årene har Norge fått en betydelig mer kulturelt sammensatt og mangfoldig befolkningsstruktur. Innvandrerbefolkningen, det vil si personer født av to utenlandsfødte foreldre, utgjorde vel 95 000 personer i 1980 og 332 000 per 1. januar 2003. Veksten i antallet personer med bakgrunn fra ikke-vestlige land (Asia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika, Tyrkia) var prosentvis enda sterkere, disse utgjorde vel 22 000 personer i 1980 og 180 000 i 2003. En rekke undersøkelser viser at ikke-vestlige innvandrere jevnt over har dårligere levekår enn befolkningen for øvrig. Nå er det neppe unaturlig at de som nylig har innvandret

til et land har dårligere levekår enn dem som har vært bosatt i landet over mange år. Det tar tid å etablere seg og erverve en normal levestandard. Men selv blant personer fra ikke-vestlige land som har bodd lenge i Norge, er det sider ved levekårene som er dårligere enn blant andre nordmenn. Dårlige levekår har sammenheng med språkproblemer og et forholdsvis lavt utdanningsnivå, men også med intoleranse og diskriminering på bolig- og arbeidsmarkedet. Det store flertallet oppgir at de ikke har vært utsatt for trakassering eller diskriminering, men enkelte grupper innvandrere rammes mer enn andre. Det er somaliere og iranere som i størst grad har opplevd diskriminering på boligmarkedet (Blom 1998). Som tidligere vist er arbeidsledigheten høy i noen innvandrergrupper, blant afrikanske førstegenerasjonsinnvandrere 20 prosent i august 2003. Et stort hinder for synlige minoriteter som søker arbeid er å bli innkalt til jobbintervju (Kommunal- og regionaldepartementet 2002). Svak integrasjon på arbeidsmarkedet bidrar til lav inntekt og økonomiske problemer. Rundt halvparten av barn som lever i familier med vedvarende lavinntekt har ikke-vestlig bakgrunn (Epland 2001). Men det er også et stort lønnsgap mellom innvandrere og nordmenn, timelønna er i gjennomsnitt bare halvparten av lønna for resten av befolkningen. Maktutredningen (NOU 2003: 19) hevder at innvandlerne i stor grad er blitt en ny underklasse i det norske samfunnet, og at det er liten politisk vilje til å motvirke en slik utvikling.

Samtidig må det sies at bildet ikke er entydig negativt. Flere utviklingstrekk har vært positive de siste årene. Blant annet ble det færre ikke-vestlige innvandrere som var kronisk fattige i løpet av 1990-årene (Andersen mfl. 2003), og holdnin-

gene blant folk flest har blitt noe mer inkluderende og positive, som vist i kapittel 2. Disse utviklingstrekkene kan imidlertid forandre seg nå som arbeidsledigheten igjen øker. Økende arbeidsledighet skaper inntektsproblemer, og kan erfaringsmessig også føre til mer restriktive holdninger (Blom og Ellingsen 1998). Holdningene til innvandrere i 2003 var imidlertid minst like positive som i 2002¹⁹. Kriminaliteten blant innvandrere skaper store overskrifter, ikke minst når det dreier seg om voldskriminalitet. Ikke-vestlige innvandrere er noe overrepresentert i statistikken over voldsutøvere og andre kriminelle, selv når vi tar høyde for innvandrerbefolkningens fordeling etter kjønn, alder og bosted. Det er all grunn til å ta en slik overrepresentasjon alvorlig, likevel bør det nevnes at de færreste ikke-vestlige innvandrere begår kriminelle handlinger. I 1998 var det drøyt 1 prosent av den norske befolkningen og 2 prosent av ikke-vestlige innvandrere som ble tatt for en eller flere forbrytelser.

3.12. Forsøk på å gi et samlet bilde

Det er en vanskelig oppgave å gi et sammenfattende bilde av de mange og høyst forskjellige tidsseriene og undersøkelsene som er referert i dette kapitlet. I et forsøk på å lage en grov tallmessig oppsummering, er det i tabell 3.4 plukket ut i alt 38 statistiske indikatorer som viser utviklingen i perioden 1980-2002 innenfor ti samfunnsområder (enkelte tidsserier inkluderer 2003). For perioden 1990-2002 er tallgrunnlaget noe fyldigere, her er det brukt 43 indikatorer. Datakilden er hovedsakelig de sosiale indikatorene som presenteres årlig i SSBs tidsskrift *Samfunnsspeilet*, men noen av tidsseriene er hentet fra andre kilder, blant annet fra publikasjonen *Naturressurser og miljø* (Statistisk sentralbyrå 2003d). De fleste tidsseriene er referert i

de foregående avsnittene. Det er mange problemer knyttet til både utvalget av indikatorer og tolkningen av dem. Utvalget har nødvendigvis et subjektivt preg, og gjenspeiler i tillegg de begrensningene som eksisterer i tilgjengelige data. Ved utvalget av indikatorer er det vektlagt at indikatoren ikke skal være for vanskelig å tolke, at den skal ha en klar relevans for befolkningens velferd eller samfunnets langsiktige bærekraft (i vid forstand, jf. kapittel 1), og at en så vidt mulig skal forsøke å dekke de forskjellige sidene ved hvert samfunnstema. I noen tilfeller er det også tatt med separate tidsserier for menn og kvinner, siden utviklingen for menn og kvinner varierer, og graden av likestilling er en indikator i seg selv. I den tallmessige oppsummeringen er det imidlertid bare den totale utviklingen (menn og kvinner samlet) for hver indikator som teller.

Vi har valgt å kategorisere indikatorene etter om de gir inntrykk av en positiv, uendret eller negativ samfunnsutvikling. Bakgrunnen for disse vurderingene er drøftet i dette kapitlet og kapitlene 1 og 2. I noen tilfeller er vurderingene relativt uproblematisk; antakelig vil de fleste være enige i at samfunn med økende innslag av fattigdom, helseproblemer, vold, arbeidsledighet, sosial isolasjon, forurensning og støy ikke er samfunn som beveger seg i en ønskelig retning. Full enighet vil det likevel ikke være. I andre tilfeller er vurderingene mer kontroversielle, for eksempel av tendensen til økende ulikhet. Større økonomisk ulikhet er her vurdert som ett av de negative utviklingstrekkene, på bakgrunn av befolkningens sterke preferanser for økonomisk utjevning (jf. kapittel 2). Som vist i kapittel 1 er det også filosofiske og samfunnsvitenskapelige perspektiver som framhever betydningen av likhet, blant

annet for samfunnets stabilitet og "sosiale bærekraft". Samtidig er Norge blant de land i verden som har minst inntektsforskjeller (se neste kapittel), og det er en vanskelig oppgave å vurdere hvor grensen går mellom akseptable og ikke-akseptable forskjeller. Et annet problem er at utviklingstrekk kan ha sammensatte konsekvenser, både avhengig av tidsperspektivet og av hvilke grupper i samfunnet som studeres. Ett eksempel på sammensatte konsekvenser er virkningene av at stadig flere unge er under utdanning, som her blir framhevet som et samfunnsmessig gode. Men økende utdanningslengde gjenspeiler også større kompetansekraav og etterspørsel etter personer med god utdanning i arbeidslivet. Det som noen vil oppleve som frihet og mulighet til selvrealisering, vil for andre framstå som tvang. Andre utviklingstrekk som har sammensatte konsekvenser er høyere inntekter og forbruk. Som tidligere nevnt har det vært reist tvil om reallønnsveksten i de seinere år er forenlig med en bærekraftig økonomisk utvikling. Flere materielle goder og mer fritid innebærer utfoldelsesmuligheter, men kan samtidig bidra til å forsterke miljøproblemene. Sydenreisen er full av moro og gode opplevelser, men flyreisen sørover gir også et bidrag til utslippene av klimagasser.

Med alle forbehold og problemer i mente, oppsummerer tabell 3.3 inntrykket av de rundt 40 indikatorene på samfunnskvalitet. I den grad summen av disse indikatorene gir et dekkende bilde, er totalinntrykket av samfunnsutviklingen overveiende positivt. Både i tidsperioden 1980-2002 som helhet, og i perioden fra 1990, tyder snaut halvparten av indikatorene på en positiv samfunnsutvikling. Bildet er likevel sammensatt. Det er også en betydelig andel av indikatorene som peker på

Tabell 3.3. Utvalgte indikatorer på samfunnsutviklingen. 1980-2002 og 1990-2002¹

	1980-2002	1990-2002
Indikatorer med positiv utvikling	18	21
Indikatorer med negativ utvikling	13	13
Indikatorer som er uendret	7	9
Indikatorer i alt	38	43

¹ Se tabell 3.4 for detaljer.

negative utviklingstrekk, i alt om lag en tredjedel av indikatorene tidsperioden sett under ett.

Det mest overraskende, på bakgrunn av inntrykket som skapes i aviser og andre medier, er kanskje at såpass mange av utviklingstrekene peker i en positiv retning. Er samfunnet bedre enn sitt rykte? Det er særlig indikatorene som viser utviklingen på områdene inntekt og materiell standard, utdanning, helse og helsevesen, kultur og fritid, familie og vennskap som tolkes på denne måten. Folk flest har fått mer fritid, mer penger mellom hendene og en høyere materiell standard. Disse forbedringene gjelder også noen av gruppene som var dårligst stilt i utgangspunktet. Det ble færre inntektsfattige blant flere grupper trygdemottakere i løpet av 1990-årene. Eldre har både forbedret sin boligstandard og sin helse. Et antall kulturtilbud når ut til et større publikum, og flere oppgir at de har fortrolige venner og hyppig vennekontakt, for mange en viktig side ved det gode liv. Risikoen for en tidlig død er lavere enn noensinne, blant annet har spedbarnsdødeligheten blitt ytterligere redusert. Færre begår selvmord. Disse utviklingstrekene innebærer også at færre blir rammet av tragedien som

inntreffer når et familiemedlem går bort i ung alder. Flere sider ved det offentlige velferdstilbudet er forbedret, blant annet behandler sykehusene et større antall pasienter slik at ventelistene har blitt kortere. Ventetiden er redusert for pasientene med de mest alvorlige sykdommene. Noen sider ved miljøtilstanden har endret seg i positiv retning, ett eksempel er lavere utslipp av stoffer som bidrar til forsurening av elver og innsjøer. Det har blitt mer likestilling mellom kjønnene på mange samfunnsområder. Stadig høyere yrkesdeltaking blant kvinner har sikret en rekordhøy yrkesdeltaking. Utviklingen av arbeidsmiljøet er langt fra entydig, men på en rekke områder har arbeidstakerne fått større muligheter for utfoldelse, blant annet er det flere som oppgir at de har rom for å planlegge sitt eget arbeid.

I forhold til andre sider ved samfunnsutviklingen er det snarere stabiliteten som er det mest slående. Andelen av befolkningen som er inntektsfattig og sliter med alvorlige betalingsproblemer er på omtrent samme nivå i dag som for 15-20 år siden. Et overraskende funn er at det blant folk flest heller ikke har blitt flere som rammes av vold og trusler. I forhold til befolkningsutviklingen var antall dødsfall på grunn av drap og overfall til og med noe lavere rundt årtusenskiftet enn 20 år tidligere. Deltakingen i organisasjonslivet har alt i alt vært stabil; annehver nordmenn er aktiv i en eller flere organisasjoner. Tiden vi bruker til uformell omsorg for andre har ikke endret seg vesentlig.

Men på hvilke områder av samfunnslivet er det utviklingen har gått i feil retning, hvor avstanden til idealene om et godt samfunn og et godt liv snarere har økt enn minsket? Av de 13 indikatorene som

peker i negativ retning er så mange som fire knyttet til området politikk og samfunnsengasjement. Det gode samfunn er avhengig av engasjerte medborgere; det er all grunn til å være oppmerksom på tendenser til en svekkelse av dette engasjementet. Valgdeltakingen har blitt lavere, det samme gjelder aktiviteten i politiske partier og fag-/yrkesorganisasjoner. Som vist er det riktignok også flere organisasjonstyper hvor medlemstall og -aktivitet har vært for oppadgående, men disse organisasjonene retter aktiviteten mer mot egne medlemmer enn mot samfunnet omkring. Her kan det imidlertid være grunn til å påpeke at disse indikatorene gir et vel dystert bilde av utviklingen. Andre former for politisk engasjement har ikke endret seg, eller vist en økende tendens.

Andre negative utviklingstrekk er særlig knyttet til natur og miljø, økonomisk ulikhet, kriminalitet, rusproblemer, inkludering i arbeidslivet og høyere arbeidsledighet. Etterkrigstidens stabile, og svært lave, arbeidsledighet fram til begynnelsen av 1980-årene var en kvalitet ved det norske samfunnet som har vist seg vanskelig å gjenvinne. Høyere ledighet kan også ha bidratt til at flere har vansker med å klare seg økonomisk uten å oppsøke sosialkontorene. Etter den sterke nedgangen i arbeidsledigheten på 1990-tallet, er ledigheten igjen på vei opp. Problemene knyttet til større bruk av narkotika og brukens ringvirkninger i form av overdosedødsfall og kriminalitet, ikke minst blant ungdom, er ett av de klareste negative trekkene ved norsk samfunnsutvikling de siste åra. Andre former for registrert kriminalitet har også økt, men her er usikkerheten stor med hensyn på hvor mye av økningen som skyldes større ressursinnsats fra politiets side og endringer i anmeldelsestilbøyelig-

het. Langt fra alle sider ved helsetilstanden har utviklet seg positivt, alvorlige og behandlingskrevende lidelser som kreft og diabetes 2 øker i utbredelse. Fra 1998 til 2002 ble det også flere som rapporterte om lettere helseplager, blant annet søvnproblemer, tretthet og konsentrasjonsvansker. Den økonomiske ulikheten har blitt mer markert. Det er også tegn til at ulikhetene i helsetilstand (dødelighet) har blitt sterkere, i hvert fall når 1990-årene sammenlignes med situasjonen på 1970-tallet. De allmenne forbedringene i økonomi og levealder vist til ovenfor, har med andre ord ikke kommet alle grupper like mye til gode. De enslige utgjør en stadig større gruppe, samtidig som enslige har sakkert akterut både i forhold til inntekter og helsetilstand. Arbeidslivet har blitt tøffere de siste årene gjennom betydelige omstillinger, økte krav til inntjening og strammere tidsfrister. En slik utvikling rammer først og fremst dem med nedsatt arbeidskapasitet og evne til omstilling. Personer med helseproblemer er i mindre grad yrkesaktive enn tidligere. På miljøfeltet er utslippene av en del forurensende stoffer fremdeles høyere i dag enn de var for 20 år siden, men har blitt redusert i løpet av 1990-årene. Unntaket er blant annet klimagasser, som bidrar til drivhuseffekten; disse utslippene er høyere enn de var i 1990.

I relasjon til tabellene 3.3-3.4. og de mange positive utviklingstrekkene, kan det rettes innvendinger som tilsier at utviklingen er mer negativ enn denne oppstillingen viser. Innenfor helsevesenet er det en kraftig økning av ressursinnsatsen, men samtidig tyder den demografiske utviklingen (flere eldre) på at hjelpebehovet også blir større. At flere behandles på sykehusene gjenspeiler både sterkere etterspørsel og forbedringer av behandlingstilbudet. Ventelistestatistikk

bekrefter imidlertid inntrykket av positive endringer de siste årene. Behandlingsøkningen ved de somatiske sykehusene på 1990-tallet fant sted i siste halvdel, i en periode hvor det ble satset på å øke antallet behandlinger gjennom blant annet innføring av innsatsstyrt finansiering i 1997. Både innenfor helsesektoren, eldreomsorgen og andre samfunnsområder som utdanningsvesenet, er det en mangel på kvalitetsindikatorer som er sammenlignbare over tid. Større ressursinnsats og høyere produktivitet er ikke ensbetydende med kvalitetsforbedringer. Forskjellige undersøkelser peker på kvalitetsproblemer innenfor eldreomsorgen, men det er vanskelig å vurdere om disse har endret seg over tid. At flere har tilgang til enerom på institusjonene for eldre er likevel eksempel på at det har skjedd noen kvalitetsforbedringer.

Når det gjelder utviklingen av familie- og vennsapsrelasjonene kan det også diskuteres om indikatorene som er brukt gir et vel rosenrødt bilde av utviklingen. Burde ikke de stadig mer ustabile samlivsrelasjonene regnes som et negativt utviklingstrekk; viser ikke dette at familien, samfunnets grunnvoll, er i krise? Samlivsopp-løsningene representerer på den ene siden større valgfrihet; de er uttrykk for at ekteskap og andre parforhold ikke lenger er en sosial og økonomisk nødvendighet, men valg som gjøres på grunnlag av følelser og opplevd kjærlighet. Når kvinner blir økonomisk selvstendige og toleransen for skilsmisser større, kan kvinner velge å gå ut av undertrykkende ekteskap. På den andre siden, hvis dagens skilsmissemønster har sammenheng med at samfunnet i for liten grad legger til rette for å kombinere jobbkarriere og familiesamvær (jf. tendensene til et stadig mer krevende arbeidsliv), er det større grunn til å beskrive skilsmisssene som

negative. De fleste skilsmisser er utvilsomt forbundet med lidelse og sorg for dem som involveres, ikke minst for barn. Ifølge vurderingene til et utvalg av skilte foreldre viser en tredjedel av barna negative atferdsendringer som følge av skilsmissen; virkningene er mest negative blant dem som opplever mange forandringer i livssituasjonen (Moxnes mfl. 1999). Hyppigere samlivsbrudd er også hovedårsaken til at flere lever alene i perioder av livet (Noack og Seierstad 2003). At flere nordmenn bor alene er framhevet som en av årsakene til at lykkenivået i Norge har holdt seg konstant, på tross av materielle forbedringer (Hellevik 2003). De som bor sammen med andre er i gjennomsnitt lykkeligere enn dem som bor alene. Alt i alt er likevel flere samlivsopløsninger et såpass sammensatt fenomen at det er vanskelig å vurdere dem som entydig negative eller positive. Men her vil meningene være delte.

Det kan også innvendes mot tabellene 3.3-3.4 at vurderingene er vel negative på noen områder. Vi har allerede nevnt indikatorer på samfunnsengasjement som gir et mer positivt bilde enn de som inngår i tabellen. Inntrykket av stadig mer kriminalitet ville etter alt å dømme blitt svekket hvis det ble tatt hensyn til ressursveksten innenfor politiet og andre endringer som har ført til en mer synlig kriminalitet, statistisk sett. Som vist er det dårlig samsvar mellom økningen i politiregistrert vold på den ene siden, og det stabile voldsbildet som levekårsundersøkelsene gir inntrykk av på den andre. Ved siden av de nevnte momentene, kan noe av forklaringen være at voldsøkningen skjer i små og lukkede miljøer som har få berøringspunkter til hverdagslivet for folk flest.

På tross av det som ser ut til å være en rekke forbedringer av samfunnsforholdene, er det ikke gitt at utviklingen oppleves slik av samfunnets medlemmer. Vi har allerede sett i forrige kapittel at lykkenivået i befolkningen har holdt seg helt konstant på tross av alle forbedringer, ikke minst av materiell standard. Resultater større materiell velstand, høyere utdanning, mer fritid, bedre helse med mer også i en sterkere opplevelse av frihet og glede? Det kan være mange årsaker til at dette ikke nødvendigvis er tilfellet. En av dem er at forventningene stiger i takt med levekårsforbedringene. En annen årsak kan være at det opplevde velferdsnivået er betinget av sammenligninger med andre. En mulig tredje årsak er at negative utviklingstrekk veier tyngre enn de positive, når en samlet vurdering skal gjøres. I kapittel 5 skal vi undersøke hvordan befolkningen opplever samfunnet og samfunnsutviklingen. Men først skal vi se nærmere på Norge som en del av verdenssamfunnet. Om Norge er et godt samfunn lar seg ikke bedømme ved å studere Norge isolert fra verden for øvrig. Hvordan er samfunnsforholdene i Norge sammenlignet med andre land, og hva gjør Norge for å løse de globale utfordringene?

Tabell 3.4. Utvalgte indikatorer for samfunnskvalitet. 1980-2002 (+ viser prosentvis endring i positiv retning, - prosentvis endring i negativ retning)

	Nivåendring		Nivåendring	
	1980-2002 ¹	1990-2002 ¹	1980-2002 ¹	1990-2002 ¹
1. Fattigdom og ulikhet				
1. Økonomisk sosialhjelp (stønadstilfeller per 1 000 innb.)	-100	+23		
2. Inntekt etter skatt per forbruksenhet under halvparten av medianinntekten. 1986-2001	0	0		
3. Økonomisk ulikhet (forholdstallet mellom andelen av samlet inntekt som tilfaller tidelen av befolkningen med høyest inntekt og andelen som tilfaller tidelen med lavest inntekt) . 1986-2001	-18	-14		
4. Inntekt etter skatt per forbruksenhet. 1986=100. 1986-2001	+28	+25		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	1/4	2/4		
2. Boforhold og materiell standard				
5. Andel husholdninger som er eiere. 1980-2001	0	-5		
6. Andel som bor trangt. 1980-2001 ..	+56	0		
7. Andel med kald eller fuktig bolig. 1980-2001	+33	0		
8. Andel 9-79 år som har tilgang til pc hjemme. 1985-2003	+755	+133		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	3/4	1/4		
3. Arbeid og arbeidsmarked				
9. Andel personer i arbeidsstyrken 16-74 år. 1980-2003 ²				
Menn	-3	+1		
Kvinner	+25	+11		
10. Arbeidsledige 16-74 år i prosent av arbeidsstyrken 1980-2003 ³				
Menn	-277	+13		
Kvinner	-74	+17		
11. Andel ansatte 16-66 år som kan planlegge eget arbeid i høy grad. 1980-1997				
Menn	+30	+12		
Kvinner	+32	+19		
12. Andel ansatte 16-66 år som opplever at de har mye å gjøre. 1989-1996 ⁴				
Menn	-48		
Kvinner	-25		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	3/6	6/8		
4. Utdanning og skolevesen				
13. Barnehagedekning. Prosent 1-5 år ..	+241	+82		
14. Andel 16 år og over med universitet eller høgskole som høyeste fullførte utdanning. 1980-2001				
Menn	+69	+33		
Kvinner	+142	+62		
15. Andel i høyere utdanning, prosent av registrerte årskull 19-24 år. 1980-2001 ⁵				
Menn	+71	+27		
Kvinner	+227	+55		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	5/5	5/5		
5. Helse, helsevesen og eldreomsorg				
16. Forventet levealder ved fødselen				
Menn	+2	+3		
Kvinner	+1	+2		
17. Nye krefttilfeller per år, aldersstandardisert. 1980-2000				
Menn	-30	-13		
Kvinner	-25	-15		
18. Prosent i alderen 15-20 år som noen gang har brukt cannabis. 1986,1990-2003	-118	-113		
19. Selvmord, aldersstandardisert. 1980-2001				
Menn	+5	+22		
Kvinner	+14	+25		
20. Årsverk per 1 000 personer 67 år og eldre i kommunal pleie- og omsorgstjeneste. 1991-2002 ⁶	+59		
21. Sykehusopphold per 1 000 personer i somatiske sykehus ⁷	+12	+10		
22. Totale utgifter til helseformål i prosent av BNP	+27	+14		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	6/9	7/10		

Tabell 3.4 . Utvalgte indikatorer for samfunnskvalitet. 1980-2002 (+ viser prosentvis endring i positiv retning, - prosentvis endring i negativ retning)
(forts.).

	Nivåendring		Nivåendring	
	1980-2002 ¹	1990-2002 ¹	1980-2002 ¹	1990-2002 ¹
6. Kultur og fritid				
23. Tid brukt til fritidsaktiviteter. 1980, 1990, 2000	+6	+4		
24. Andel som ikke har vært på ferie siste 12 måneder. 1982-2002	0	0		
25. Andel 9-79 år som har benyttet kulturtilbud ⁸ siste 12 måneder. 1991-2000	+3		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	1/2	2/3		
7. Familie og vennskap				
26. Andel 16-79 år som er uten eller sjelden har familiekontakt. 1980-2002				
Menn	-25	-36		
Kvinner	0	0		
27. Andel 16-79 år som ikke har en fortrolig venn utenom familien. 1980-2002				
Menn	+35	+20		
Kvinner	+61	0		
28. Andel 16-79 år som verken er gift, samboende eller har en fortrolig venn. 1980-2002				
Menn	+43	0		
Kvinner	+63	0		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	4/6	1/6		
8. Politikk og samfunnsengasjement				
29. Andel 16-79 år som ikke er aktiv i noen organisasjon el. forening. 1980-2001				
Menn	0	0		
Kvinner	+8	0		
30. Andel 16-79 år som er aktiv i politiske partier. 1980-2001				
Menn	-43	0		
Kvinner	0	0		
31. Andel sysselsatte som er aktive i fagforening eller yrkesorganisasjon. 1980-2001				
Menn	-33	-25		
Kvinner	+25	0		
32. Valgdeltaking i stortingsvalg. 1981-2001	-8	-9		
9. Kriminalitet				
33. Valgdeltaking i kommunevalg. 1983-2003			-19	-11
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	2/8	0/8		
10. Natur og miljø				
34. Andel 16 år og over utsatt for vold eller trusler om vold siste 12 måneder. 1983-2001			0	0
35. Andel 16 år og over som frykter for å bli utsatt for vold eller trusler om vold. 1983-2001				
Menn			0	0
Kvinner			0	+28
36. Siktete for forbrytelser. Per 1 000 innbyggere 5 år og over. 1980-2001				
Menn	-130	-48		
Kvinner	-350	-108		
37. Anmeldelser for forbrytelser per 1 000 innbyggere. 1991-2002.	-25		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	0/6	1/6		
38. Utslipp til luft av klimagasser. Mill. tonn CO ₂ -ekvivalenter. 1990-2003	-8	
39. Utslipp til luft av svevestøv (PM ₁₀). 1 000 tonn.	-34	+10		
40. Utslipp av fosfor og nitrogen til Nordsjøen ⁹ , tonn, 1985-2001	+49	+40		
41. Friluftsliv: Andel av kystlinja mer enn 100 meter fra bygninger. 1985-2003. Prosent	-7	-5		
42. Andel 16-79 år utsatt for støy fra veitrafikk. 1980-2001	0	0		
43. Gytebestand for fire viktige fiskebestander ¹⁰ . Antall bestander utenfor sikre biologiske grenser (føre-var nivå). 1980-2003.	+67	+75		
Antall indikatorer som tyder på en positiv utvikling	2/5	3/6		

Noter til tabell

- 1 I en del tilfeller dekker ikke tidsserien hele perioden. De prosentvise endringene gjelder da for de årene i tidsserien som ligger nærmest henholdsvis 1980/1990 og 2002. Endringer som er beregnet på grunnlag av utvalgsundersøkelser (levetår- og forbruksundersøkelsene), hvor endringene er 2 prosentpoeng eller mindre, er satt til 0.
- 2 Brudd i tidsserien mellom 1985 og 1986 (økning på 15 000 i arbeidsstyrken), mellom 1987 og 1988 (økning på 10 000), og mellom 1995 og 1996 (økning på om lag 10 000).
- 3 Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 på grunn av endringer i definisjon og undersøkelsesopplegg (økning i ledighetstallet på 0,5 prosentpoeng).
- 4 Andel som sier at de mesteparten av arbeidstiden hadde så stor arbeidsmengde at de ikke hadde tid til å snakke om eller tenke på annet enn arbeidet.
- 5 I 1981 ble en rekke helsefagskoler omgjort til høyskoler. Elever ved disse skolene ble inntil 1980 klassifisert som elever i videregående skoler og fra og med 1981 som studenter ved høyskoler/universitet.
- 6 Fra og med 1994 er leger og fysioterapeuter holdt utenfor.
- 7 Brudd i tidsserien i 1989. Før 1989 var psykiatriske avdelinger inkludert.
- 8 Kino, teater/musikal/revy, folkebibliotek, konsert, museum, kunstutstilling, ballett-/danseforestilling eller opera/operette.
- 9 Gjennomsnitt av de prosentvise endringene for fosfor og nitrogen.
- 10 Nordsjøsil, nordsjøtors, norsk vårgytende sild og norsk-arktisk tors.

Noter til tekst

- 1 Statistisk sentralbyrås websider, www.ssb.no, gir et vell av informasjon om de forskjellige temaene som er omhandlet i dette kapitlet. Der annen kilde ikke er oppgitt, er opplysningene hentet derfra, eller fra det årlige spesialnummeret av Samfunnsspeilet om sosiale indikatorer (Statistisk sentralbyrå 2003c).
- 2 Petroleumsfondet ved utgangen av 2003 utgjorde om lag 53 prosent av BNP
- 3 OECD-definisjonen velger 50 prosent av mediaaninntekten som sin lavinntektsgrense, mens EU har lagt seg på 60 prosent av medianinntekten. I tillegg legger de to definisjonene ulik vekt på hvilke stordriftsfordeler som husholdningen oppnår når flere bor sammen (se http://www.ssb.no/vis/magasinet/slik_lever_vi/art-2003-10-08-01.html).
- 4 Basert på Johannesen (1998), og beregninger på grunnlag av Levekårsundersøkelsen 2001. I levekårsundersøkelsene 1997 og 2001 ble det spurt om problemer med å klare en uforutsett regning på 3 000 kroner foregående år, mens det i tidligere undersøkelser ble spurt om uforutsette regninger på 2 000 kroner. 2 000 kroner i 1986 tilsvarte snaut 3 200 kroner i 2000.
- 5 Målt ved ulike definisjoner på lav inntekt, se <http://www.ssb.no/emner/05/01/inntind/>. Langtidsledige omfatter personer hvor hovedinntektstaker har vært registrert som arbeidsledig i sammenhengende seks måneder eller mer, mens langtidsyke omfatter personer som bor i husholdninger hvor hovedinntektstaker mottar rehabiliterings- eller attføringspenger.
- 6 Tallet som Oddvar Nordli tok utgangspunkt i baserte seg på et inntektsbegrep som ikke omfattet flere fordelingsmessig viktige inntekter, blant annet sosialhjelp og grunn- og hjelpestønad. Når disse inntektene tas med reduseres andelen fattige.
- 7 2001 vil sannsynligvis vise seg å være et atypisk år for utviklingen i økonomisk ulikhet, på grunn av kapitalinntektene. Mange aksjonærer lot være å ta ut utbytte dette året, mens skattestatistikken viser at mottatt aksjeutbytte ble rekordstort i 2002. Det er forventet at dette på nytt vil føre til en betydelig økning i ulikheten i 2002 (Melby mfl. 2004).
- 8 Det er grunn til å merke seg at den langvarige trenden mot lavere yrkesdeltaking blant eldre menn har snudd i de siste årene. Siden midten av 1990-årene har det vært en økning i yrkesdeltakingen blant menn i aldersgruppen 55-66 år.
- 9 Disse tallene er hentet fra «Ung i Norge»-undersøkelsen 1992 og en tilsvarende undersøkelse i 2002. Begge er landsrepresentative undersøkelser med utvalg på over 10 000 personer i alderen 13-19 år og med høy svarprosent (Fauske og Øia 2003).
- 10 Opplysninger hentet fra de årlige spørreskjemaundersøkelsene til Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS), se www.sirus.no.
- 11 www.kripos.no/statistikker/index.html.

- 12 Et eksempel er Dagbladet 14. april 2002, som presenterer historien om en kvinne som blir funnet i huset sitt etter å ha ligget død i 61 dager.
- 13 Økningen i oppslutningen om velforeninger, grendelag og strøksforeninger har etter alt å dømme sammenheng med endringer i levekårsundersøkelsenes spørreskjema. I 1980 ble det bare spurt om velforeninger. I 2001 skulle de som svarte regne med medlemskapet til andre personer i husholdningen. Men også i perioden 1983-1995, hvor spørsmålsformuleringen var identisk, kunne det konstateres en tendens til økende medlemstall og aktivitet i denne typen foreninger.
- 14 Valgdeltakingen i 2003 er et foreløpig tall som ikke er hentet fra Statistisk sentralbyrås valgstatistikk, men oppgitt av Kommunal- og regionaldepartementet, se <http://odin.dep.no/krd/valg/>.
- 15 Dødsfall på grunn av overfall og drap, slik det registreres i dødsårsaksstatistikken, samsvarer ikke helt med tallet på drap som etterforskes av politiet. Men kriminalstatistikken gir et lignende bilde av utviklingen over tid. I forhold til innbyggertallet ble det etterforsket om lag like mange drap i 1998-2001 som i 1978-1981.
- 16 Med mindre annet er oppgitt, er kilden til opplysningene i avsnitt 3.10 hentet fra publikasjonene Naturressurser og miljø 2002 (Statistisk sentralbyrå 2002b) og Naturressurser og miljø 2003 (Statistisk sentralbyrå 2003), samt fra SSBs websider om miljøstatistikk: <http://www.ssb.no/emner/01/>.
- 17 Dette avsnittet bygger i sin helhet på Bruvoll mfl. 2000.
- 18 Norge var det første landet i verden som innførte egen fedrekvote fra 1. april 1993.
- 19 <http://www.ssb.no/emner/00/01/30/innvhold/>

4. Verdens beste? Norge – et land i verden

4.1. Innledning

Tidligere statsminister Lars Korvald konstaterte at "Norge er et land i verden". I en viss forstand er dette blitt en stadig riktigere observasjon. Hendelser i andre land påvirker oss mer direkte og umiddelbart enn før, samtidig som beslutninger vi tar som enkeltindivider raskere får verdensomspennende konsekvenser. Miljøproblemene er de fremste eksemplene på dette. Mange miljøproblemer har en global karakter og kan bare løses gjennom et internasjonalt samarbeid. Det samme er tilfellet for andre trusler som terrorisme, våpenkappløp og spredning av atomvåpen.

Likeverd og solidaritet er idealer som tilsier et ansvar for fattigdom og menneskelig lidelse i andre land. Menneskeverdet kan ikke graderes etter landegrensener og nasjonal tilhørighet. Sluttbrevet fra Verdikommisjonen understreket nødvendigheten av å "globalisere" det moralske ansvaret. Det er dessuten neppe mulig å løse miljøproblemene og skape en trygge verden uten å bekjempe fattigdom og nød. For å bekjempe miljøproblemene er det avgjørende å bygge sterke internasjonale koalisjoner. Det innebærer blant annet å anerkjenne utviklingsbehovene til de fattigste landene – framfor alt eliminere fattigdommen (OECD 2001).

I den videre framstillingen skal vi først gi en kortfattet oversikt over noen av de viktigste globale utfordringene, før vi går over til å se på kvalitetene ved det norske samfunnet i et internasjonalt, komparativt perspektiv. I det siste avsnittet vil vi se nærmere på enkelte sider ved Norges relasjoner til andre land. I hvilken grad bidrar Norge til å løse de globale problemene?

4.2. De globale utfordringene

Nødvendigheten av internasjonal solidaritet understrekes av de enorme fattigdomsproblemene som verden står overfor. Ifølge FN-rapporten *Human Development Report* må mer enn hver femte innbygger på jorda klare seg på mindre enn en dollar per dag. I løpet av 1990-tallet falt andelen av verdens befolkning som lever i ekstrem fattigdom fra 30 til 23 prosent (se ramme). Fortsetter denne utviklingen, vil det kanskje være mulig å realisere ett av målene som FN's Tusenårsforsamling vedtok høsten 2000: å redusere andelen av verdens befolkning som lever i ekstrem fattigdom til det halve mellom 1990 og 2015. På grunn av befolkningsveksten, er reduksjonen av antallet fattige mennesker mer beskjeden. 1 169 millioner mennesker levde på mindre enn en dollar dagen i 1999, 123 millioner færre enn i 1990 (UNDP 2003).

Det produseres mer enn nok mat i verden til å mette alle. Likevel ble 828 millioner mennesker regnet som underernærte¹ i perioden 1998-2000. Fattigdom og underernæring bidrar til at millioner av mennesker dør før de når voksen alder. 11 millioner barn under fem år døde i 1999 av årsaker som i hovedsak kunne vært forebygget eller helbredet (Wathne og Bøhler 2001). Samtidig er de globale inntektsforskjellene kolossale. Beregninger tyder på at de 25 millioner rikeste amerikanerne har en samlet inntekt som tilsvarende inntekten til nesten 2 milliarder av verdens fattigste (UNDP 2003). Det rikeste landet i verden hadde i 1998 en inntekt per innbygger som var 115 ganger større enn inntekten til det fattigste landet (justert for forskjeller i kjøpekraft, se Melchior og Telle 2001). På bakgrunn av slike ulikheter er det forståelig at en tidligere utgave av *Human Development Report* (1997) beskrev fattigdomsproblemet i verden som en skandale, "...reflecting shameful inequalities and inexcusable failures of national and international policies".

Å sikre en miljømessig bærekraftig utvikling er ett av tusenårsmålene vedtatt av FN. Negative trender på dette området omfatter tap av biologisk mangfold, økt bruk av kjemikalier og ikke minst større utslipp av klimagasser. Det internasjonale energibyrået IEA har beregnet at de globale klimagassutslippene vil øke med 70 prosent fra 1995 til 2020 hvis ikke nye klimatiltak iverksettes (St.meld. nr. 25, 2002-2003). Etter at USA har trukket seg fra Kyotoavtalen, ser det ikke ut til at forpliktelsene i Kyotoprotokollen vil ha noen utslippsreducerende virkning av betydning. Rike land slipper ut langt mer klimagasser per innbygger enn fattige land, samtidig som de sistnevnte er mest sårbare for virkningene av drivhus-

effekten. Klimaforandringene kan skade jordbruksproduksjonen i fattige land, og vil sannsynligvis bidra til å øke de økonomiske forskjellene mellom verdens rike og fattige.

Størrelsen på problemene bør ikke skygge for at det gjøres betydelige framskritt på flere områder. Som nevnt ble det gjort framskritt på 1990-tallet i arbeidet med å redusere den ekstreme fattigdommen i utviklingslandene, selv om mye gjenstår. De fleste mål på inntektsulikhet mellom land viser at ulikheten har avtatt siden slutten av 1960-årene (Melchior og Telle 2001). Spedbarnsdødeligheten er redusert siden 1970, også i Afrika sør for Sahara. Forventet levealder i utviklingslandene har økt med åtte år de siste 30 årene, og analfabetismen er nesten halvert. Tallet på underernærte i disse landene falt med 17 prosent mellom 1980 og 2000. Demokratiske styringssystemer er på frammarsj. Verden har blitt fredeligere. Antallet kriger i 2002, både mellom og innenfor nasjoner, var det laveste som er målt siden 1976 (Urdal og Strand 2003). Men utviklingen har gått betydelig raskere i noen regioner enn i andre, og i en del tilfeller har det skjedd en forverring. Hele 54 land er fattigere i dag enn de var i 1990. 20 av dem er lokalisert i Afrika sør for Sahara. Mange av disse landene har blitt hardt rammet av HIV-/AIDS-epidemien. Afrika sør for Sahara hadde ved utgangen av 2000 sju av ti HIV-/AIDS-tilfeller i verden. Reduksjonen av tallet på underernærte i løpet av 1990-årene skyldes den dramatiske forbedringen i Kina; i 25 av utviklingslandene økte antallet som får for lite mat. På tross av de framskritt som gjøres, konkluderer *Human Development Report 2003* med at utviklingen går for langsomt til at de fleste målene i FNs tusenårserklæring kan realiseres innenfor fristene som er vedtatt.

Måling av fattigdom i verdensmålestokk

Det er betydelig uenighet og debatt rundt spørsmålet om hvordan fattigdommen i verden best kan måles, og hvordan den har utviklet seg. Verdensbanken beregner de mest brukte fattigdomsmålene, og definerer ekstrem fattigdom som inntekt lavere enn om lag en kjøpekraftsjustert dollar per dag. Dollaren er altså forsøkt justert for prisforskjeller mellom land. Dette er et eksempel på et absolutt fattigdomsmål, i motsetning til de relative målene som er vanlig å bruke i norsk sammenheng (jf. diskusjonen i forrige kapittel). Fattigdomstallene er beheftet med stor usikkerhet, blant annet fordi de offisielle statistikkene er dårlig utbygd i mange fattige land (Borchgrevink 2001, Melchior 2002, UNDP 2003). Nøyaktig hvor en setter kutt-punktet for hvem som skal regnes som fattige, kan også ha store konsekvenser for antallet. Om Verdensbankens øvre fattigdomsgrense benyttes, på om lag to dollar dagen, mer enn fordobles antallet fattige i verden. Ingen av disse målene fanger imidlertid opp hvordan fattigdommen oppleves. Som en fattig fra Ghana sier det: "Fattigdom er som hete: Du kan ikke se den, så for å vite hva fattigdom er, må du oppleve den" (Borchgrevink 2001).

4.3. Norge sammenlignet med andre land

Sammenlignet med fattigdomsproblemerne i den tredje verden framstår Norge som noe av et paradisi. Men også ved sammenligning med nasjoner "det er naturlig å sammenligne seg med" (vestlige industriland) har Norge som regel kommet godt ut. Så tidlig som i 1850 hadde Norge verdens høyeste levealder, det samme kunne konstateres 100 år seinere, omkring 1953 (Brunborg 1992, 2002, Borgan 1993).

Den amerikanske antropologen Naroll (1983) framhevet Norge som landet med

verdens høyeste livskvalitet, hovedsakelig basert på data fra begynnelsen av 1970-tallet. Sammenligningen var riktignok begrenset til de tolv landene som hadde tilstrekkelig gode statistiske data. Indikatorene var blant annet forventet livslengde, selvmord, innleggelse i psykiatriske sykehus, trygdeytelser, drap, pressefrihet og dødsfall i krig.

Nyere forsøk på internasjonale sammenligninger av levekårene gir et lignende bilde. Norge er et av verdens rikeste land. I 2001 var det bare Luxembourg, USA, Irland og Island som hadde et høyere inntektsnivå enn Norge, målt ved BNP per innbygger² (kjøpekraftskorrigert). For å få et bredere grunnlag for å vurdere levekårene i internasjonal sammenheng, utviklet FN-organet UNDP (United Nations Development Programme) på 1980-tallet en levekårsindeks som fikk navnet *Human Development Index* (HDI).

HDI er beregnet ut fra tre indikatorer:

1. Overlevelse, målt ved forventet levealder ved fødselen.
2. Utdanning eller kunnskap, målt ved en kombinasjon av leseferdighet for voksne og andel av de enkelte årskull som er under utdanning.
3. Levestandard, målt ved kjøpekraftskorrigert BNP (PPP US\$).

Norge har ligget høyt på denne indeksen siden den ble publisert for første gang i 1990. I 2001-utgaven av *Human Development Report* toppet Norge for første gang listen over land som skårer høyest på indeksen for menneskelig utvikling. Siden har Norge holdt stillingen som "verdens beste" (figur 4.1). En tidligere rapport framhevet Norge som et av landene som hadde gjort raskest framgang i menneskelig utvikling fra 1975 til 1997 (UNDP 1999).

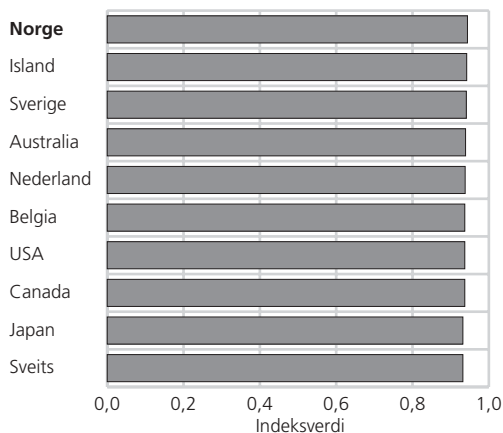
Det må samtidig sies at HDI er en meget enkel indeks som bygger på et fåtall indikatorer, og er relativt lite følsom for forskjeller mellom rike land. UNDP har også utviklet en indeks for "menneskelig fattigdom" i utvalgte OECD-land, *Human Poverty Index* (HPI-2). Denne indeksen bygger på et noe bredere datatilfang, og er mer sensitiv for forskjeller mellom utviklede industriland. Indeksen tar også større hensyn til fordelingsaspekter enn HDI. Den beregnes på grunnlag av følgende indikatorer: Sannsynligheten for at en nyfødt ikke skal bli minst 60 år, andelen voksne som er funksjonelle analfabeter, andel personer under fattigdomsgrensen (50 prosent under median husholdningsinntekt) og andel langtids arbeidsledige. Norge er meget godt plassert også på HPI-2. Det er bare Sverige som har en bedre plassering enn Norge blant de 17 landene fattigdomsindeksen er beregnet for (figur 4.2).

UNDP har også beregnet mål på graden av likestilling mellom kjønnene, hvor Norge igjen topper listen (UNDP 2003,

Vikan 2002). Norge har blant annet en meget høy sysselsettingsprosent blant kvinner. Det samme gjelder menn, men forskjellen i forhold til andre land er størst for kvinner. Yrkesdeltakingen blant menn og kvinner i aldersgruppen 16-64 år var 80,3 prosent i 2002, i OECD-landene samlet var til sammenligning yrkesprosenten snaut 70 (aldersgruppe 15-64 år). Blant eldre menn og kvinner (50-64 år) er det betydelig større yrkesdeltaking i Norge enn i de fleste EU-land. Arbeidsledigheten er også godt under gjennomsnittet for EU. I europeisk sammenheng utmerker Norge seg ved å ha spesielt få langtidsledige (Bø 2004). Det gjennomsnittlige antall arbeidstimer er imidlertid relativt lavt i Norge, blant annet fordi mange kvinner arbeider deltid (Statistisk sentralbyrå 2004a).

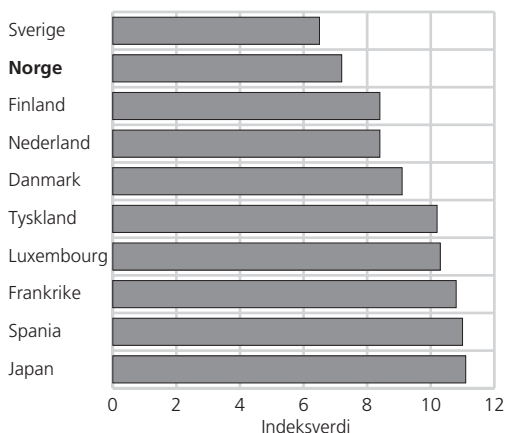
I internasjonal sammenheng har den norske befolkningen et høyt utdanningsnivå (Høiskar og Turmo 2003). Andelen med universitets- eller høgskoleutdanning i aldersgruppen 25-64 år er betydelig større enn gjennomsnittet for OECD-

Figur 4.1. De ti øverste land på Human Development Index. 2003

Kilde: Human Development Report 2003.

Figur 4.2. De ti øverste land på Human Poverty Index for utviklede land (HP1-2). 2003

Kilde: Human Development Report 2003.

landene (henholdsvis 29 og 23 prosent i 2001).

Relativt høyt fruktbarhetsnivå i Norge

Daværende statsminister Jens Stoltenberg innledet sin nyttårstale i 2001 med å gratulere norske kvinner med at de fikk så mange barn. Og det stemmer at norske kvinner i gjennomsnitt får relativt mange barn når en sammenligner med andre europeiske land (tabell 4.1.) Målet på fruktbarhet som benyttes i tabellen, samlet fruktbarhetstall, er et hypotetisk mål som viser hvor mange barn kvinner vil få i løpet av sin fødedyktige periode gitt dagens fruktbarhetsmønster i forskjellige aldersgrupper. Av større europeiske land er det bare Frankrike og Irland hvor kvinner føder flere barn enn i Norge.

Er tallene en fjær i hatten for norsk familiepolitikk? Kontrasten i forhold til land

som Italia, Spania og Tyskland er slående. Det er gjort mye for å legge til rette for at kvinner kan kombinere yrkesaktivitet med familieliv, blant annet gjennom barnehageutbygging, permisjonsordninger og muligheter for deltidsarbeid. I en analyse på individnivå finner Rønsen (1999) at forlengelsen av svangerskapspermisjonen har hatt en svakt positiv virkning på fruktbarheten i Norge og Finland. I andre land, hvor disse ordningene er mindre omfattende, blir avgjørelsen om å få barn i større grad et enten-eller spørsmål: Kvinner må enten velge å få barn eller gjøre en karriere i yrkeslivet (Lappegård 2002).

Høy levealder, men Norge ikke lenger på topp

Det ble nevnt at Norge har hatt en tradisjon for å ha verdens laveste dødelighet. Dette er ikke lenger tilfelle. Selv om nordmenn fremdeles har en høyere

Tabell 4.1. Samlet fruktbarhetstall i utvalgte europeiske land. 2001

Land	Fruktbarhetstall
Skandinavia	
Sverige	1,57
Finland	1,73
Danmark	1,74
Norge	1,78
Island	1,95
Vest-Europa	
Tyskland	1,42
Storbritannia	1,63
Frankrike	1,90
Irland	1,97
Sør-Europa	
Italia	1,21
Hellas	1,29
Spania	1,26
Øst-Europa	
Tsjekkia	1,14
Russland	1,25
Polen	1,29

Kilde: Council of Europe 2002.

Tabell 4.2. Forventet levealder ved fødselen i perioden 1970-1975 og i 2002, sortert etter hvilke land som har høyest forventet levealder i 2002. Gjennomsnitt for menn og kvinner

Rang Land	År	
	1970-75	2002
1 Japan	73,3	81,9
2 Sveits	73,8	80,6
3 Sverige	74,7	80,4
3 Australia	71,7	80,4
5 Island	74,3	80,1
6 Canada	73,2	79,8
7 Frankrike	72,4	79,7
7 Italia	72,1	79,7
9 Spania	72,9	79,6
9 Singapore	69,5	79,6
11 Israel	71,6	79,4
11 Østerrike	70,6	79,4
13 Norge	74,4	79,1
14 New Zealand	71,7	78,9
15 Luxembourg	70,7	78,8

Kilde: Human Development Report 2003 og World Health Report 2003.

forventet levealder enn befolkningen i de aller fleste nasjoner, har vi sakkert klart akterut i forhold til flere andre land de siste 30 årene. I 1970-1975 var det bare svensker som hadde høyere forventet levealder enn nordmenn, i 2002 var Norge passert av elleve nasjoner³, og avstanden til Sverige var blitt større (tabell 4.2). Forventet levealder i Norge er snaut 14 år lengre enn gjennomsnittet for verdens befolkning.

På grunnlag av helseundersøkelser og andre kilder har Verdens Helseorganisasjon (WHO) også beregnet hvor mange år en person i gjennomsnitt kan regne med å leve og samtidig ha god helse (HALE, *Healthy Life Expectancy*) i forskjellige land. Dette målet gir et noe bedre inntrykk av den norske befolkningens helse-tilstand. Med unntak av småstater som Andorra og San Marino, var det i alt sju land som hadde høyere *Healthy Life Expectancy* enn den norske befolkningen i 2002 (WHO 2003). Bare i forhold til tre av disse landene var imidlertid forskjellen på mer enn ett år (Japan, Sverige og Sveits).

Norge hadde tidligere et forholdsvis høyt antall dødsulykker blant barn. Tallet på dødsulykker og drap blant barn 1-14 år ble mer enn halvert i perioden fra 1971-1975 til 1991-1995; en sterk forbedring sammenlignet med flere andre land. Det er likevel et lite stykke igjen før vi er på høyde med de lave ulykkestallene i Sverige (UNICEF 2001).

Alt i alt var dødsfall på grunn av drap og overfall noe sjeldnere i Norge enn i EU-landene i 1999 (Statistisk sentralbyrå 2003b). De aller fleste nordmenn føler seg trygge når de går ute alene i nabolaget, etter at det er blitt mørkt. En nylig gjennomført spørreundersøkelse i 15

europiske land (Den europeiske samfunnsundersøkelsen) tyder på at flere føler seg trygge i Norge enn i andre europeiske land (Tønnesen 2003).

I forrige kapittel ble det nevnt at trafikkulykkene kan betraktes som en særlig relevant kategori for å bedømme samfunnskvaliteten. Risikonivået i trafikken sier både noe om hensynsfullhet og regelrespekt blant folk flest, og om offentlige myndigheters prioriteringer. Riktignok påvirkes risikoene i trafikken også av andre forhold, blant annet velstandsnivå og medfølgende muligheter til å kjøpe kollisjonssikre biler. Det er relativt få som blir drept i trafikken i Norge. Blant EU-landene var det bare Storbritannia som i 2001 hadde færre trafikkdrepte i forhold til innbyggertallet enn Norge. Samtidig har utviklingen i løpet av 1990-årene vært mindre positiv i Norge enn i EU; bare Hellas og Irland hadde en svakere nedgang i tallet på trafikkdrepte (Wethal 2004).

Ulikhet og tillit

Det er store metodiske vanskeligheter knyttet til å sammenligne inntektsfordelingene i forskjellige land. De internasjonale rangeringene som har vært gjennomført har likevel konkludert med at Norge, sammen med andre nordiske land, sannsynligvis har en av de jevneste inntektsfordelingene i verden (Lyngstad 2001, Brunborg 2002). *Human Development Report 2003* gir tall for inntektsfordeling blant 126 nasjoner, blant disse var det bare sju land som hadde en jevnere fordeling enn Norge målt ved Gini-indeksen (UNDP 2003⁴). Gini-indeksen er et mål på ulikhet som varierer mellom 0 og 100, hvor 0 representerer fullstendig likhet, mens 100 representerer fullstendig ulikhet. I det sistnevnte tilfellet ville én person ha all inntekt i et samfunn. Forskjel-

len mellom Norge og de andre landene foran på listen er imidlertid svært liten. Gini-indeksen for Norge var i 1995 25,8, mens det laveste indekstallet referert i *Human Development Report* er 24,4 for Ungarn i 1998 (basert på konsumforskjeller og ikke inntektsforskjeller, som bidrar til usikkerheten i sammenligningen). Noen land har Gini-indeks over 50, for eksempel Chile, Brasil, Zimbabwe og Nigeria.

Bildet av de spesielt lave inntektsforskjellene i Norge og andre nordiske land kan imidlertid være i ferd med å endre seg. Nye og mer sammenlignbare data enn dem som er brukt i *Human Development Report* viser at inntektsforskjellene har økt både i Sverige, Finland og Norge i løpet av 1990-årene (jf. forrige kapittel). I 2000 var inntektsulikheten i disse landene ikke særlig forskjellig fra andre land i Europa, for eksempel Tyskland, Belgia og Nederland (Statistisk sentralbyrå 2004a).

De tradisjonelt små inntektsforskjellene er kanskje en av grunnene til at Norge i internasjonal sammenheng ser ut til å inneha en slags uoffisiell "verdensrekord" i mellommenneskelig tillit. Ifølge noen forskere er det en sammenheng mellom høy grad av mellommenneskelig tillit og små inntektsforskjeller (Kawachi mfl. 1997). Avstand mellom mennesker i økonomisk forstand kan også øke sjansene for avstand i en mer kulturell og sosial forstand. Av de 65 landene som inngår i de internasjonale Verdiundersøkelsene er det ingen land hvor en høyere andel av befolkningen enn i Norge svarer ja på spørsmålet om "en kan stole på de fleste mennesker" (Inglehart og Baker 2000). Tillit er en av forutsetningene for at personer skal velge å samarbeide for å nå felles mål, og utgjør en viktig del av samfunnets sosiale kapital (se kapittel 1).

Bærekraftig utvikling

Det er mange måter å måle miljøtilstanden på, og Norges rangering på forskjellige miljøindekser har vist seg å variere sterkt med valg av målemetode (se oversikt hos Hille 2002). Verdens Villmarksfond (WWF) har beregnet det "økologiske fotavtrykket" for verdens nasjoner. Det økologiske fotavtrykket representerer det totale land- og vannområdet som er nødvendig for å produsere ressursene som konsumeres og håndtere avfallsproduktene. Mye av konsumet skjer gjennom import; fotavtrykket er beregnet som summen av de nødvendige områdene uavhengig av hvor de er plassert på kloden. I forhold til folketallet er Norge blant de landene i verden som legger størst press på fornybare naturressurser. Av landene med minst 1 million innbyggere var det bare fem land som satte et større økologisk fotavtrykk enn Norge i 2002 (WWF 2002). Ifølge WWF overstiger allerede verdens forbruk av fornybare naturressurser jordas biologiske kapasitet. Beregningene tyder på at forbruksnivået i Norge og andre rike land ikke på langt nær vil kunne oppnås av fattige land uten å true klodens økologiske bærekraft.

Det økologiske fotavtrykket inkluderer ikke alle former for miljøpåvirkning. Videre er denne indikatoren et mål på det menneskeskapte presset på miljøet, og ikke på de faktiske konsekvensene av dette presset (York mfl. 2003), for eksempel inngår ikke mål på avskoging eller redusert biologisk mangfold.

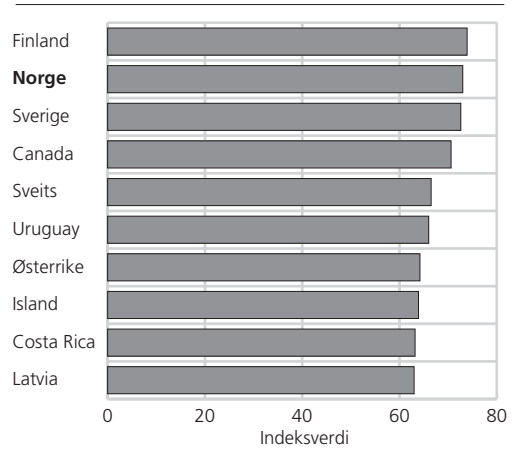
Ved de amerikanske universitetene Columbia og Yale er det i samarbeid med World Economic Forum utviklet en indeks for miljømessig bærekraft, "Environmental Sustainability Index" (ESI), som dekker i alt 142 land (World Economic

Forum 2002). Indeksen måler bærekraftig utvikling gjennom å sammenfatte 20 indikatorer, fordelt på fem kjernekomponenter: 1. Miljøsystemenes tilstand, herunder blant annet vann- og luftkvalitet, biologisk mangfold, 2. Belastninger på miljøsystemene i form av forurensning og utnyttelse av naturressursene (her inngår det "økologiske fotavtrykket" nevnt ovenfor), 3. Den menneskelige sårbarhet for miljøforandringer, som inkluderer indikatorer som barnedødsfall på grunn av luftveislidelser og andelen underernærte, 4. Sosial og institusjonell kapasitet til å håndtere miljøutfordringene (vitenskapelig og teknologisk nivå, miljøtiltak, miljøinnovasjoner i privat sektor mm), og 5. Evne til å samarbeide med andre land for å bevare de internasjonale miljøressursene ("global stewardship"). Det antas at det samlede bildet som de fem komponentene gir, er et godt mål på et samfunns miljømessige kvalitet en generasjon eller to inn i framtiden. Samtidig understreker de som står bak ESI de mange problemene forbundet med å konstruere indeksen, og behovet for videreutvikling av datagrunnlag og metoder. Av andre er ESI blant annet blitt kritisert for å blande sammen sosiale og miljømessige indikatorer på en uheldig måte.

Ifølge indeksen var det i 2002 Finland som toppet listen over verdens mest bærekraftige samfunn, med Norge som en god nummer to (figur 4.3). Indeksen er beregnet som den gjennomsnittlige verdien på de 20 indikatorene. Det kan nevnes at store land som USA, Russland og Storbritannia kom relativt dårlig ut (rangert som henholdsvis nr. 45, 72 og 91 av 142 land).

Norge kommer særlig godt ut i henhold til indikatorene som måler miljøsysteme-

Figur 4.3. De ti øverste land på indeksen for miljømessig bærekraft (Environmental Sustainability Index). 2002

Kilde: World Economic Forum 2002.

nes tilstand (rangert som nr. 4), sosial og institusjonell kapasitet (nr. 4) og menneskelig sårbarhet (nr. 9). Derimot kom Norge relativt langt ned på listen for indikatorene som målte belastninger på miljøsystemene (nr. 52) og ikke minst miljøsamarbeid med andre land (nr. 80). I den sistnevnte komponenten inngår utslipp av klimagasser. Som andre rike land har Norge et relativt høyt utslipp av slike gasser; utslippene av CO₂ i forhold til innbyggertallet er likevel lavere enn gjennomsnittet for OECD (Statistisk sentralbyrå 2002b). At Norge kommer såpass dårlig ut på komponenten for global miljøforvaltning, skyldes nok også at press på fiskeriressursene inngår. I rapporten som presenterer indeksen pekes det på at målene som er brukt på dette feltet har svakheter, idet bare den totale fangstmengden, samt forbruket av sjømat per capita inngår; det er ikke skilt mellom utnyttelse av truede og ikke-truede fiskearter (World Economic Forum 2002).

Lykkelige også?

La gå at nordmenn har det materielt sett bra, lever lenger enn befolkningen i de fleste andre land og kommer godt ut på de "objektive" indikatorene; er den subjektive *opplevelsen* av disse godene på samme nivå? Er vi også mer lykkelige og tilfredse med livet? Dette er et vanskelig spørsmål å besvare, blant annet på grunn av problemene med hvordan ord som "lykke" og "tilfredshet" blir oppfattet i forskjellige kulturer. Et internasjonalt forskningsprogram har gjennomført verdiundersøkelser i 65 av verdens land i 1980- og 1990-årene (World Value Surveys). Disse landene omfatter mer enn 75 prosent av verdens befolkning. Verdiundersøkelsene inneholder blant annet

spørsmål om opplevd velvære (lykke og tilfredshet). Ifølge Verdiundersøkelsen 1996 beskrev 94 prosent av befolkningen i Norge seg som "meget" eller "ganske" lykkelige. De spurte ble også bedt om å angi hvor tilfredse de var med livet sitt på en skala fra 1 til 10. 1 var "svært utilfreds" og 10 var "svært tilfreds". I alt 86 prosent av befolkningen var mer tilfreds enn utilfreds med livet (verdi 6 eller høyere). Tabell 4.3 viser hvordan disse tallene for subjektiv velvære står seg sammenlignet med de 64 andre landene som inngår i verdiundersøkelsene.

Med forbehold for de metodiske vanskelighetene, tyder de subjektive målene på at Norge er et godt land å leve i

Tabell 4.3. Lykke (meget eller ganske lykkelig), tilfredshet med livet (6+ på skala fra 1 til 10) og subjektivt velvære (gjennomsnittet av prosentandelene for lykke og tilfredshet med livet) i de 10 landene med høyest subjektivt velvære, og i utvalgte andre land. Prosent

	Meget eller ganske lykkelig	Tilfreds med livet (6+ på skala fra 1-10)	Subjektivt velvære i alt	År survey ble gjennomført
Landene med høyest velvære				
Island	97	91	94,0	1990
Nederland	93	92	92,5	1990
Danmark	94	90	92,0	1990
Nord-Irland	93	91	92,0	1990
Sveits	95	89	92,0	1996
Finland	92	91	91,5	1996
Sverige	95	87	91,0	1996
Irland	93	88	90,5	1990
Norge	94	86	90,0	1996
Belgia	93	86	89,5	1990
Andre land (utvalg)				
Japan	90	74	82,0	1995
Kina	84	72	78,0	1995
Nigeria	81	71	76,0	1995
India	77	67	72,0	1996
Tyrkia	90	54	72,0	1996
Sør-Afrika	79	56	67,5	1996
Ungarn	78	52	65,0	1998
Russland	51	28	39,5	1995
Ukraina	48	20	34,0	1996
Moldova	44	21	32,5	1996

Kilde: World Value Surveys (Inglehart og Klingemann 2002).

sammenlignet med de fleste andre land. Som tabellen viser, er det bare små forskjeller mellom landene som kommer best ut. I forhold til opplevelsen av lykke er forskjellene så små at de neppe er statistisk sikre, mens forskjellene er en tanke større for tilfredshet med livet. Det er grunn til å legge merke til at alle de nordiske landene kommer meget godt ut, halvparten av de 10 landene med høyest grad av velvære er nordiske. Men er ikke folk stort sett tilfredse og lykkelige overalt? Ifølge verdiundersøkelsene er svaret nei. I land som Ukraina og Moldova var mind-re enn en fjerdedel av befolkningen tilfredse med livet i 1996, og færre enn halvparten var lykkelige. Også i land som Tyrkia og Sør-Afrika er det bare litt over halvparten av befolkningen som alt i alt sier seg tilfredse med livet. Det er en sterk sammenheng mellom opplevd velvære i befolkningen og landets økonomiske utvikling. Befolkningen i de fattigste landene er minst lykkelige og tilfredse (Inglehart og Klingemann 2002). Etter at rikdommen har nådd et visst nivå, er det likevel ikke gitt at større økonomisk vekst gir mer lykke. Som vist i kapittel 2 har lykkenivået i Norge vært helt konstant siden 1985, på tross av en sterk økonomisk vekst⁵. Ifølge de norske verdiundersøkelsene var det bare små endringer i lykkenivået fra 1982 til 1996, mens andelen av befolkningen som lå nær toppen av tilfredshet (9-10 på tilfredshetsskalaen) ble noe redusert, fra 39 til 33 prosent (Listhaug mfl. 1983, Listhaug mfl. 1997).

Noen mindre flatterende sammenligninger

Ikke alle internasjonale sammenligninger er til Norges udelte fordel. Anslag for antall personer som tar narkotika med sprøyte tyder på at antallet misbrukere i forhold til innbyggertallet er i samme

størrelsesorden i Norge som det man finner i Danmark og Storbritannia, men noe høyere enn tilsvarende anslag for Irland, Tyskland og Finland (Bretteville-Jensen og Ødegård 1999). Vi pekte tidligere (kapittel 3) på en sterkere økning i selvmordsraten blant unge menn enn i befolkningen for øvrig. Internasjonale data tyder på at selvmordsraten blant unge norske menn er høy sammenlignet med flere andre vestlige land. Omkring 1996-1997 var raten høyere enn i land som Sverige, Danmark, Frankrike, Tyskland og Japan (WHO 2003). I befolkningen som helhet er den norske selvmordsraten noe høyere enn gjennomsnittet for EU-landene, men blant de laveste i Norden (Statistisk sentralbyrå 2003b).

Sammenligninger av forskjeller i helsetilstand mellom sosiale grupper går heller ikke entydig i norsk favør. Intervjuundersøkelser viser at blant et utvalg på ti vesteuropeiske land hadde Norge de største ulikhetene i selvopplevd helse mellom utdanningsgrupper (Lundberg og Lahelma 2001). Derimot var dødelighetsforskjellene mellom menn som tilhørte arbeiderklassen og menn med annen klassetilhørighet noe lavere i Norge enn i andre vesteuropeiske land.

Undersøkelser av 15-åringers kompetanse i fag som lesing, matematikk og naturfag viser at de norske elevene er nær gjennomsnittet for OECD-landene. I Norge er det imidlertid relativt stor spredning mellom elevene i lesing, og vi er blant landene med størst forskjeller mellom jenter og gutter i leseferdigheter. De internasjonale undersøkelsene viser også at norske elever rapporterer om et relativt svakt register av læringsstrategier. Det mest tankevekkende resultatet fra disse undersøkelsene er kanskje at sammenhengen mellom elevenes faglige

resultater og deres sosiale bakgrunn er sterkere i Norge enn i mange andre land. Den norske skolen er med andre ord ikke spesielt god til å utjevne sosiale forskjeller (Høiskar og Turmo 2003).

UNDP (2002) utarbeidet en *Technology Achievement Index* (TAI), som skulle måle kreativitet og bruk av ny teknologi. På denne indeksen kom Norge dårligere ut enn på de levekårsbaserte indeksene. TAI ble beregnet ut fra antall patentrettigheter, spredning av ny og gammel teknologi, gjennomsnittsutdanning for befolkningen og andelen som tar teknisk-naturvitenskapelig høgskole-/universitetsutdanning (Brunborg 2002). Innovasjonsevnen i et lands økonomi kan måles på mange måter, en av dem er å sammenligne antallet internasjonale patenter som registreres per innbygger. I 1997 var tallet på slike patenter lavere i Norge enn gjennomsnittet for OECD-landene, og under halvparten av nivået i land som Finland, Japan og Sverige (St.meld. nr. 19, 2002-2003). EUs innovasjonsundersøkelse for 2000/2001 tyder på at næringslivet i Norge har en lavere innovasjonsevne enn de fleste EU-land (Statistisk sentralbyrå 2004a). I forhold til BNP bruker Norge mindre penger på forskning og utvikling (FoU) enn gjennomsnittet i OECD, og minst penger av alle nordiske land. Det er den privatfinansierte FoU som ligger lavere i Norge sammenlignet med land innenfor OECD, noe som blant annet skyldes at Norge har en mindre forskningsintensiv næringsstruktur enn disse landene. Undersøkelser viser at FoU-innsatsen innenfor norsk næringsliv har vært økende de siste årene, men at dette foreløpig ikke har slått ut i mer nyskaping (Statistisk sentralbyrå 2003a). Fra 2001 til 2002 ble imidlertid næringslivets kostnader til egenutført FoU svakt redusert, mens det ble brukt mer penger i

instituttsektoren og ved universiteter og høyskoler. I alt økte FoU-utgiftenes andel av BNP fra 1,60 i 2001 til 1,67 i 2002 (NIFU 2003). Dette nivået er et godt stykke under Regjeringens målsetting om å være på OECD-nivå innen 2005, som tilsvarer en FoU-andel på 2,3 prosent av BNP. Indikatorer som dette forteller ikke noe om velferden her og nå, men stiller spørsmål ved den økonomiske utviklingens bærekraft.

Hva et land gjør for å løse fattigdoms- og miljøutfordringene i verden er også en side ved internasjonale sammenligninger hvor Norge ikke alltid kommer like godt ut. I *Human Development Report 2003* brukes Norge som eksempel på rike land som gir mye i u-hjelp, men som kunne gjøre mer for å øke importen fra utviklingslandene (UNDP 2003). Vi vil si mer om dette i neste avsnitt.

4.4. Hva Norge gjør i forhold til de globale utfordringene

Det "globale partnerskap for utvikling"...

Ett av tusenårsmålene vedtatt av FN i 2000 var å utvikle et "globalt partnerskap for utvikling". Dette målet understreker de rike landenes ansvar for å realisere de andre tusenårsmålene, for eksempel målet om å halvere fattigdommen innen 2015. Ett av delmålene er å gjøre noe med de spesielle behovene til de minst utviklede landene, blant annet gjennom forbedringer av eksportbetingelsene og en mer sjenerøs u-hjelp til landene som vil redusere fattigdommen. Flertallet av de minst utviklede landene mottar mindre hjelp i dag enn de gjorde i 1990, målt ved hjelpens andel av BNP. For å nå målene i tusenårserklæringen trengs i det minste en dobling av u-hjelpen fra de rikeste landene, ifølge UNDP (2003). I

tillegg er det nødvendig å gjøre mer for å avvike diskriminerende subsidier og tollsatser, avskrive gjelden for de mest gjeldstyngede av de fattige landene og forbedre u-landenes tilgang til vitenskapelige og teknologiske nyvinninger (for eksempel til nye og bedre medisiner). *Human Development Report 2003* foreslår at de rike landene setter seg konkrete, kvantifiserbare mål for å realisere det "globale partnerskap for utvikling" på hvert av disse feltene.

...og Norges rolle

Hvor gode er vi når det gjelder å bidra til å løse de store utfordringene som verdenssamfunnet står overfor? Norge er blant landene som gir mest i utviklingshjelp. For OECD-landene som helhet var de offentlige utgiftene til u-hjelp i 2002 vel 58 milliarder dollar, det vil si 0,23 prosent av bruttonasjonalinntekten (BNI). Norges bistand i 2002 var snaut 14 milliarder kroner, eller 0,89 prosent av brutto nasjonalinntekt. Av OECD-landene var det bare Danmark som relativt sett bidro mer enn Norge til u-hjelp i 2002. Men Norges offentlige utgifter til utviklingshjelp, målt som andel av BNI, var klart lavere i 2002 enn i siste halvdel av 1980-tallet (tabell 4.4).

Ifølge anslag fra Verdensbanken vil 90 milliarder norske kroner i ekstra bistand kunne løfte om lag 7 millioner mennesker permanent ut av fattigdommen, dersom bistanden fordeles på samme måte som i dag. Dersom hjelpen gis mer målrettet kan effekten trolig dobles (St.meld. nr. 30, 2000-2001). På samme måte som FNs utviklingsprogram (UNDP), har Verdensbanken oppfordret de rike landene til å øke sin bistand.

Tabell 4.4. Offentlige utgifter til utviklingshjelp i prosent av bruttonasjonalinntekt. Norge og OECD-landene. 1986-1987 (gjennomsnitt) og 1998-2002

	Norge	OECD
1986-1987	1,13	0,33
1998	0,89	0,23
1999	0,88	0,22
2000	0,76	0,22
2001	0,80	0,22
2002	0,89	0,23

Kilde: OECD, Development Co-operation Report 2003.

Et bredere bilde av utviklingspolitikken: Norge kommer dårligere ut

For å gi et bredere bilde av de rike landenes handlinger i relasjon til tusenårsmålene og det globale partnerskap, har det blitt utviklet en egen indeks for dette, "The Commitment to Development Index". Indeksen er beregnet av det amerikanske *Center for Global Development* i samarbeid med tidsskriftet *Foreign Policy*. Indeksen rangerer 21 av verdens rikeste land, inkludert Norge, og vurderer disse landenes politikk mot fattige land på seks områder: U-hjelp, handel, miljø, investeringer, innvandring og bidrag til fredsbevarende operasjoner. Norge har en middels plassering på indeksen. Av de 21 landene er Norge rangert som nr. 10. At Norge plasserer seg såpass lavt skyldes framfor alt vår handelspolitikk, her er Norge den desiderte "verstingen" (se nærmere omtale nedenfor), men også på miljøområdet kommer vi relativt dårlig ut (tabell 4.5). I forhold til investeringer og innvandring fra utviklingsland⁶ er Norge litt bedre enn gjennomsnittet. På områdene u-hjelp og støtte til fredsbevarende operasjoner har Norge indeksverdier godt over gjennomsnittet for de rikeste landene (Birdsall og Roodman 2003). Nederland og Danmark kom alt i alt best ut, mens USA og Japan ble vurdert til å ha den dårligste politikken overfor fattige land.

Tabell 4.5. Indeksen for satsning på utvikling (The Commitment to Development Index). Gjennomsnittsverdier, verdier for Norge (10-punkts skala, hvor høyere verdier indikerer sterkere satsning) og Norges rangering

	I alt	U-hjelp	Handel	Miljø	Investeringer	Innvandring	Fredsbevaring
Alle							
Gjennomsnitt	4,1	3,2	6,4	4,4	3,0	4,0	3,9
Norge							
Verdi	4,3	6,6	1,0	2,8	3,5	4,6	7,4
Rang (av 21).....	10	4	21	17	5	6	2

Kilde: Birdsall og Roodman 2003.

Indeksen har ikke blitt publisert mer enn én gang. Det knytter seg flere problemer til indeksen, som påpekt av blant annet UNDP (2003). Noen av komponentene er vanskelige å måle, og det er betydelige svakheter i de tilgjengelige data. Vektningen av de forskjellige delene er problematisk; u-hjelp, handel og miljø må antas å være de mest betydningsfulle komponentene, mens alle dimensjonene teller likt i indeksen. Siden viktige aspekter i indeksen måles som andeler av nasjonalinntekten kan indeksen sies å ha en viss slagside til fordel for de minste landene; de store landene gir mest i ren pengeverdi.

I miljødelen av indeksen inngår blant annet utslipp av klimagasser, konsum av ozonødeleggende stoffer, subsidier til fiskerierne per capita og bidrag til internasjonale miljøtiltak, herunder utvikling av miljøvennlig teknologi. Det er overraskende at Norge kommer såpass dårlig ut, siden utslipp av klimagasser veier tungt, og Norge som nevnt har lavere utslipp av CO₂ per innbygger enn OECD-gjennomsnittet. At Norge bidrar mindre til utvikling av miljøvennlig teknologi enn gjennomsnittet blant de rike landene forklarer noe av den lave indeksverdien. Høye fiskerisubsidier kan også være en del av forklaringen. Subsidiene er tatt med fordi de hevdes å forsterke et overfiske som reduserer tilgjengelige ressurser for utviklingsland.

Norge - en handelsversting?

Norge har en særlig høy tollbeskyttelse mot landbruksprodukter fra utviklingsland, det er framfor alt dette som gir Norge en relativt lav verdi på indeksen for en utviklingsvennlig politikk. Nylige endringer av norsk handelspolitikk vil kanskje bidra til en endring av dette bildet. Norske myndigheter har i de seinere årene fjernet tollene på en del varer fra u-land, og tatt bort alle importkvoter på tekstiler, til forskjell fra tidligere hvor Norge var blant de mest proteksjonistiske på dette feltet. Fra 1. juli 2002 har alle landene på FNs MUL-liste (de minst utviklede landene) toll- og kvotefri adgang for alle produkter innenfor rammen av det såkalte GSP (tollpreferanse-systemet for u-landene). Tidligere (fra 1995) hadde MUL-landene tollfri adgang til det norske markedet for alle varer unntatt korn, mel og dyrefôr.

Kan subsidier og høye tollsatser på en del landbruksprodukter la seg forsvare? Til Norges forsvar er det blitt anført at det norske landbruket ikke kan drives like effektivt som jordbruket i mange andre land, og at den lave konkurransevnen forsvarer de relativt høye tollsatsene. Det er også blitt reist tvil om fjerning av tollsatser og subsidier virkelig vil komme de fattigste landene til gode, det meste av matvareimporten i dag kommer fra EU (Vermes 2003). Andre hevder at

henvisningen til de "særnorske" vilkårene i internasjonale fora gjør at vi støtter opp om en rekke land som har som formål å fortsette dagens urettferdige handels-system (Nore og Grimrud 2003).

At de rike landene åpner sine markeder for produkter fra u-landene er utvilsomt et viktig bidrag til å avhjelpe fattigdommen i verden. For eksempel utgjør u-landenes tap av eksportinntekter på grunn av industrilandenes beskyttelse av sitt eget landbruk betydelig høyere beløp enn midlene som blir gitt i bistand. De rike landenes jordbruks subsidier utgjør nesten seks ganger mer enn det som blir gitt i utviklingshjelp (UNDP 2003). Industrivarer betyr likevel alt i alt mer for utviklingslandene enn jordbruksprodukter. $\frac{3}{4}$ av u-landenes eksport består nå av industrivarer. Det er viktig for disse landene at tollbarrierene på industrivarer reduseres gjennom de pågående forhandlingene i WTO (World Trade Organization).

Et rådgivende utvalg nedsatt av Utenriksdepartementet har anbefalt at Norge i WTO arbeider for regjeringens utviklingspolitiske mål, selv der dette kan komme i strid med egne næringsinteresser. De anbefaler også at det gis toll- og kvotefri adgang til flere land enn de minst utviklede landene, og at det settes et konkret mål for hvor mye som skal importeres fra disse landene (Utenriksdepartementet 2003). Til tross for fjerningen av handelsbarrierene, har den norske importen fra MUL-landene vært fallende de siste årene. De minst utviklede landene står nå for bare 0,5 prosent av den samlede importen. Andre tiltak enn toll- og kvotefri adgang er nødvendige. Norge importerer relativt sett mindre enn andre OECD-land fra våre hovedsamarbeidsland i Afrika (Malawi, Mosambik,

Tanzania, Uganda og Zambia). Dette tyder på et urealisert potensial for import til Norge fra disse landene (Mæstad og Wiig 2003).

Noter

- ¹ Underernæring (sult) er definert som inntak av mindre enn 1 960 kalorier per dag. Hvis all matproduksjon ble fordelt likt, ville hver person være i stand til å konsumere 2 760 kalorier per dag (UNDP 2003: 87).
- ² BNP-sammenligningene påvirkes av den høye olje- og gassutvinningen i Norge. Disse inntektene er ikke inntekter i økonomisk forstand, fordi de motsvares av en tilsvarende tapping av olje- og gassformuen under havbunnen. Dersom en korjterer BNP for dette reduseres BNP per innbygger betraktelig, og blir da bare litt høyere for Norge enn gjennomsnittet for OECD-landene (Statistisk sentralbyrå 2003a: 44).
- ³ Noen av verdens minste land (Monaco, San Marino, Andorra) er holdt utenfor.
- ⁴ I Human Development Report 2003 understrekes det at de økonomiske fordelingsdataene ikke er "strictly comparable across countries", fordi utvalgsundersøkelsene som ligger til grunn har brukt forskjellige metoder og har samlet inn ulike typer data.
- ⁵ Den oppmerksomme leser vil se at andelen som ikke er lykkelig, er høyere ifølge tallene fra Norsk Monitor enn ifølge Verdiundersøkelsen 1996 (henholdsvis 11-12 prosent og 6 prosent). Dette skyldes trolig at spørsmålene om lykke i den sistnevnte undersøkelsen stilles i et intervju ansikt til ansikt, mens spørsmålet i Norsk Monitor stilles som del av et selvutfyllings-skjema. Denne forskjellen viser at spørsmål om lykke og tilfredshet for noen oppleves som svært personlig, slik at svarene påvirkes av tilstedeværelsen av en intervjuer (intervjuereffekt).
- ⁶ Hovedindikatoren er antall legale innvandrere per år fra utviklingsland dividert med antall innbyggere i mottakerlandet.

5. Hvordan oppleves samfunnsutviklingen?

5.1. Innledning

Kapittel 2 gav et bilde av hvordan befolkningen ønsker at det norske samfunnet skal være. Kapitlene 3 og 4 har vist hvordan den faktiske utviklingen har vært på ulike områder de siste tiårene. Samsvarer utviklingen med befolkningens ønsker, er vi på vei mot det gode samfunn?

Til slutt i kapittel 3 ble det foretatt en oppsummering av tendensen for mange av de norske utviklingsmønstrene (tabell 3.4). Dette kan ses som et forsøk på å gi en "objektiv" karakteristikk av samfunnsutviklingens retning, noe som langt fra er en enkel oppgave. Som vi kommer tilbake til i neste og avsluttende kapittel, vil det herske ulike oppfatninger om hva som er ønskelig. Videre vil det vil være uenighet om hva som er viktigst når sprikende utviklingstendenser skal avveies. I dette kapitlet skal vi bruke en annen tilnæringsmåte, den "subjektive". Vi overlater til folk selv å ta stilling til hvordan utviklingen skal karakteriseres.

De intervjuede i Norsk Monitors undersøkelser er blitt spurt om hvor fornøyde de er med dagens samfunn, hvordan de synes utviklingen har vært de siste årene, og hva slags utvikling de forventer seg i den nærmeste framtida. Det er dermed opp til hver enkelt å avgjøre hva de mener er ønskelige samfunnskvaliteter og

å bedømme hvordan utviklingen har vært i forhold til det ønskelige. De som opplever at noen tendenser har vært positive og andre negative, må ta stilling til hva som er viktigst, for å kunne trekke en generell konklusjon om hovedtendensen i samfunnsutviklingen.

Svarene som gis kan være mer eller mindre gjennomtenkte når det gjelder vurderingen av hva som er ønskelig og velfunderte når det gjelder kunnskaper om den faktiske samfunnsutviklingen. Det er uansett interessant å få et bilde av hvordan utviklingen oppleves, om nordmenn i dag føler at den går i en positiv eller negativ retning. En mulig definisjon av "det gode samfunn" er nettopp den subjektive: et samfunn der befolkningen opplever at det er godt å leve, uavhengig av dets objektive egenskaper.

Kapitlet starter med et bilde av befolkningens generelle oppfatninger om dagens situasjon og utviklingstendensene i det norske samfunnet. Deretter vises tilsvarende vurderinger for ulike konkrete samfunnsområder. Hvilke områder en ønsker at det offentlige skal bruke mer ressurser på, forteller også noe om hva som anses som viktig og ikke tilstrekkelig ivaretatt i Norge i dag. Det samme gjør oppfatninger om hvilke saker eller formål det er viktig å prioritere politisk. Enda en

innfallsvinkel til hvordan utviklingen oppleves er å se på forekomsten av frykt eller bekymring for ulike samfunnsmessige problemer.

5.2. Oppfatninger om den generelle samfunnsutviklingen

I Monitor-undersøkelsen høsten 2001 svarte 4 prosent at de var meget fornøyd med "forholdene i det norske samfunnet i dag", og 54 prosent at de var ganske fornøyd. Med 13 prosent ganske og 2 prosent meget misfornøyd gir dette en klar overvekt av tilfredse i befolkningen (58–15=43 prosentpoeng, som vist i tabell 5.1).

Hvordan en skal tolke en slik svarfordeling er imidlertid usikkert, ettersom vi ikke vet akkurat hva de intervjuede legger i svaralternativene. Resultatet er klart under det vi får når spørsmålet gjelder hvor fornøyd de intervjuede er med egen tilværelse (27 prosent meget og 57 ganske fornøyd, mot 4 ganske og 1 prosent meget misfornøyd, som gir en overvekt av tilfredse på 79 prosentpoeng). Vi må kunne konkludere at det er en behersket tilfredshet som preger oppfatningen av samfunnsforholdene. Flertallet opplever Norge som et godt samfunn å leve i, men den store entusiasmen mangler. Sammenlignet med tilfredsheten med egen tilværelse er det rom for forbedringer.

En kan undre seg på om nordmenn var mer fornøyd med samfunnsforholdene tidligere.¹ Svarene på spørsmålet om hvordan de intervjuede synes at samfunnet har utviklet seg de siste årene kan tyde på en negativ utvikling. Det er nemlig flere som mener at Norge er blitt verre å leve i enn de som mener at det er blitt bedre, 38 mot 23 prosent, som gir en negativ balanse på 15 poeng (tabell 5.1). Dette betyr ikke nødvendigvis at de selv føler de har fått det verre, det kan tenkes at det er utviklingen for andre som vurderes negativt. Resultater fra andre land viser nemlig at flere ser positivt på utviklingen når de blir spurt om egen situasjon enn når det er spørsmål om utviklingen for folk flest (Hagerty 2003).

Vi kan heller ikke vite om andelen som var fornøyd med samfunnet ville vært høyere om vi hadde hatt sammenlignbare resultater fra tidligere tidspunkter. Kanskje gjør det seg gjeldende en nostalgisk tendens til å se fortida i et mer rosenrødt skjær enn nåtida, som forklarer overvekten av negative vurderinger for spørsmålet om utviklingen. Men det synes ikke urimelig å tenke seg at samfunnsutviklingen ble opplevd mer positivt i gjenoppbyggingsfasen etter 2. verdenskrig. Inntrykket er at det i disse årene hersket en utviklingsoptimisme i befolkningen som står i kontrast til det negative bildet mange har i 2001.

Tabell 5.1. Tilfredshet med samfunnet og samfunnsutviklingen. 2001. Prosent. (N = 4 058)

Hvor fornøyd er du med forholdene i det norske samfunnet i dag?		Hvordan synes du samfunnet har utviklet seg de siste årene?		Hvordan tror du samfunnet vil utvikle seg i fremtiden?	
Meget fornøyd	4	Bli bedre å leve i	23	Bli bedre å leve i	9
Ganske fornøyd	54	Ikke store forandringer ..	35	Ikke store forandringer	35
Verken – eller	27	Vet ikke	4	Vet ikke	12
Litt misfornøyd	13	Bli verre å leve i	38	Bli verre å leve i	44
Meget misfornøyd	2				
Sum	100	Sum	100	Sum	100
Balanse (fornøyd – misfor.) ..	43	Balanse (bedre – verre) ..	-15	Balanse (bedre – verre)	-35

Kilde: Norsk Monitor.

Inntrykket av et pessimistisk syn på samfunnsutviklingen forsterkes når blikket i stedet for bakover skal rettes framover. Bare 9 prosent forventer at det norske samfunnet kommer til å bli bedre å leve i, mens 35 prosent ikke venter seg store endringer. Til sammen blir dette 44 prosent, akkurat like mange som tror at det vil bli verre. Overvekt av negative over positive forventninger er på hele 35 poeng. Befolkningens svar på spørsmålet om vi er på vei mot det gode samfunn synes derfor å være et klart nei.

Hva er det som kan ligge bak en så markert pessimisme når det gjelder forventninger til samfunnsutviklingen? Igjen kan en spørre om resultatet er mer betinget av en allmennmenneskelig tendens til å se med bekymring på framtida enn av konkrete trekk ved utviklingen i Norge ved årtusenskiftet. En slik tendens til pessimisme finner vi imidlertid ikke i undersøkelser fra andre vestlige nasjoner.² Vi kan derfor ikke se bort fra at vi hadde funnet en sterkere framtidstro og optimisme når det gjaldt samfunnsutviklingen i Norge hvis dette var blitt undersøkt tidligere.

Uansett er en så negativ oppfatning av samfunnsutviklingen som tabell 5.1 viser for den norske befolkningen i 2001 egnet til å overraske. Nettopp i 2001 avanserte Norge til førsteplassen på FN-organet UNDPs rangering av land i verden etter levekår (se kapittel 4). Vi har bak oss en periode med dramatisk vekst i inntekter og materiell levestandard. Hva er det da som kan ligge bak et så negativt inntrykk av samfunnsutviklingen? Kanskje kan vi få en antydning av hva som er forklaringen ved å undersøke om det er bestemte grupper i befolkningen der pessimismen er spesielt sterk.

5.3. Hvem er tilfredse og optimistiske?

Tabell 5.2 sammenligner sosiale grupper når det gjelder tilfredshet med samfunnsforholdene og oppfatning av utviklingen. Overvekten av fornøyd over misnøyd varierer forholdsvis lite. Det er ingen forskjell mellom kvinner og menn, ulike aldersgrupper eller bostedsområder. Dette kan oppfattes som et samfunnsmessig sett gunstig resultat, som forteller at det ikke er spesielle grupper der medlemmene føler at de kommer dårligere ut enn andre. Bildet endrer seg imidlertid når vi ser på utdanning og inntekt, der personer som ligger høyt er klart mer fornøyd enn de som befinner seg nederst på skalaen.

Mønsteret endrer seg når vi ser på oppfatninger om utviklingstendensen, enten det gjelder hva som har skjedd siste år eller framtidsutsiktene. Her har kvinnene et langt mer negativt syn enn menn, og eldre er mer pessimistiske enn yngre. Det er en viss tendens til at en god økonomi går sammen med et positivt inntrykk av samfunnsutviklingen, mens dette bare i beskjeden grad gjelder for høy utdanning. Region og bosted betyr forholdsvis lite for hvordan utviklingen oppleves. Folk i Nord-Norge mener imidlertid oftere enn andre at tendensen de siste årene har vært negativ.

En kunne tenke seg at personer med ulikt verdisyn vil se forskjellig på hvor godt samfunnet er og hvordan det utvikler seg. Den viktigste verdimotsetningen i dagens Norge, ifølge Monitor-analysen presentert i kapittel 2, går mellom et moderne og et tradisjonelt verdisyn. Har de store endringene som skjer på mange samfunnsområder ført til at en moderne orientert person er mer fornøyd enn en person med et tradisjonelt verdisyn, som ønsker å holde-

Tabell 5.2. Tilfredshet med samfunnet og samfunnsutviklingen innenfor ulike sosiale grupper. 2001. Prosentpoeng for overvekt av positive over negative oppfatninger

	Samfunns- forholdene	Utviklingen siste år	Utviklingen framover	(N)
Alle	43	-15	-35	(4 058)
Kjønn				
Mann	43	-3	-25	(1 792)
Kvinne	41	-27	-43	(2 266)
Differanse	2	24	18	
Alder				
60- år	42	-17	-40	(781)
40-59 år	43	-21	-37	(1 353)
25-39 år	43	-18	-33	(1 582)
15-24 år	40	6	-19	(342)
Differanse (største)	2 (3)	-23 (-27)	-21	
Region				
Oslofjordområdet	43	-14	-32	(1 636)
Indre Østland og Trøndelag	42	-14	-34	(714)
Sør- og Vestlandet	42	-14	-36	(1 271)
Nord-Norge	40	-26	-38	(437)
Differanse	3	12	6	
Bosted				
By	44	-11	-31	(2 011)
Tettsted	41	-23	-37	(1 164)
Land	41	-16	-38	(883)
Differanse (største)	3	5 (12)	7	
Utdanning				
Universitet/høgskole	50	-10	-29	(1 651)
Videregående	40	-19	-37	(1 500)
Lavere	34	-17	-37	(905)
Differanse (største)	16	7 (9)	8	
Inntekt (hushold)				
500 000 -	54	-6	-26	(1 293)
300 000 - 499 999	42	-18	-37	(1 400)
0-299 999	33	-21	-38	(1 238)
Differanse	21	15	12	

Kilde: Norsk Monitor.

fast på det gamle og velprøvde? Svaret er nei, forskjellene i tilfredshet er små. Men de tradisjonelt orienterte har et langt mørkere syn på tendensen i samfunnsutviklingen enn de moderne. Kanskje avspeiler dette at begge grupper opplever at vi er inne i en periode med store samfunnsmessige endringer.

Også verdiutviklingen de siste årene kan ha skapt bekymring hos tradisjonelt orienterte personer. Dreiningen i en moderne retning som ble beskrevet i kapittel 2, kan ha gitt dem en følelse av at deres verdioppfatninger er på vikende front, noe som igjen kan ha bidratt til et pessimistisk syn på samfunnsutviklingen.

Tabell 5.3. Tilfredshet med samfunnet og samfunnsutviklingen avhengig av verdioppfatning og partivalg, 2001. Prosentpoeng for overvekt av positive over negative oppfatninger

	Samfunnsforholdene	Utviklingen siste år	Utviklingen framover	(N)
Verdi-dim.1				
Moderne	45	2	-17	(1 337)
Mellom	41	-19	-39	(1 410)
Tradisjonell	43	-30	-48	(1 311)
Differanse	2	32	31	
Verdi-dim.2				
Idealistisk	55	-16	-33	(1 307)
Mellom	45	-11	-32	(1 354)
Materialistisk	27	-20	-39	(1 397)
Differanse (største)	28	4 (9)	6 (7)	
Verdi-dim.3				
Konservativ	42	-8	-29	(1 259)
Mellom	42	-19	-36	(1 352)
Radikal	47	-19	-39	(1 447)
Differanse	-5	11	10	
Stemte 2001				
RV	20	-20	-29	(44)
SV	38	-19	-37	(572)
Arbeiderpartiet	59	-10	-28	(741)
Senterpartiet	49	-12	-45	(169)
KrF	54	-35	-51	(397)
Venstre	54	-11	-32	(134)
Høyre	47	-6	-25	(763)
Fremskrittspartiet	15	-23	-44	(339)
Differanse (største)	44	29	26	

Kilde: Norsk Monitor.

Men det er verdt å merke seg at heller ikke innenfor den tredjedelen av befolkningen som har det mest moderne verdisyntet er optimismen framtrepende. Også her finner vi klart flere som har negative enn positive forventninger til den framtidige samfunnsutviklingen.

Når vi sammenligner i personer langs den nest viktigste verdidimensjonen, er det langt vanligere å være fornøyd med samfunnsforholdene hvis en heller i idealistisk enn i materialistisk retning. Dette kan ha sammenheng med at materialister, som er opptatt av eiendeler og forbruk, har lettere enn idealister for å føle at inntektene ikke strekker til, at de mangler materielle goder som er nødven-

dige for å leve et tilfredsstillende liv, og at de er dårligere stilt enn andre når det gjelder økonomi (se kapittel 2). De tjener som gruppe omtrent like godt som idealister, og eier noe flere ting. Men på hvert nivå definert ut fra objektive forhold, øker sjansen for å være misfornøyd med egen økonomi jo lengre vi beveger oss fra idealistisk til materialistisk side av verdidimensjonen. Siden nettopp de økonomiske forholdene betyr mye for materialister, er det ikke overraskende om slike frustrasjoner over egen økonomiske situasjon vil slå over i misnøye med samfunnet.

Både velstandsveksten og en klar tendens til større oppslutning om materialistiske

verdier på 1990-tallet kunne gi grunn til å vente at materialister skulle se lysere på samfunnsutviklingen enn idealister. Tendensen er imidlertid den motsatte, men forskjellene er beskjedne.

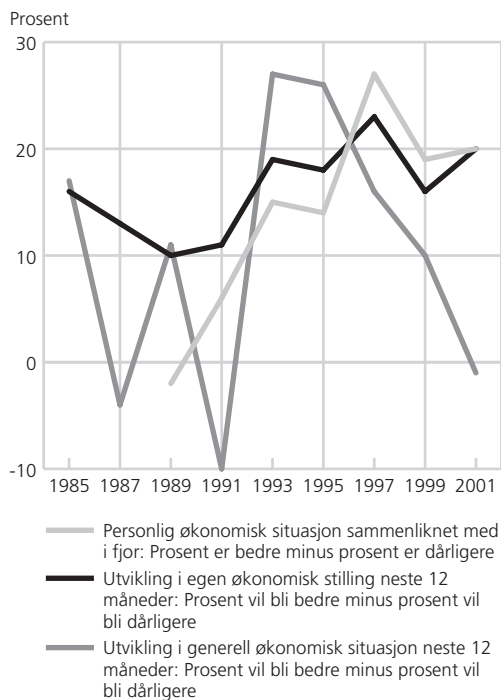
Når det gjelder den tredje verdimotsetningen, mellom en radikal og en konservativ orientering, er forskjellene små mellom yttergruppene enten vi ser på tilfredshet med dagens situasjon eller oppfatninger om utviklingen. Radikalere er en tanke oftere fornøyde med dagens samfunn, og litt mer pessimistiske når det gjelder utviklingstendensene.

Tabell 5.3 viser også forskjellene mellom de ulike partienes velgergrupper ved valget høsten 2001. Det er en klar tendens til at de som stemte på fløypartier langs en høyre-venstre-skala er mindre tilfredse enn de som støttet partier nærmere sentrum. Overvekten av fornøyde over misfornøyde er minst for Fremskrittspartiets og RVs velgere, og størst for Arbeiderpartiets. Plasseres Senterpartiet til venstre for Arbeiderpartiet, ville mønsteret blitt perfekt kurvilineært, fallende fra sentrum mot begge sider.

Forskjellen mellom velgergruppene er noe mindre når det gjelder synet på utviklingstendenser i samfunnet. Høyre-velgere er de mest optimistiske, KrF-velgere de mest pessimistiske³.

Hva kan en ut fra disse resultatene konkludere om hva som fører til tilfredshet eller misnøye med samfunnsforholdene, og optimisme eller pessimisme når det gjelder utviklingstendensene? Ressurser i form av utdanning og inntekt, sammen med en idealistisk verdiorientering, øker sjansene for å være fornøyd med samfunnet. Åpenhet for endring, som er mest typisk for yngre, reduserer tendensen til å

Figur 5.1. Oppfatning om utvikling i egen og samfunnets økonomisk situasjon. Balanse mellom opplevd/forventet forbedring og forverring. 2001. Prosent. (N = 4 058)

Kilde: Norsk Monitor.

ha en negativ oppfatning av utviklingen de siste årene og et pessimistisk syn på framtida. Uavhengig av dette ser kvinner oftere enn menn med skepsis på tendensen i samfunnsutviklingen.

En annen innfallsvinkel når en leter etter bakgrunnen for et negativt syn på samfunnet og utviklingen er å undersøke om dette er knyttet til spesielle saksforhold. Vi skal starte med oppfatninger om den økonomiske utviklingen, som jo er noe av det en kunne ventet ville gi grobunn for optimisme.

5.4. Forventninger til den økonomisk utviklingen

I Monitor er det helt siden 1985 stilt spørsmål om hvordan utviklingen på det økonomiske området oppleves. På bakgrunn av den faktiske utviklingen beskrevet i kapittel 3, ville det være overraskende om det var her årsaken til pessimisme ligger.

Det er da også lite i resultatene som tyder på at det negative synet på samfunnsutviklingen har sin rot i økonomiske bekymringer. Med unntak av 1989, da dette spørsmålet ble stilt for første gang, er det hele tiden flere som opplever at deres personlige økonomi er blitt bedre sammenlignet med situasjonen for ett år siden enn det er som mener at den er blitt dårligere. Dette går fram av figur 5.1, som viser balansen mellom positive og negative oppfatninger.

Når det gjelder hva som vil skje i den nærmeste framtida, er det hele tiden klart flere som venter seg forbedring enn det er de som frykter forverring i privatøkonomien. Forventningene svinger mer når det gjelder synet på hvordan samfunnsøkonomien vil utvikle seg. Optimismen råder stort sett også her, men både i 1987, 1991 og 2001 er det en overvekt av pessimister.

Utviklingen i egen og samfunnets økonomisk situasjon oppleves altså langt mer positivt enn den generelle samfunnsutviklingen. Når den økonomiske optimismen ikke har hatt større smitteeffekt, henger dette for det første sammen med at det er relativt få som venter seg store økonomiske endringer. Mellom halvparten og to tredeler svarer at de tror den generelle situasjonen vil bli omtrent som nå eller at de ikke vet hva som vil skje, mens de tilsvarende tallene for den personlige økonomien er mellom 60 og 70 prosent. Av det mindretallet som venter seg endringer neste år er det dessuten ytterst få som tror de vil bli vesentlige. Andelen som velger dette svaret ligger i hele tidsrommet under 5 prosent for samfunnsøkonomien og under 10 prosent for den personlige.

For det andre er forskjellen mellom økonomiske optimister og pessimister ikke så stor som en kunne ha ventet når det gjelder synet på den generelle samfunnsutviklingen (tabell 5.4). Selv blant de få som venter en vesentlig forbedring i samfunnsøkonomien, er det flere som har negative enn positive forventninger til den generelle utviklingen.

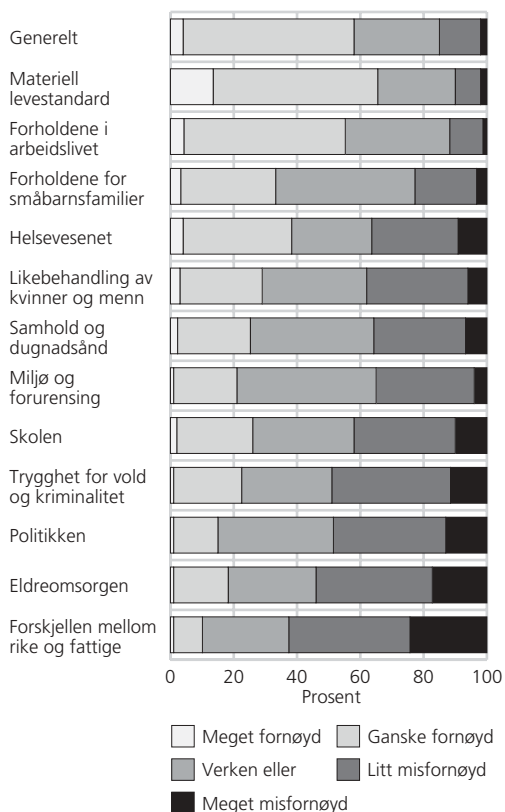
En mer teknisk beskrivelse av sammenhengen mellom økonomiske og allmenne forventninger er at de første bare forklarer mellom 1 og 2 prosent av variasjonen

Tabell 5.4. Oppfatning om samfunnet blir bedre eller dårligere å leve i avhengig av forventet endring i den generelle økonomiske situasjonen. 2001. Prosent

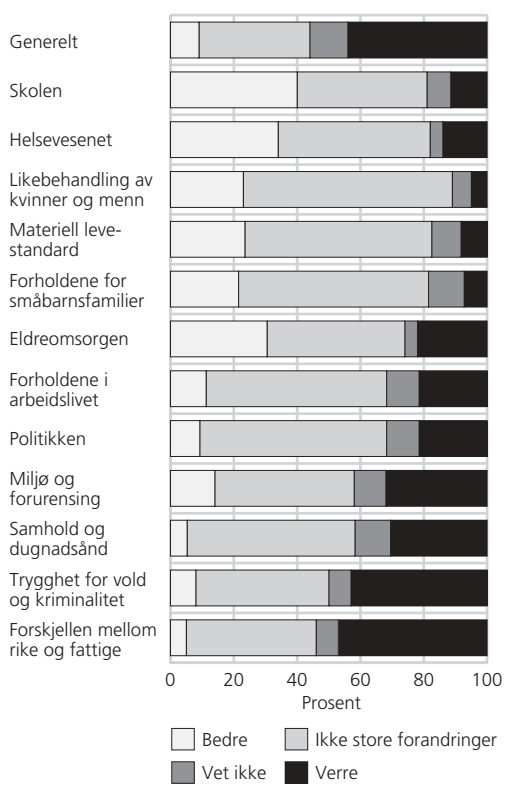
Samfunnet vil bli:	Den generelle økonomiske situasjonen vil neste 12 måneder bli:					
	Forbedret		Uendret		Forverret	
	Vesentlig	Noe	Som nå	Vet ikke	Noe	Vesentlig
Bedre å leve i	23	18	7	5	7	6
Verre å leve i	41	36	42	39	54	76
Bedre – verre	-18	-18	-35	-34	-47	-70
Base (i prosent)	(2,2)	(15,8)	(55,7)	(7,4)	(17,7)	(1,2)

Kilde: Norsk Monitor.

Figur 5.2. Tilfredshet med samfunnsforholdene - generelt og på ulike områder. 2001. Prosent

Figur 5.3. Forventninger til samfunnsutviklingen de nærmeste årene - generelt og på ulike områder. 2001. Prosent

Kilde: Norsk Monitor 2001.

Kilde: Norsk Monitor 2001.

i de siste. Oppfatningen om økonomiske utsikter spilte altså i 2001 en beskjeden rolle for hvordan vi opplever samfunnsutviklingen. Vi skal nå se om det er andre samfunnsforhold som kan ha betydning.

5.5. Oppfatning av konkrete samfunnsområder

I siste Monitor-undersøkelse fra høsten 2001 ble det stilt spørsmål om hvor fornøyd en var med situasjonen på tolv ulike samfunnsområder, og hvilke forventninger en hadde til den framtidige utviklingen.

Mange misfornøyde med dagens situasjon

Figur 5.2 viser at det er store variasjoner når det gjelder vurderingen av dagens situasjon. Den materielle levestandarden er det av de tolv områdene det spørres om der flest er fornøyd og færrest misfornøyd, med en overvekt av positive over negative vurderinger på 54 prosentpoeng. På motsatt ytterpunkt finner vi et annet økonomisk aspekt, forskjellen mellom rike og fattige. Her er det misnøyen som dominerer, det er en negativ overvekt på 52 poeng.

Det er en klar tendens til at misnøyen er større når vi spør om konkrete forhold i stedet for om samfunnet generelt. For ti av de tolv områdene er balansen mellom positive og negative vurderinger mer negativ enn for det generelle spørsmålet. Det er bare for fire av områdene at det er flere fornøyde enn misfornøyde. Misnøyen er spesielt stor når det gjelder sentrale offentlige oppgaver som eldreomsorg og skole, mens helsevesenet kommer noe bedre ut. Situasjonen når det gjelder kriminalitet anses ikke tilfredsstillende av nesten halve utvalget. Politikken er tydelig i miskreditt, overvekten av misfornøyde over fornøyde er på 33 prosentpoeng.

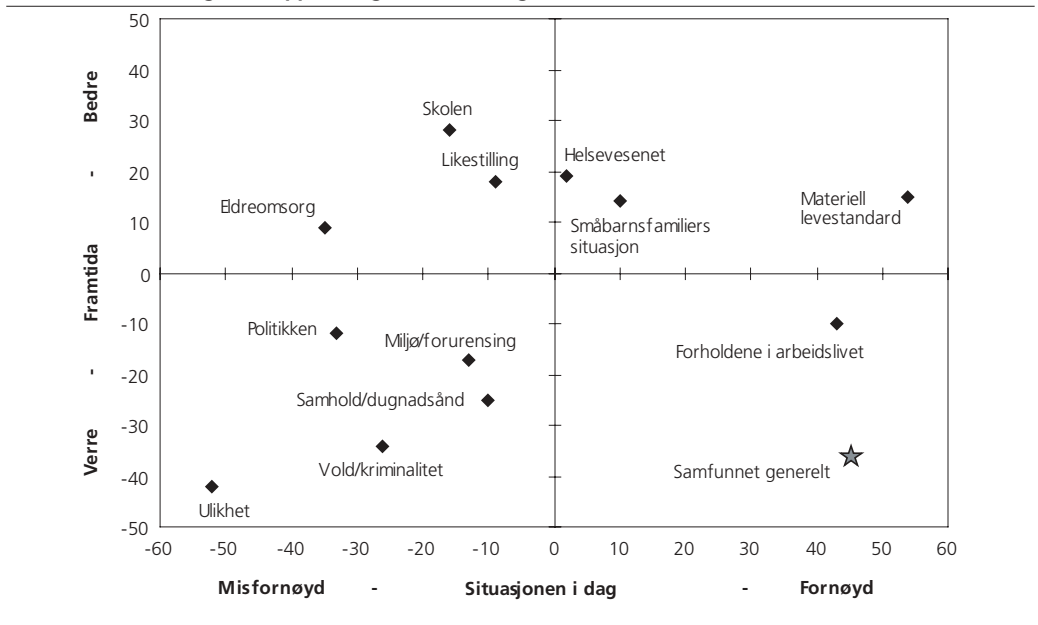
Flere har tro på en positiv utvikling

Når det gjelder forventninger til utviklingen de nærmeste årene innenfor de ulike områdene, er det vanligste svaret at det ikke vil bli store forandringer. Ellers er det slående at pessimismen ikke er like

stor som når spørsmålet stilles generelt. På åtte av de tolv områdene er det flere som venter seg forbedring enn tallet på bare 9 prosent som tror at det norske samfunnet vil bli bedre å leve i. Bare for ett område, forskjellen mellom rike og fattige, er det flere som venter seg forverring enn de 44 prosentene som svarer dette på det generelle spørsmålet. En slik negativ forventning er i tråd med den faktiske utviklingen de siste årene (se kapittel 3).

Men også når det gjelder konkrete framtidforventninger er det overvekt av negative over positive oppfatninger for seks av de tolv områdene. Ved siden av økonomiske forskjeller er pessimismen spesielt stor når det gjelder utviklingen for kriminalitet, fellesskapsånd, miljøproblemer, politikken og forholdene i arbeidslivet. For skolen og eldreomsorgen, som kom langt ned når det gjaldt

Figur 5.4. Tilfredshet og forventninger til utviklingen for ulike samfunnsområder. Balanse positive minus negative oppfatninger/forventninger. 2001

Kilde: Norsk Monitor.

tilfredshet med dagens situasjon, er bildet folk har av framtida mer optimistisk, henholdsvis 39 og 31 prosent venter seg forbedring.

Økonomisk likhet mest negativt vurdert

I figur 5.4 sammenfattes resultatene for tilfredshet med dagens situasjon og forventninger til framtida. Langs den horisontale akse vises overvekten av fornøyde over misfornøyde, langs den vertikale overvekten av optimister over pessimister. De tolv områdene fordeler seg på fire kvadranter med ulike kombinasjoner av tilfredshet og forventninger.

Oppe til høyre har vi områder der balansen er positiv langs begge akser: flere

fornøyde enn misfornøyde og flere optimister enn pessimister. Her finner vi materiell levestandard, helsevesenet og småbarnsfamiliers situasjon. Nede til venstre har vi områder der balansen i begge tilfeller er negativ, det vil si der misnøyen dominerer i dag og pessimismen råder når det gjelder framtida. Her finner vi ulikhet, kriminalitet, fellesskap, miljø og politikken. For eldreomsorg, skole og likestilling er det en overvekt av misnøye i dag, men en viss optimisme for framtida. For arbeidslivet er oppfatningen av situasjonen i dag ganske positiv, men forventningene mer pessimistiske. I denne kvadranten ligger også den generelle vurderingen av samfunnet og samfunnsutviklingen.

Tabell 5.5. Prioritering av ressursbruk på ulike samfunnsoppgaver. 1999. Prosent

	Skåre 0-100*	Ikke gjøre	Mindre	Som nå	Mer	Andre prioritet	Første prioritet
Skole	71	0	0	13	87	14	30
Helsevesen og sykehus	68	0	0	16	83	17	22
Eldreomsorg	62	0	1	18	81	15	9
Fritidstiltak for ungdom	55	0	2	29	69	5	4
Bekjempe rusmisbruk	55	1	2	28	70	5	3
Politiet	54	0	2	35	63	4	2
Forskning	52	0	3	45	52	3	3
Universiteter og høyskoler	50	0	1	52	47	3	1
Støtte til kollektivtrafikk	50	1	5	39	54	1	0
Barnehager	49	1	4	51	43	2	2
Miljøvern	47	0	5	57	38	3	2
Bygging av boliger	47	1	6	57	36	1	1
Utjevning av inntektsforskjeller i Norge ..	47	4	9	39	47	1	1
Utbygging av veinettet	46	1	12	49	38	1	1
Støtte til småbarnsfamilier	44	1	8	59	32	1	2
Støtte til utkantdistriktene	43	2	13	54	30	1	0
Forsvaret	38	3	25	56	16	1	0
Støtte til kulturlivet	37	5	23	57	15	1	0
Støtte til idretten	37	3	20	64	13	0	0
Hjelp til flyktninger i Norge/andre land ...	37	6	22	57	16	1	1
Støtte til næringslivet	35	4	23	65	7	0	0
Støtte til landbruket	34	5	31	51	13	1	1
Utviklingshjelp	34	7	28	52	14	1	0
Kirken og annen religiøs virksomhet	30	14	32	48	6	1	0
Støtte partier og annen politisk virksomhet	27	13	43	43	2	1	0

* Snitt for skala fra 0 (ikke gjøre) til 100 (gjøre mer og første prioritet), med øvrige verdier 20 (gjøre mindre), 40 (som nå), 60 (gjøre mer) og 80 (gjøre mer og andreprioritet).

Kilde: Norsk Monitor.

Situasjonen er altså at økonomiske forhold danner ytterpunktene når det gjelder oppfatningene om hvor vi står og hvor vi går. Materiell levestandard er det aspektet flest er fornøyd med, samtidig som forventningene for framtidig utvikling er optimistiske. Økonomisk ulikhet er det aspektet der flest er misfornøyd, og der flest venter seg en ytterligere forverring i framtida. Sett i forhold til hvordan samfunnsforholdene generelt vurderes, svarer oppfatningene om materiell standard best til hvordan dagens situasjon bedømmes, mens forventningene om økende ulikhet ligner mest på forventningene til framtida generelt.

5.6. Prioriteringer

Hvilke oppgaver som anses spesielt viktige å løse og som det bør brukes mer ressurser på kan fortelle noe om hvor folk mener problemene ligger i dagens samfunn.

Hvor trengs det mer ressurser?

I Monitor for 1999 ble det stilt spørsmål om prioriteringer når det gjelder samfunnets ressursbruk i forhold til 25 ulike formål. Svarene på om samfunnet burde bruke mer, som nå, mindre eller ikke noe av penger eller andre ressurser på hvert enkelt formål vil avhenge av hvor viktig det blir ansett, og slik fortelle noe om en persons verdisyn. Men prioriteringen vil også avhenge av hvordan personen føler at formålet i dag tilgodeses. Ønsket om å bruke mer ressurser på et gitt formål kan altså tyde på at situasjonen ikke oppleves som tilfredsstillende. Dette spørsmålet gir dermed et annet inntak til å få et inntrykk av hvilke konkrete problemer som kan ligge bak den generelle misnøyen med samfunnsforhold og utviklingstendenser.

Tabell 5.5 viser ønskene når det gjelder prioritering av ressursbruk på ulike samfunnsoppgaver. Skolen er den samfunnsoppgaven der flest ønsket å satse mer høsten 1999, og kommer også høyest som første prioritet. Tett etter følger helsevesen og sykehus, deretter eldreomsorg. Dette stemmer overens med bildet av lav tilfredshet med situasjonen når det gjelder eldreomsorg og skole som ble tegnet i forrige avsnitt. Det er også mange som føler at det må satses mer på bekjempelse av rusmisbruk og på fritidstiltak for ungdom, dette prioriteres så vidt foran økte ressurser til politiet.

Økonomisk ulikhet, det området der misnøyen med dagens situasjon var størst, og forventningene til framtida mest pessimistiske, kommer lengre nede på prioriteringslista. Også miljøvern kan synes å bli lavere prioritert enn det lav tilfredshet og negative forventninger kunne gi grunn til å vente.

Men også for disse oppgavene er det flere som ønsker økt innsats enn det er de som vil redusere eller helt fjerne ressursbruken. For de ni områdene nederst i tabell 5.4 er situasjonen den motsatte, flere ønsker ned- enn opptrapping av samfunnets satsing. Her finner vi forsvaret, kultur, idrett, næringsliv og jordbruk, sammen med hjelp til flyktninger og utland. Aller nederst kommer støtte til religiøs og politisk virksomhet, der henholdsvis 46 og 56 prosent av befolkningen ønsker ingen eller redusert innsats.

Hvilke oppgaver er viktigst?

Et annet spørsmål som kan si noe om hvor befolkningen føler at situasjonen er utilfredsstillende og behovet for innsats størst, gjelder hvilke "samfunnspolitiske saker" fra en lang liste som en mener "er spesielt viktig å løse i Norge". Resultatet

Figur 5.5. Andel som mener at ulike samfunns-politiske saker er spesielt viktig å løse i Norge. 2001. Prosent

Kilde: Norsk Monitor 2001.

fra høsten 2001 er vist i figur 5.5. Også denne måten å spørre på gir resultater som samsvarer med de som alt er presentert for ønsker om ressursbruk i 1999. Helsevesen, eldreomsorg og skole kommer høyest, sammen med bekjempelse av kriminalitet.

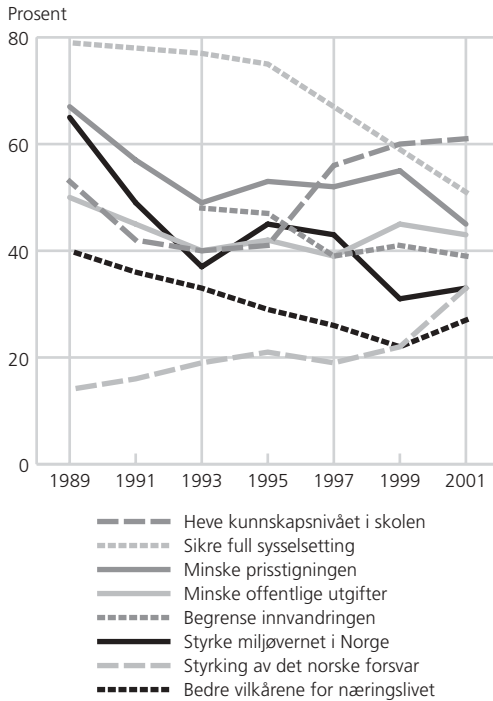
Igjen er det slik at utjevning av inntektsforskjeller og miljøvern kommer lavere når det gjelder viktighet enn det misnøyen med dagens situasjon og pessimismen når det gjelder framtidig utvikling kunne gi grunn til å vente. Kanskje er dette problemer som mange føler betyr mindre for dem eller deres nærmeste enn hvordan de sentrale offentlige velferdsoppgavene som flest vektlegger blir løst.

Endring i prioriteringene

For mange av sakene eksisterer det tids-serier tilbake til 1989 i Monitor-materialet (en del er kommet med senere). Det gjennomgående bildet er stabilitet. Helsevesen og eldreomsorg har for eksempel hele tiden ligget på topp sammen med å minske kriminaliteten. For noen saker skjer det imidlertid endringer når det gjelder andelen som er opptatt av at det skal gjøres noe med dem (figur 5.6).

Aller størst er nedgangen for andelen som vil styrke miljøvernet (-32 prosentpoeng), fulgt av sikring av full sysselsetting (-28) og minskning av prisstigningen (-22). Disse tendensene kan relateres til faktiske utviklingstrekk, eller, mer presist, hvordan utviklingen oppleves. Dette vil ikke alltid samsvare helt ut med den faktiske utviklingen, slik den reduserte bekymringen for miljøproblemer og den lavere prioriteringen av dette feltet kan hevdes å være et eksempel på (Hellevik og Høie 1999). Selv om det er framgang å spore i forhold til en del problemer, slik som nedbryting av ozonlaget og sur nedbør, er

Figur 5.6. Endring i andel som mener at ulike samfunnspolitiske saker er spesielt viktig å løse i Norge. 1989-2001. Prosent

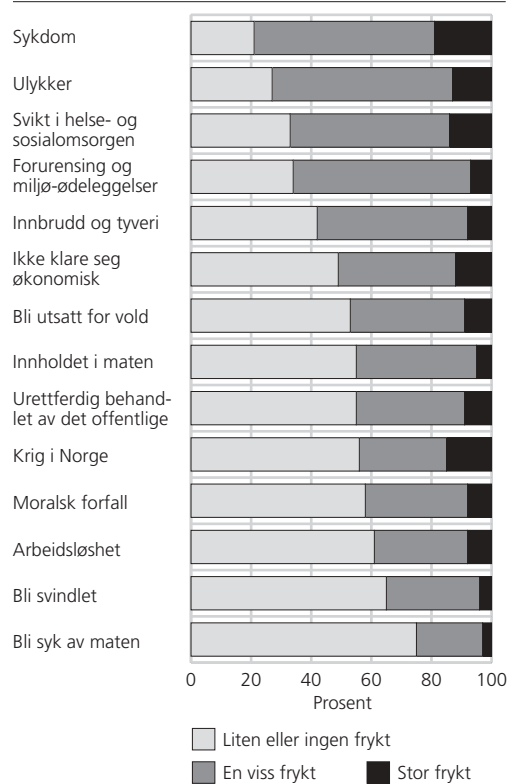

Kilde: Norsk Monitor.

det en negativ utvikling på andre, som for eksempel i forhold til klimaendring og biologisk mangfold.

At prioriteringen av skolen har steget sterkt siden 1995, kan ha sammenheng med en vellykket fokusering av denne saken fra noen partiers side i valgkampene i 1997 og 2001. Størst vekst har imidlertid andelen som mener det er viktig å styrke det norske forsvar (+19 prosentpoeng, +11 når vi sammenligner resultatene i 1999 og 2001). Dette er utvilsomt en reaksjon på hendelsene i USA 11.9.2001, som inntraff rett før intervjuingen i Monitor-runden denne høsten startet.

Figur 5.7. Frykt for ulike ting i tilværelsen. 2001. Prosent

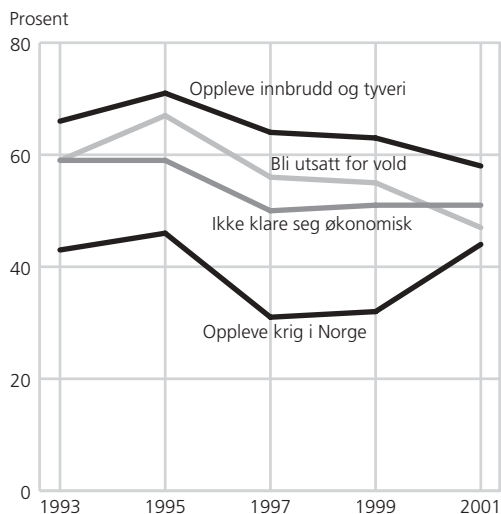

Kilde: Norsk Monitor 2001.

Det dramatiske skiftet i befolkningens prioriteringer mellom 1989 og 2001 for miljøvern og forsvar er det mest iøynefallende trekket ved figur 5.6. Her var det i 1989 et hav av forskjell, mellom 65 prosent som så på miljøvern som en viktig oppgave og 14 prosent som var opptatt av å styrke forsvar. I 2001 kommer de to områdene likt ut, begge nevnes av 33 prosent.

5.7. Frykt og bekymringer

En viktig komponent i definisjonen av et godt samfunn er at medlemmene ikke skal leve med frykt for negative hendelser. Noen bekymringer springer imidlertid i liten grad ut av samfunnsmessige for-

Figur 5.8. Utviklingen for andel som føler stor eller en viss frykt. Prosent

Kilde: Norsk Monitor.

hold, men avhenger av individuelle egenskaper og handlinger. Dette gjelder i stor grad for sykdom og ulykker, de hendelsene som flest nordmenn føler en viss eller stor frykt for å bli rammet av.

Av samfunnsrelaterte negative hendelser er det svikt i helse- og sosialomsorg, forurensing og miljødeleggelse, innbrudd/tyveri og ikke å klare seg økonomisk som flest sier de frykter på listen med 14 alternativer (figur 5.7). For alle disse hendelsene gjelder at det er et flertall som føler en viss eller stor frykt (relativt få velger det siste svaralternativet).

Er bekymringsnivået som disse svarene avspeiler så høyt at det representerer et samfunnsmessig problem, eller er det uunngåelig at individer vil gi uttrykk for frykt uansett hvor langt en er nådd når det gjelder å realisere det gode samfunn? Dette spørsmålet er vanskelig å besvare uten en dypere forståelse av hvilke opple-

velser og følelser som ligger bak svarene som gis. Det vi imidlertid kan danne oss et bilde av, er endringer i fryktbildet, om det er blitt flere eller færre som sier de bekymrer seg.

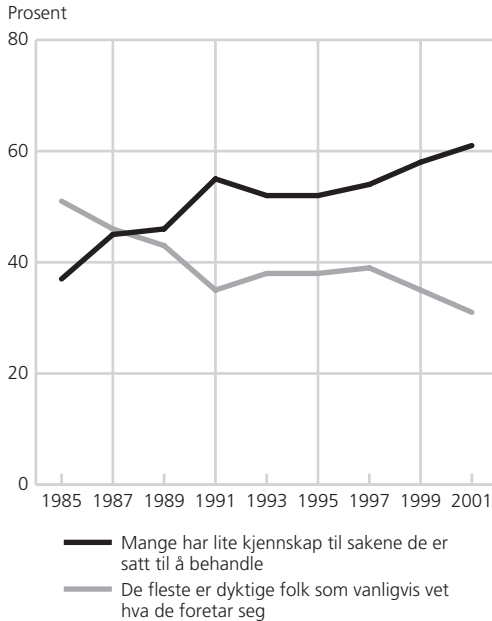
Synkende frykt for kriminalitet ...

Figur 5.8 viser andelen som føler stor eller en viss frykt for fire av de åtte negative hendelsene vi har tidsserier for fra 1993. Det er gjennomgående en tendens til at andelen bekymrede har falt i dette tidsrommet. Særlig gjelder dette kriminalitet, i form av vold eller innbrudd, og også for svindel, som ikke er vist i figuren.⁴ Likevel er det som vi har sett tidligere mange som forventer seg en negativ utvikling i Norge framover når det gjelder kriminaliteten (figur 5.3). Kanskje gjøres det en forskjell mellom kriminalitet i sin alminnelighet og kriminalitet som rammer en selv, der en er mer optimistisk på egne enn på andres vegne. En slik tendens er påvist for synet på samfunnsutviklingen mer generelt (Hagerty 2003). Spørsmålet om forventet utvikling kan ha blitt besvart med samfunnsutviklingen som referanseramme, mens hva en svarer på spørsmålet om frykt relateres til hvordan egen situasjon oppleves.

Når det gjelder frykt for ikke å klare seg økonomisk, var den mindre på slutten av 1990-tallet enn i 1993-1995. Men det har ikke skjedd noen reduksjon i slik frykt mellom 1997 og 2001, til tross for den sterke stigningen i personlig inntekt i dette tidsrommet.

...men økende krigsfrykt

Det klareste eksemplet på en drastisk forverring i bekymringsbildet skjedde mellom 1999 og 2001 for krigsfrykt, utvilsomt som en følge av terrorangrepet i New York 11.9. Den videre utviklingen på den internasjonale arena, med USAs

Figur 5.9. Oppfatning om norske politikeres dyktighet. Prosent

Kilde: Norsk Monitor.

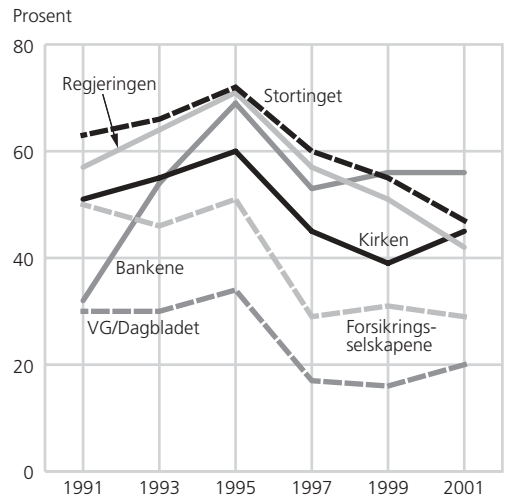
kamp mot terrorisme og invasjon av Afghanistan og Irak, gir ikke grunn for å vente at krigsfrykten vil avta.

5.8. Tilliten til politikere og politiske institusjoner

Politikerne har en sentral rolle når det gjelder å styre utviklingen slik at vi kommer nærmere å realisere det gode samfunn. Tillit til at folkevalgte organer og offentlige myndigheter klarer å løse sine oppgaver er trolig viktig for hvilke forventninger befolkningen har til den framtidige samfunnsutviklingen. Betyr pessimismen vi har avdekket at denne tilliten er svak?

Dramatisk økning i mistilliten til politikere

Et spørsmål om hvordan en ser på norske politikere, om de er dyktige folk som vanligvis vet hva de foretar seg, eller om mange av dem har lite kjennskap til

Figur 5.10. Tiltro til samfunnsinstitusjoner. Prosent svært stor eller ganske stor tiltro*

¹ Den allmenne nedgangen mellom 1995 og 1997 har sammenheng med skifte fra personlig intervju til selvutfylling for dette spørsmålet (intervjuer-effekt i perioden 1991-1995). Kilde: Norsk Monitor.

sakene de er satt til å behandle, har vært med i Monitor siden 1985.⁵ I utgangspunktet er det klart flere med en positiv oppfatning av politikerne enn med en negativ – 51 mot 37 prosent – en positiv overvekt på 14 poeng (figur 5.9). Så skjer det en utvikling i negativ retning fram til 1991, som igjen skyter fart fra 1997. Resultatet er at i 2001 er bildet endret til en negativ overvekt på hele 30 prosentpoeng, en ganske dramatisk forandring sammenlignet med 1985.

Svekket tiltro til politiske institusjoner

Også tiltroen til Storting og regjering har sunket sterkt de siste årene (figur 5.10). Fra 1991 til 1995 steg tiltroen til de politiske organene, riktignok overgått av veksten for tiltroen til bankene, som opplevde et lavmål helt nede på nivå med løssalgsavisene etter krisene på slutten av 1980-tallet. Fra 1995 til 1997 skjer det et fall i samtlige tiltrokurver. Det forklares

av at spørsmålet nå ble tatt med i selvutfyllingsskjemaet i stedet for å bli stilt av en intervjuer. Det har vist seg at flere kvier seg for å uttrykke mistillit til personer eller institusjoner ansikt til ansikt med intervjueren enn når de kan fylle inn svaret selv (intervjuereffekt).

Men mens de andre institusjonene i figuren har hatt en positiv utvikling siden 1997, har tiltroen til Storting og regjering falt markert. I 2001 er det for første gang flere som uttrykker tiltro til Kirken enn til regjeringen. Løssalgsavisene, som nok noen politikere vil holde ansvarlige for den økende mistilliten de selv opplever, har kuttet ned på forspranget som Stortinget hadde i tiltro fra 43 prosentpoeng i 1997 til 27 poeng i 2001.

5.9. Oppsummering

Slike resultater fra intervju-undersøkelser som her er presentert kan være vanskelig å tolke. Forskjellen i tendens mellom ulike spørsmål om samme fenomen viser hvor mye spørsmålsformuleringen kan bety, uten at det alltid er lett å se hvorfor. Forskjeller mellom resultater fra ulike tidspunkter kan skyldes innvirkning fra aktuelle hendelser som det kan være vanskelig å ha oversikt over. Det er altså mange ulike forklaringer som kan tenkes for et gitt mønster. Det knytter seg derfor usikkerhet til konklusjonene som kan trekkes om hvor fornøyde nordmenn er med samfunnet og hvordan de opplever utviklingen.

Det synes rimelig å si at tilfredsheten med dagens samfunn er ganske god når vi spør generelt, men at det er utbredt misnøye med situasjonen på flere konkrete områder. Dette gjelder sentrale oppgaver for velferdsstaten som eldreomsorg og skole. Det hersker videre en negativ oppfatning av hvordan samfunnet har

utviklet seg den siste tida og en utbredt pessimisme for hva som vil skje med det i framtida.

Når det er så mange som ønsker at det må brukes mer ressurser på oppgaver som helsevesen, eldreomsorg, skole og kriminalitetsbekjempelse, kan det tyde på misnøye med hvordan velferdsstaten i dag fungerer. Vi finner også en utbredt skepsis når det gjelder utviklingen for økonomisk likhet og fellesskapsånd. Den økende mistroen til politiske organers evne til å løse sine oppgaver kan både være en følge av og en årsak til en tiltakende usikkerhet omkring den solidariske velferdsstatens framtid. Kanskje er dette noe av bakgrunnen for den generelle pessimismen for samfunnsutviklingen som er avdekket.

Noter

- ¹ Spørsmålet ble første gang stilt i Norsk Monitor i 1999. Da var den positive overvekten på 42 prosentpoeng, altså nesten den samme som i 2001.
- ² Her er det stort sett optimisme for framtida som råder. Men spørsmålene er noe forskjellige slik at resultatene er vanskelige å sammenligne (Hagerty 2003).
- ³ Partivalg skiller seg fra de andre kjennetegnene i tabellene 5.2 og 5.3 ved at dette er en egenskap som blir påvirket av snarere enn å påvirke oppfatninger om situasjon og utvikling i samfunnet. Hvordan en stemmer kan dermed i liten grad forklare forskjellene i slik oppfatninger.
- ⁴ De øvrige tre som ikke er vist er frykt for ulykker (en viss nedgang), alvorlig sykdom (stabilt fryktnivå) og å få urettferdig behandling av det offentlige (stabilt fryktnivå). De resterende seks forholdene har vært med i spørreskjemaet siden 1997. Frykten for miljøproblemer, arbeidsledighet og innholdet i maten har gått noe ned, mens frykt for moralsk forfall, svikt i helse- og sosialomsorg og å bli syk av maten en spiser viser liten endring.
- ⁵ Det er tidligere brukt i undersøkelsene i det norske valgforskningsprogrammet.

6. Konklusjon: Går samfunnsutviklingen i ønsket retning?

Idealer for et godt samfunn

Vi har i den første delen av denne boka presentert forskjellige idealer for et godt samfunn og et godt liv. Noen av idealene har stor oppslutning i det norske samfunnet, i hvert fall på et høyt abstraksjonsnivå, mens det er større uenighet om andre. Det blir ofte henvist til idealet om alle menneskers likeverd i offentlige dokumenter. Hensynet til menneskerettighetene er tatt inn som del av norsk lov. Alle større politiske partier er opptatt av at samfunnet bør bidra til enkeltmenneskers frihet, og hensynet til naturens tåleevne og en bærekraftig utvikling betones. I befolkningen har likhets- og likestillingsverdier stor oppslutning; det store flertallet mener at det fortsatt bør være en hovedoppgave å redusere økonomisk ulikhet. Miljøvern tillegges stor vekt, flertallet ser om nødvendig ut til å akseptere en reduksjon i levestandarden av hensyn til miljøet. Et samfunn som bygger på ikke-materielle verdier anses som bedre enn et samfunn som gir størst mulig frihet til å tjene penger.

Hva har så realitetene i utviklingen vært? Det er vanskelig å trekke en klar konklusjon om hva utviklingen innebærer, om den bringer oss nærmere idealsamfunnet eller ikke. For det første er det langt fra enighet om hva som kjennetegner et godt samfunn, selv om noen oppfatninger som

vi har sett synes å ha større oppslutning enn andre. Dermed vil det kunne være uenighet om hvorvidt en bestemt utviklingstendens skal anses som positiv eller negativ. For det andre er det ofte uklart og omstridt hva de forskjellige idealene innebærer i praksis, og hvordan de skal måles. For det tredje kan tendensene på et bestemt samfunnsområde være motstridende, med noen som går i en positiv og andre i en negativ retning. Da må det beregnes en form for gjennomsnitt av enkelttendensene, gjerne med en veiing ut fra de ulike forholdenes viktighet, for å kunne trekke en konklusjon når det gjelder hva som er hovedtendensen.

Mange positive utviklingstrekk

I de foregående kapitlene er det presentert resultater for faktiske utviklingsmønstre på ulike samfunnsområder, i hovedsak for perioden etter 1980. Av grunner som er nevnt ovenfor finner vi det vanskelig å gi en klar konklusjon, i form av et "objektivt" svar på spørsmålet om Norge er på vei mot det gode samfunn. Det vi har valgt å gjøre, som en høyst ufullkommen tilnærming til et slikt "objektivt" mål, er å telle opp antallet sentrale trender hvor vi anser (på bakgrunn av idealene presentert i kapitlene 1 og 2) at utviklingen er positiv eller negativ. Det vil være større enighet om vurderingen av slike enkelttrender, enn av

totalbildet når trendene skal veies i forhold til hverandre. Denne tilnærmingen gir et overveiende positivt bilde. Snaut halvparten av de statistiske trendene tyder på en positiv samfunnsutvikling. Det er særlig utviklingen på områdene inntekt og materiell standard, utdanning, helse og helsevesen, kultur og fritid, familie og vennskap som tolkes på denne måten. Folk flest har fått mer fritid, mer penger mellom hendene og en høyere materiell standard. En rekke kulturtilbud når ut til en større del av befolkningen, og flere oppgir at de har fortrolige venner og hyppig vennekontakt, for mange en viktig side ved et godt liv. Risikoen for en tidlig død er lavere enn noensinne, blant annet har dødsfall i løpet av spedbarnsperioden blitt enda sjeldnere; færre omkommer i ulykker eller begår selvmord. Eldre har forbedret sin funksjonsevne. Noen sider ved det offentlige velferdstilbudet har også blitt bedre, blant annet behandler sykehusene flere slik at færre av pasientene med de alvorligste sykdommene har lang ventetid. En del trekk ved miljøtilstanden har endret seg i positiv retning siden 1990. På mange områder, både innenfor familie- og yrkesliv, er menn og kvinner blitt mer likestilte. Yrkesdeltakingen har vært rekordhøy de siste årene (i 2002 den høyeste som er målt), og de sysselsatte har forbedret sine muligheter for utfoldelse i arbeidet på en rekke felter.

Den positive siden ved utviklingen understrekes av flere internasjonale sammenligninger. I 2001 var Norge for første gang på toppen av FNs "Human Development Index". Tidligere har Norge blitt framhevet som et av landene som har gjort sterkest framskritt innenfor "menneskelig utvikling". Nesten uansett hvilke mål som anvendes, objektive eller subjek-

tive, ser Norge ut til å være et av verdens beste land å leve i.

Disse og andre utviklingstrekk tyder på at mange sider ved samfunnsutviklingen er i tråd med flertallets ønsker. Blant annet er økende bruk av ny teknologi i samsvar med positive holdninger til slike nyvinninger. Likestilling mellom kjønnene er som vist en av de klareste fellesverdiene i det norske samfunnet. En stadig større del av de offentlige budsjettene og av verdiproduksjonen i samfunnet brukes på helseformål, i samsvar med befolkningens prioriteringer.

Også utviklingstrekk på tvers av ønskene

Men de statistiske indikatorene viser også at utviklingen på noen områder har vært på tvers av ønskene til folk flest. Det gjelder ikke minst en tiltakende økonomisk ulikhet. De allmenne forbedringene av økonomi og levealder har ikke kommet alle grupper like mye til gode. Ønsket om likhet mellom samfunnsmedlemmene er fortsatt en av de norske "fellesverdiene", selv om oppslutningen har blitt noe svekket. To av tre mener det er en offentlig hovedoppgave å redusere den økonomiske ulikheten. I forhold til befolkningens ønsker omfatter den negative utviklingen også en økende materialisme, i form av et mer kortsiktig og nytelsesorientert forbruk. Her er det imidlertid et poeng at tendensen i den faktiske utviklingen har en parallell i en endring av verdiklimaet, med svekket oppslutning om tradisjonelle norske fellesverdier som måtehold og sparsomhet som resultat. Men fortsatt ser det ut som et flertall stiller seg skeptisk til det nye "forbrukssamfunnet". Andre negative trekk er knyttet til rusproblemer, miljøtilstand, arbeidsledighet og enkelte sider ved utviklingen i arbeidslivet. Den

gjennomgående svært lave arbeidsledigheten i etterkrigstidens Norge, helt fram til begynnelsen av 1980-årene, var et samfunnsmessig gode som har vist seg vanskelig å gjenvinne. Arbeidslivet ser ut til å stille større krav til de ansatte og er preget av betydelige omstillinger, økte krav til inntjening og strammere tidsfrister. Med mindre det innføres skjerings-tiltak, vil en slik utvikling framfor alt ramme dem med nedsatt arbeidskapasitet, og kan være noe av bakgrunnen for at personer med helseproblemer i økende grad befinner seg utenfor arbeidslivet.

På noen områder er den faktiske utviklingen uklar. Flertallet vektlegger lovrespekt, men for flere typer regelbrudd er det en økende tendens til at de godtas. Utviklingen er da også at mange former for registrert kriminalitet har vist en oppadgående tendens, men usikkerheten er betydelig med hensyn på hvor mye av økningen som skyldes større ressursinnsats fra politiets side og endringer i anmeldelsestilbøyelighet. Problemene knyttet til hyppigere bruk av narkotika og brukens ringvirkninger i form av overdosedødsfall og kriminalitet, ikke minst blant ungdom, er imidlertid ett av de klareste negative trekkene ved norsk samfunnsutvikling de siste åra. Flertallet, også synkende, vektlegger miljøhensyn. Tendensen for den faktiske miljøutviklingen er alt i alt blandet, forbedring på noen områder, forverring på andre. Mens et flertall av nordmenn, igjen noe avtakende, har mer sans for en rural enn en urban livsform, er det usikkert om samfunnsutviklingen favoriserer en slik leve-måte. Flyttemønstre tyder på det motsatte.

I et godt samfunn er det få som lever i fattigdom, og få blir utsatt for vold. For disse viktige indikatorene er hovedinntrykket at det har skjedd små endringer i

løpet av 1980- og 1990-årene. Det vil sikkert komme som en overraskelse på mange at antallet dødsfall per 100 000 innbyggere på grunn av drap og overfall var noe lavere rundt årtusenskiftet enn 20 år tidligere. På den andre siden har det vært en klar økning det siste tiåret i anmeldte tilfeller av mindre grov voldskriminalitet som legemsbeskadigelser og trusler. Igjen er det usikkert om økningen er reell, siden intervjuundersøkelser gjennomført i samme tidsrom viser et stabilt antall ofre for vold eller trusler.

Befolkningens egne vurderinger betoner det negative

Hvordan vurderer befolkningen selv forholdet mellom idealer og realiteter i samfunnsutviklingen? Mange mener at utviklingen går i feil retning. Mens de statistiske indikatorene presentert i kapitlene 3 og 4 gir eksempler på et betydelig antall positive utviklingstrekk, synes befolkningens oppfatning av retningen på samfunnsutviklingen å betone de negative sidene. Antallet som synes at samfunnet er blitt verre å leve i overgår langt antallet som synes samfunnet er blitt bedre. Det mest slående er den store pessimismen med tanke på framtida, bare snaut en av ti tror samfunnet blir bedre å leve i. Andre undersøkelser viser at pessimismen også er stor med hensyn på mulighetene til å løse de globale utfordringene¹.

Kontrasten til mange av de objektive indikatorene, og ikke minst de internasjonale sammenligningene, er slående. Den generelle vurderingen av retningen på samfunnsutviklingen står også i kontrast til at andelen av befolkningen som føler frykt for å bli utsatt for ulike negative hendelser har blitt redusert i løpet av 1990-årene. Færre i 2001 enn i 1993 var redde for ulykker, for ikke å klare seg

økonomisk, og for å bli utsatt for vold eller innbrudd og tyveri. At samfunnsmedlemmene føler trygghet i forhold til disse og andre negative hendelser anser vi som et kjennetegn ved et godt samfunn.

Kontraster mellom statistiske realiteter og befolkningens oppfatninger er også påvist i andre land. I USA falt luftforurensningen betydelig fra 1970 til 1997. Men en meningsmåling gjennomført i 1999 viste at bare 22 prosent av amerikanerne følte at luftkvaliteten hadde blitt bedre. Seks av ti mente at luftkvaliteten hadde blitt verre de siste ti årene (Graves 2003). De fleste tilskrev denne oppfatningen "egne personlige erfaringer".

Årsaker til kontraster mellom "objektive" indikatorer og subjektive vurderinger

Hva kan årsakene til disse kontrastene være? Kan det være at mange er optimistiske og synes det går bra for dem selv, men opplever at samfunnet blir verre for andre? Aviser og fjernsyn er en viktig kilde til hvordan vi oppfatter samfunnsutviklingen. Mange dystre medieoppslag kan for eksempel tyde på at det blir stadig mer vold og at det begås flere drap. Som tidligere vist, har det imidlertid ikke vært noen økning av dødsfall på grunn av drap og overfall de siste 20 årene. Kontrastene kan være store mellom mediebilde og faktisk utvikling. I USA falt drapsraten med 20 prosent fra 1993 til 1996, mens antallet mord som ble omtalt i media steg med hele 721 prosent (Hagerty 2003). Undersøkelser tyder på at kriminalitetsutviklingen er en viktig årsak til at den amerikanske befolkningen oppfatter samfunnsforholdene som verre enn før. Media presenterer ofte dramatiske enkelthendelser, som gjør atskillig sterkere inntrykk enn statistiske

data. Nyhetsmedia rapporterer dessuten sjelden om statistiske utviklingstrekk, og når de presenterer negative trender skjer det gjerne på en måte som forsterker inntrykket av en dramatisk utvikling (Berger 2001, med henvisning til amerikanske medier). Negative utviklingstrekk blir blant annet oftere illustrert gjennom konkrete eksempler enn de positive trekene.

Det er vist i flere sammenhenger at mange overvurderer hvor store problemer enkelte grupper i samfunnet sliter med, selv om det også finnes eksempler på det motsatte. Det store flertallet tror at eldre i sin alminnelighet ofte er ensomme, inkludert de eldre selv, mens når en spør eldre om deres opplevelse av ensomhet er det færre enn en av ti som ofte føler seg ensomme (Thorsen 1990). Undersøkelser fra begynnelsen av 1990-tallet viste at det var en utbredt oppfatning blant folk flest at eldre som gruppe har en anstrengt økonomi. Både studier av de eldres egen opplevelse av sin økonomi, samt data fra inntekts- og formuesundersøkelser, tyder på at bare et lite mindretall av de eldre hadde økonomiske problemer (Bay 1991). Nylig kom det fram at 25 prosent av befolkningen tror at mer enn en femtedel av asylsøkerne i Norge begår kriminelle handlinger, 75 prosent tror at dette gjelder minst 5 prosent. Det riktige tallet er rundt 1 prosent, ifølge direktøren i Utlendingsdirektoratet (Aftenposten 1.8.2003).

Kontrasten mellom objektive og subjektive indikatorer kan kanskje forstås i lys av begrepet "pluralistisk ignoranse", blant annet brukt av den amerikanske sosiologen Robert Merton til å forklare hvordan det kan oppstå en avstand mellom oppfatningen av egen virkelighet og oppfatningen av virkeligheten slik andre

opplever den. Han framhever mangelen på innsyn i andres situasjon som en forklaring (Bay 1991). Når vi mangler innsyn i andres virkelighet, blir media en særlig viktig informasjonskilde. Hvis det er slik at folk flest har et inntrykk av samfunnsutviklingen som er mer negativt enn deres egne erfaringer skulle tilsi, kan det ha konsekvenser for tilliten til politikere og interessen for å delta i politisk arbeid. Et unyansert negativt syn på samfunnsutviklingen kan bidra til å skape pessimisme og bringe politisk arbeid i miskreditt. Det generelle elendighetsbildet gjør det også vanskeligere å foreta politiske prioriteringer.

Samtidig må det understrekes at det åpenbart er flere utviklingstrekk i det norske samfunnet som går på tvers av flertallets ønsker, og at mange kan ha valgt å legge så stor vekt på disse at helhetsvurderingen blir negativ, på tross av forbedringene. Eksempler kan være de økte narkotikaproblemene, synkende lovrespekt, større økonomisk ulikhet og tendensen til et stadig mer krevende arbeidsliv. Økende materialisme vil også bli oppfattet som negativt av mange. I tillegg finnes det utviklingstrekk som i liten grad berører befolkningens frihet og velvære her og nå, men som er knyttet til nasjonens langsiktige utfordringer og rolle i verdenssamfunnet. Dette er trekk ved samfunnsutviklingen som kan gi grunnlag for negative vurderinger (se nedenfor).

Det kan også tenkes at *ønskene* om forbedringer på ulike samfunnsområder øker mer enn de faktiske forbedringene, slik at "mer" likevel oppleves som "mindre". Samfunnet blir kanskje bedre i absolutt forstand, men relativt sett verre i forhold til hva vi ønsker oss. Dette er blitt anført som en mulig forklaring på paradokset

med mindre faktisk luftforurensning samtidig som befolkningen opplever at luftkvaliteten har blitt dårligere (Graves 2003).

Motsetning mellom flertallsønsker og forutsetninger for et godt samfunn?

I denne oppsummerende drøftingen har vi hittil lagt hovedvekten på samsvaret mellom befolkningens ønsker og den faktiske samfunnsutviklingen. Men på noen områder kan det diskuteres om det er en motsetning mellom flertallets ønsker og forutsetningene for å opprettholde et godt samfunn *på lengre sikt*. Er for eksempel ønskene om mer fritid i det lange løp forenlige med fellesskapets behov for arbeidskraft til å produsere varer og yte tjenester? I kapittel 3 ble synkende valgdeltaking og lavere partipolitisk aktivitet oppfattet som negative utviklingstrekk, ut fra en antakelse om at demokratiske institusjoner er avhengige av engasjement og deltaking fra medborgernes side. Ifølge Maktutredningen er folkestyret i tilbakegang (NOU 2003: 19). Et godt samfunn vil på lengre sikt neppe la seg opprettholde uten at samfunnsmedlemmene engasjerer seg i styringen av samfunnet og opplever at de kan ha reell innflytelse på beslutningene (jf. George og Wilding 1999). Flertallet i befolkningen ser imidlertid ut til å ha en negativ innstilling til partipolitisk virksomhet, mistilliten til politikere er utbredt og har blitt sterkere over tid. Mer enn annenhver innbygger ønsker å redusere støtten til partier og annen politisk virksomhet. Det er også en utbredt skepsis i befolkningen til å bruke penger på å hjelpe folk i andre land før vi har løst problemene i vårt eget. Skepsisen var omtrent like stor i 2001 som i 1985, på tross av den sterke veksten i landets økonomiske ressurser i løpet av samme tidsrom. I prioriteringen av ressursbruken

på ulike samfunnsoppgaver, er u-hjelp og hjelp til flyktninger blant de lavest prioriterte, det er flere som vil redusere enn øke ressursbruken på disse feltene. Dette reiser spørsmålet om "bærekraften" i våre holdninger. Hvorvidt framtidige generasjoner i Norge vil kunne leve i det de oppfatter som et godt samfunn, er etter alt å dømme avhengig av vår evne til å løse de globale fattigdoms- og miljøproblemene. Som vist kan blant annet tendensen til en materialistisk verdiutvikling gjøre dette vanskeligere å få til.

En bærekraftig utvikling?

De økte klimagassutslippene er ett av flere utviklingstrekk som reiser tvil om samfunnsutviklingen er økonomisk, økologisk og sosialt bærekraftig. Det samme gjelder de nevnte tendensene til mindre engasjement i, og tiltro til, folkevalgte organer. I forhold til den økonomiske utviklingen, er det grunn til å spørre om Norge har vært tilstrekkelig opptatt av å tenke langsiktig i forhold til de næringspolitiske utfordringene. Norge har satset mindre på forskning og utvikling enn andre rike land, innovasjonsevnen har vært tilsvarende lav. Olje- og gassrikdommen gir større velferd, men har "..også vært en sovepute fordi den har redusert behovet for næringspolitiske strategier og andre former for offensiv tilpasning" (NOU 2003: 19). Flere har trukket en parallell til Spania 500 år tilbake i tid, hvor tilgangen på gull ble begynnelsen på en lang nedgangsperiode. Rikelig tilgang til naturressurser er ikke alltid til det beste for utviklingen på lengre sikt (Lodgaard 2002).

Fra 2010 vil eldrebølgen for alvor skylle over landet. Det vil bli langt færre personer i yrkesaktiv alder til å fø og pleie de gamle. Et mer inkluderende arbeidsliv, som også tar i bruk de litt mindre effekti-

ve, kan vise seg å bli en dyd av nødvendighet. Hittil har utviklingen medført en sterkere utsiling av personer med helseproblemer fra arbeidslivet. 28 prosent av ikke-sysselsatte funksjonshemmede ønsker seg inntektsgivende arbeid.

Endelig har vi reist spørsmålet om "bærekraften" i befolkningens holdninger. Utviklingen av verdioppfatningene kan fortelle oss noe om samfunnets sosiale kapital (jf. kapittel 1). En av konklusjonene fra kapittel 2 var at mulighetene for å realisere "det gode samfunn" kan bli svekket hvis oppslutningen om materialistiske verdier fortsetter å øke. Denne tendensen er blant annet forbundet med mindre lovrespekt, hensynsfullhet og vilje til samfunnsengasjement. Siden det ser ut til å foreligge en generasjonseffekt vil tendensen sannsynligvis fortsette de nærmeste årene, om ikke tidsånden dreier markert i idealistisk retning.

Norge i verdenssamfunnet

Et viktig aspekt ved en kvalitetsbedømmelse av det norske samfunnet er i hvilken grad Norge bidrar til å løse de globale samfunnsproblemene. Om lag hver femte innbygger på jorda lever i ekstrem fattigdom, millioner av barn dør hvert år av årsaker som kunne vært forebygget eller unngått på andre måter. På miljøområdet er det flere negative trender, både tap av biologisk mangfold og ikke minst en forventet økning av klimagassutslippene om ikke nye utslippsreducerende tiltak iverksettes. Selv med de framskrittene som gjøres, har FN-organet UNDP konkludert med at utviklingen går for langsomt til at de fleste målene i FNs Tusenårserklæring kan realiseres innen de vedtatte fristene. Til tross for den økende rikdommen som har gjort Norge til verdens femte rikeste land, brukte Norge i 2002 en noe mindre andel av nasjonal-

inntekten til u-hjelp enn i siste halvdel av 1980-årene. Norge gir imidlertid fortsatt mer hjelp enn de fleste andre nasjoner. Vår utenriksprofil har blitt beskrevet som motsetningsfylt (Lodgaard 2002). Norge har et globalt engasjement, gjør en stor humanitær innsats og bidrar sterkt til fredsbevarende operasjoner. Samtidig er ikke innvandringspolitikken blant de mest liberale, og handelspolitikken beskytter nasjonale næringsinteresser. Det motsetningsfylte blir bemerket i internasjonale fora. I *Human Development Report 2003* trekkes Norge fram som eksempel på rike land som gir mye i u-hjelp, men som kunne gjøre mer for å øke importen fra utviklingslandene (UNDP 2003). Det har imidlertid skjedd endringer de siste årene, ved at tollene er fjernet på en del varer fra u-land. Fra 2002 har MUL-landene (de minst utviklede landene) toll- og kvotefri adgang for alle produkter. Det gjenstår å se om disse endringene er tilstrekkelige. Til tross for fjerningen av handelsbarrierene, har den norske importen fra MUL-landene vært fallende de siste årene. I forhold til utslippene av klimagasser, kanskje det alvorligste miljøproblemet som verden nå står overfor, har Norge foreløpig ikke bidratt til å redusere problemet; de norske utslippene var 8 prosent høyere i 2003 enn i 1990.

Noen utfordringer for den offentlige samtalen

Resultatene vi har kommet fram til reiser en rekke politiske utfordringer. Her skal vi bare peke på noen få av dem. En av utfordringene er å unngå at et unyansert elendighetsbilde får dominere den offentlige samtalen. Etter alt å dømme er mange samfunnsproblemer mer synlige i dag enn de har vært tidligere, blant annet fordi folk i mindre grad "står med lua i hånda"; rettighetsorienteringen er sterkere og dermed er det også flere som klager

når de blir urettmessig behandlet. Forventningene er høyere. At velferdsprofesjoner, politivesen med mer får større ressurser, øker også sjansene for å oppdage ulike problemer. Men større synlighet må ikke forveksles med økt forekomst.

En annen utfordring er å diskutere om det finnes negative utviklingstrekk som får mindre oppmerksomhet i den offentlige samtalen enn ønskelig. Vår politiske oppmerksomhet synes i betydelig grad å være styrt av dramatiske enkelthendelser. Er vi opptatt av, og bekymret for, de viktigste problemene? Miljøspørsmålet får nå langt mindre oppmerksomhet enn for få år tilbake; styrking av miljøvernet kommer langt ned på listen over saker som befolkningen mener det er spesielt viktig å løse. En slik nedprioritering av miljøspørsmålene er neppe helt i tråd med den faktiske utviklingen av miljøtilstanden. Selv om det har skjedd forbedringer, finnes det også eksempler på det motsatte, ikke minst i forhold til drivhuseffekten og utslipp av klimagasser. Mens de lokale og mest synlige miljøproblemer avtar, har utviklingen for en del globale miljøproblemer vært negativ. Katastrofefregede hendelser som Tsjernobylulykken og algeinvasjonen langs norskekysten bidro trolig til å drive interessen for miljøproblemer i været på slutten av 1980-årene. Når slike dramatiske hendelser forsvinner fra mediebildet, blir mye av interessen for miljøspørsmålet borte (Hellevik og Høie 1999). Dette berører også spørsmålet om nasjonens internasjonale relasjoner er tilstrekkelig i fokus for den offentlige samtalen. Som Sverre Lodgaard påpeker, har det rike Norge kunnet skyve de utenrikspolitiske utfordringene foran seg. Tatt i betraktning vår store avhengighet av omverden, som heller blir større enn mindre, er det "...påfallende hvor lite vi debatterer utenrikspolitikk og

internasjonal politikk" (Lodgaard 2002). Utenrikspolitiske spørsmål er sjelden viktige temaer i debattene foran Stortingetsvalg². Et tredje tema som antakelig får mindre oppmerksomhet enn det fortjener, er det faktum at Norge fremdeles er et samfunn gjennomsyret av økonomisk og sosial ulikhet, hvor sjansene for å oppnå mange av livets goder har sammenheng med ressurser som utdanningsnivå, inntekt og familiebakgrunn. For eksempel har familiebakgrunn avgjørende betydning for hvem som velger elitefag (lege, jurist, arkitekt og lignende) blant norske ungdommer. Sannsynligheten for å velge slike fag framfor annen utdanning er hele 35 ganger høyere blant menn som kommer fra høystatushjem enn blant menn med bakgrunn fra familier med lav sosial status (se kapittel 3 og Nordli Hansen 1999)³. På bakgrunn av den sterke likhetsorienteringen i norsk kultur, er det tankevekkende at sammenhengen mellom elevenes faglige resultater og deres sosiale bakgrunn er sterkere i Norge enn i mange andre land (Høiskar og Turmo 2003).

Noen av de økonomiske og sosiale ulikhetene er økende. Det gjelder ikke minst ulikheten i tilgangen til det som for mange er det viktigste av alle goder: Et langt liv. Det er særlig blant enslige vi finner dem som har sakkert akterut, både i forhold til levealder og økonomi. Når det samtidig blir stadig flere enslige i samfunnet, kan det være god grunn til å se nærmere på bakgrunn og mulige tiltak i forhold til dette.

Bør diskusjonen om "forbrukssamfunnet" og "overflodssamfunnet" fornyes? Brusdal og Frønes (2003) har pekt på det paradoksale i at debatten om overflodssamfunnet, som var så levende på 1970-tallet, er forsvunnet nå som velstanden er

mangedoblet. Velstanden innebærer for mange større muligheter til å realisere et godt liv. Samtidig ser det ut til at det raskt økende tilbudet av varer og tjenester også gir en voksende appetitt på mer. Paradoksalt nok har det blitt færre som er materielt sett "helt tilfredse" de siste 15 årene. En økende innsats innenfor markedsføring bidrar til å stimulere følelsen av utilfredsstilte behov. Videre er det sider ved forbruksutviklingen som er problematiske i forhold til naturmiljøet og hensynet til en bærekraftig utvikling. Det er vist at klimagassutslippet fra norske husholdninger kan reduseres betydelig ved en overgang til "klimagassminimerende priser", blant annet ved å øke bensinprisen og senke prisene på offentlige kommunikasjonsmidler (Sommervoll og Aasness 2001). Om en slik politikk vil få tilstrekkelig støtte i befolkningen er et annet spørsmål; andelen som er enig i at energiprisene bør øke av hensyn til miljøet falt sterkt i løpet av 1990-tallet (Hellevik og Høie 1999). Endelig har forbruksutviklingen en bakside i forhold til sosial og økonomisk ulikhet. Som vi har sett, er det bare en liten del av befolkningen som med noen rimelighet kan betegnes som fattige. Men opplevelsen av fattigdom er etter alt å dømme en annen i et velstandssamfunn enn i samfunn hvor fattigdommen er et massefenomen. For de økonomisk svakstilte blir det vanskelig å henge med når forbruket når stadig nye høyder.

Uansett hvordan vi snur og vender på det, rommer samfunnsutviklingen de siste årene både positive og negative utviklingstrekk. Den største utfordringen er å glede seg over og ta lærdom av det positive, samtidig som både det sivile og offentlige samfunn forsøker å gjøre noe med de negative utviklingstrekkene, de som fjerner oss fra idealene om et godt

samfunn. Ett av de kanskje aller mest negative trekkene ved det norske samfunnet av i dag er den utstrakte pessimismen. Det er riktignok vanskelig å bedømme hva som er det "riktige" nivået av pessimisme. En ubegrunnet og naiv optimisme kan være vel så farlig som pessimismen. Det kan imidlertid være grunn til å rope et varsko når pessimismen går sammen med en reduksjon av deltakingen i viktige demokratiske institusjoner, og når også deltakingen i frivillige organisasjoner med et idealistisk/humanitært siktemål er for nedadgående. Vi trenger optimisme i samfunnet med henblikk på at det er mulig å løse de store utfordringene både nasjonalt og ikke minst internasjonalt. Troen på at det nytter er første forutsetning for å lykkes.

Noter

- ¹ I 1999 mente mer enn seks av ti nordmenn at jordkloden ville ha flere miljø- og forurensningsproblemer om 20 år enn i dag. Like mange mente at fattigdomsproblemene i verden ville være større om 20 år, bare 7 prosent mente de ville være mindre (Folkevelt nr. 2, 1999).
- ² Diskusjonen rundt bruken av oljefondet har også en utenrikspolitisk side. Verdikommisjonen foreslo i sin tid at 10 prosent av fondet skulle gå til investeringer i fattige land, et utspill som heller ikke førte til noen omfattende debatt.
- ³ Jf. kommentaren til Kjetil Rolness i Dagbladet 26.09.03: "Folk uten klasse", hvor han hevder at slike forskjeller får langt mindre oppmerksomhet enn forskjeller etter kjønn og etnisitet.

Vedleggstabeller

Tabelles nummer viser til den korresponderende figuren i teksten

2.1 Hvilken beskrivelse svarer til dine oppfatninger om hvordan det norske samfunnet bør være. Prosent

	Best	Nest best	Nest dårligst	Dårligst
Et samfunn som utvikler den enkeltes skapende evner og individuelle særtrekk	34	32	22	12
Et samfunn bygd på moralske verdier og med respekt for tradisjoner .	33	36	20	11
Et samfunn som er preget av trygghet og samhold, og der ingen skiller seg ut	19	18	34	29
Et samfunn med størst mulig frihet når det gjelder hvordan en kan tjene og bruke penger	14	14	23	49

Kilde: Norsk Monitor 1997-2001.

2.2. Gjennomsnittskåre for befolkningen som helhet for fem av verdiindeksene (normert til å variere mellom 0 og 100)

	Likestilling	Teknologi	Frigjorthet	Miljøvern	Nøysomhet
1985	74,1	56,6	44,1	54,2	59,0
1987	77,1	61,4	45,6	61,2	59,2
1989	77,0	59,4	44,1	65,5	60,5
1991	77,7	60,0	49,5	60,1	57,4
1993	77,4	60,2	51,6	56,4	57,0
1995	77,6	63,7	50,8	59,6	55,0
1997	78,4	64,9	55,3	59,7	56,0
1999	80,3	69,3	58,9	58,1	54,7
2001	81,0	70,7	59,9	56,6	53,3

Kilde: Norsk Monitor.

2.4. Endring fra 1985 til 2001 i befolkningens plassering på de tre verdidimensjonene (vist i faktork-løsningen for 2001)

	Tradisjonell (vs Moderne)	Idealistisk (vs. Materialistisk)	Radikal (vs. Konservativ)
1985	16	15	2
1987	11	20	1
1989	15	18	3
1991	11	10	0
1993	12	4	-2
1995	9	0	-1
1997	5	-1	4
1999	0	-2	4
2001	0	0	0

Kilde: Norsk Monitor.

2.5. Familiens økonomiske situasjon under oppveksten - slik respondenten mener den var da hun/han var i alderen 10-15 år. Prosent

Fødselsår	Familien har til tider dårlig råd, med bekymringer om hvordan en skulle få pengene til å strekke til	Familien hadde så en klarte seg når en var forsiktig med hvordan en brukte pengene	Familien hadde en romslig økonomi med mulighet for å skaffe seg det en trengte og hadde lyst på	N
1900-1919	36	55	9	267
1920-1929	33	60	7	1 011
1930-1939	31	63	6	1 459
1940-1949	26	65	8	2 423
1950-1959	21	68	12	3 012
1960-1969	16	67	17	3 792
1970-1979	15	55	30	2 699
1980 og seinere	11	48	41	761

Kilde: Norsk Monitor 2001.

2.6. Utvikling for materiell standard, tilfredshet og lykke. Prosent

	Eier mange goder	Materielt helt tilfreds	Meget lykkelig	Ikke lykkelig
1985	0	31	23	12
1987	0	29	21	11
1989	8	29	21	11
1991	15	28	20	11
1993	23	25	21	10
1995	28	23	22	11
1997	42	23	22	12
1999	49	21	19	12
2001	61	24	21	11

Kilde: Norsk Monitor.

2.7. Utvikling for holdningen til uhjelp: Standpunkt til påstanden "Vi bør løse problemene i vårt eget land før vi bruker penger på å hjelpe folk i andre land". Prosent

	Helt uenig	Delvis uenig	Umulig å svare	Delvis enig	Helt enig
1985	26	23	1	30	19
1987	21	20	1	31	26
1989	21	20	1	32	25
1991	17	20	1	33	30
1993	15	22	1	36	25
1995	16	20	1	34	29
1997	20	23	1	33	23
1999	21	23	1	32	23
2001	25	22	1	30	21

Kilde: Norsk Monitor.

2.8. Utvikling for holdningen til innvandrere. Prosent

	Økonomisk fremmedskepsis: Balanse mellom prosent "utnytter" og prosent "bidrar"	Kulturell fremmedskepsis: Balanse mellom prosent "trussel" og prosent "mangfold"
1993	20	5
1995	18	5
1997	2	-15
1999	0	-18
2001	0	-19

Kilde: Norsk Monitor.

3.1. Indikatorer på dårlig økonomi. Antall stønadstilfeller med økonomisk sosialhjelp per 1000 innbyggere, og andel av befolkningen med inntekt under halvparten av median inntekt¹. 1980-2002. Prosent

	Sosialhjelps- tilfeller	Lav inntekt
1980	15	..
1981	16	..
1982	19	..
1983	23	..
1984	24	..
1985	26	..
1986	27	6,1
1987	30	6,2
1988	34	5,9
1989	38	6,5
1990	39	6,2
1991	40	6,4
1992	40	6,7
1993	41	6,8
1994	41	7,6
1995	39	6,6
1996	37	6,9
1997	36	6,5
1998	32	5,3
1999	30	5,4
2000	31	6,0
2001	30	5,5
2002	30	..

¹ Inntekt etter skatt per forbruksenhet. Forbruksvekten er kvadratroten av antallet personer i husholdningen. Studenter er holdt utenfor.

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger og sosialhjelpsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

3.2. Inntekt etter skatt per forbruksenhet i prosent av gjennomsnittlig inntekt for alle husholdninger, for utvalgte husholdningstyper med lav inntekt (kvadratrotskalaen).

	Enslige med barn 0-17 år	Enslige under 45 år	Enslige 65 år og over
1986	74	88	63
1987	80	93	63
1988	76	93	63
1989	74	86	65
1990	76	88	67
1991	73	91	67
1992	77	87	65
1993	74	85	64
1994	75	81	63
1995	76	81	64
1996	77	82	66
1997	77	78	66
1998	81	79	66
1999	79	79	66
2000	74	81	61
2001	77	80	66

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

3.3. Inntekt etter skatt per forbruksenhet i prosent av samlet ekvivalentinntekt for alle, for tidelen personer med lavest inntekt, og for tidelen personer med høyest inntekt (kvadratrotskalaen).

	Tidelen med lavest inntekt	Tidelen med høyest inntekt
1986	4,1	18,6
1987	4,1	18,9
1988	4,2	18,7
1989	3,9	19,5
1990	4,0	19,0
1991	4,0	19,0
1992	3,8	19,6
1993	3,9	20,3
1994	3,5	20,8
1995	3,7	20,6
1996	3,7	21,7
1997	3,7	22,1
1998	3,9	21,4
1999	3,9	21,8
2000	3,7	23,8
2001	3,8	20,4

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

3.4. Personer i alderen 16-74 år i arbeidsstyrken. Menn og kvinner. 1980-2003¹. Prosent

	Menn	Kvinner
1980	79,3	55,1
1985	78,1	59,5
1986	78,4	62,3
1987	78,7	63,7
1988	78,3	63,7
1989	77,2	62,3
1990	76,0	62,4
1991	74,6	62,3
1992	74,5	62,2
1993	74,1	62,3
1994	74,3	62,8
1995	75,2	64,0
1996	76,6	65,8
1997	77,7	67,2
1998	78,4	68,2
1999	78,0	68,6
2000	77,9	68,8
2001	77,7	69,2
2002	77,4	69,6
2003	76,7	69,1

¹Brudd i tidsserien mellom 1985 og 1986 (økning på 15 000 i arbeidsstyrken), mellom 1987 og 1988 (økning på 10 000), og mellom 1995 og 1996 (økning på om lag 10 000).

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

3.5. Arbeidsledige menn og kvinner i alderen 16-74 år i prosent av arbeidsstyrken. 1980-2003¹.

	Menn	Kvinner
1980	1,3	2,3
1981	1,5	2,7
1982	2,3	3,0
1983	3,2	3,8
1984	3,1	3,2
1985	2,2	3,1
1986	1,5	2,5
1987	1,7	2,5
1988	3,0	3,4
1989	5,1	4,7
1990	5,6	4,8
1991	5,9	5,0
1992	6,5	5,1
1993	6,6	5,2
1994	6,0	4,7
1995	5,2	4,6
1996	4,8	4,9
1997	3,9	4,2
1998	3,2	3,3
1999	3,4	3,0
2000	3,6	3,2
2001	3,7	3,4
2002	4,1	3,6
2003	4,9	4,0

¹Brudd i tidsserien mellom 1995 og 1996 på grunn av endringer i definisjon og undersøkelsesopplegg (økning i ledighetstallet på 0,5 prosentpoeng).

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

3.6. Registrert helt arbeidsløse 16-74 år i prosent av arbeidsstyrken ved utgangen av august 1999-2003. I alt og blant første-generasjonsinnvandrere fra Asia og fra Afrika.

	August				
	1999	2000	2001	2002	2003
I alt	2,9	2,9	2,9	3,5	4,3
Asia	11,0	11,2	10,7	12,3	14,5
Afrika	15,1	15,0	14,7	17,2	20,5

Kilde: Statistikk over arbeidsledighet etter landbakgrunn, Statistisk sentralbyrå.

**3.7. Andel ansatte menn og kvinner som meste-
parten av tiden har så stor arbeidsmengde
at de ikke har tid til å snakke om eller
tenke på noe annet enn arbeidet. 1989,
1993 og 1996. Prosent**

	Menn	Kvinner
1989	29	35
1993	33	42
1996	43	44

Kilde: Arbeidsmiljøundersøkelsene 1989 og 1993 og Levekårsundersøkelsen 1996, Statistisk sentralbyrå.

**3.8. Studenter ved universiteter og høyskoler, i
prosent av registrerte årskull 19-24 år.
Menn og kvinner. 1980-2001¹**

	Menn	Kvinner
1980	11,8	9,5
1981	11,9	12,3
1982	11,9	13,0
1983	11,9	13,4
1984	12,2	14,0
1985	11,5	13,6
1986	12,3	14,8
1987	12,7	15,9
1988	13,2	16,8
1989	15,0	19,0
1990	16,2	20,0
1991	17,0	21,2
1992	18,7	23,2
1993	19,6	24,6
1994	20,7	26,4
1995	21,7	28,5
1996	22,7	30,8
1997	21,8	30,2
1998	22,6	32,1
1999	23,1	32,9
2000	21,6	31,4
2001	20,5	31,1

¹ I 1981 ble en rekke helsefagskoler omgjort til høyskoler. Elever ved disse skolene ble inntil 1980 klassifisert som elever i videregående skoler og fra og med 1981 som studenter ved høyskoler/universitet. I 1985 er tallet på universitets- og høyskolestudenter om lag 6000-8000 for lavt.
Kilde: Utdanningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

**3.9. Forventet levealder ved fødselen. Menn og
kvinner. 1980-2002**

	Menn	Kvinner
1980	72,3	79,2
1981	72,6	79,3
1982	72,7	79,5
1983	72,7	79,6
1984	73,0	79,6
1985	72,6	79,4
1986	72,9	79,7
1987	72,8	79,6
1988	73,1	79,6
1989	73,3	79,9
1990	73,4	79,8
1991	74,0	80,1
1992	74,2	80,3
1993	74,2	80,3
1994	74,9	80,6
1995	74,8	80,8
1996	75,4	81,1
1997	75,5	81,0
1998	75,5	81,3
1999	75,6	81,1
2000	76,0	81,4
2001	76,2	81,5
2002	76,5	81,5

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

**3.10. Selvmord per 100 000 innbyggere blant
menn i ulike aldersgrupper. Årsgjennom-
snitt 1981-1985 og 1998-2002**

Alder	1981-1985	1998-2002
15-19 år	15,0	16,4
20-29 år	26,5	27,3
30-39 år	23,5	22,3
40-49 år	28,6	21,5
50-59 år	36,2	21,8
60-69 år	28,8	22,7
70 år og over	23,5	23,8

Kilde: Dødsårsaksstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

3.11. Personer drept i veitrafikkulykker. 1980-2003¹

	Antall
1980	362
1981	338
1982	401
1983	409
1984	407
1985	402
1986	452
1987	398
1988	378
1989	381
1990	332
1991	323
1992	325
1993	281
1994	283
1995	305
1996	255
1997	303
1998	352
1999	304
2000	341
2001	275
2002	310
2003	280

¹ Foreløpig tall for 2003.

Kilde: Veitrafikkstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

3.12. Andel av ungdom i alderen 15-20 år som oppgir at de noen gang har brukt forskjellige stoffer. 1986, 1990-2003. Prosent

	Cannabis	"Sniffet"	Amfetamin o.l.stoffer	Ecstasy
1986	7,8	10,0	1,0	
1987	
1988	
1989	
1990	8,0	8,3	1,2	
1991	8,3	7,6	0,9	
1992	9,0	6,3	1,0	
1993	8,6	6,6	1,2	
1994	8,7	6,5	1,1	0,3
1995	9,9	6,6	1,6	0,9
1996	12,3	6,2	2,2	1,7
1997	13,4	6,6	2,5	1,8
1998	18,0	5,1	3,7	2,6
1999	17,8	6,8	4,1	2,3
2000	18,8	6,7	3,9	3,0
2001	16,9	5,4	4,6	3,0
2002	14,8	5,4	3,4	2,7
2003	17,0	4,9	4,6	3,2

Kilde: Statens institutt for rusmiddelforskning.

3.13. Utgifter til helseformål per innbygger i faste 1990-priser. 1990-2002. Millioner kroner

	Millioner kroner
1990	13 259
1991	14 071
1992	14 310
1993	14 311
1994	14 468
1995	15 262
1996	16 189
1997	16 675
1998	17 144
1999	18 192
2000	18 417
2001	19 140
2002	19 847

Kilde: Nasjonalregnskapet, Statistisk sentralbyrå.

3.14. Enerom i prosent av alle rom i institusjoner for eldre og funksjonshemmede. 1991-2002

	Prosent
1991	78,6
1992	79,4
1993	79,6
1994	80,3
1995	80,9
1996	81,7
1997	83,1
1998	83,8
1999	85,0
2000	86,0
2001	87,8
2002	89,2

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

3.15. Antall teater-/operabesøk per 1 000 innbyggere

	Antall
1980	270
1981	304
1982	288
1983	280
1984	259
1985	277
1986	271
1987	280
1988	300
1989	308
1990	311
1991	319
1992	337
1993	347
1994	277
1995	295
1996	253
1997	293
1998	308
1999	314
2000	322
2001	313

Kilde: Kulturstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

3.16. Samlivsformer blant menn og kvinner i aldersgruppen 30-50 år. 1980-2002. Prosent

	Enslig	Samboende	Gift
1980	13,2	2,1	84,7
1983	13,8	3,6	82,6
1987	16,4	6,5	77,1
1991	16,9	7,8	75,3
1995	19,5	15,1	65,4
1998	20,2	20,9	58,9
2002	20,7	20,7	58,6

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

3.17. Andel 16-79 år som mangler en fortlølig venn, og andel som er uten eller som sjelden har kontakt med gode venner. 1980-2002. Prosent

	Mangler fortlølig venn	Uten/sjelden kontakt med gode venner
1980	27	14
1983	25	11
1987	20	..
1991	18	..
1995	18	9
1998	16	8
2000	8
2002	14	6

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

3.18. Andel aktive og passive medlemmer i ulike foreningstyper. 16-79 år. 1980 og 2001. Prosent

	1980	2001
Fagforening ¹		
Medlem	32	43
Aktivt medlem	9	9
Idrettslag		
Medlem	27	27
Aktivt medlem	15	19
Velforening, grendelag o.l. ²		
Medlem	11	19
Aktivt medlem	3	7
Bransje-/yrkesorganisasjoner		
Medlem	16	14
Aktivt medlem	6	4
Helselag o.l. ³		
Medlem	17	13
Aktivt medlem	5	4
Boligbyggelag, leieboerforening ⁴		
Medlem	15	16
Aktivt medlem	3	3
Ungdomslag, pensjonistforening, foreldreforening, foreldrerråd ⁵		
Medlem	11	9
Aktivt medlem	7	6
Musikkforening, korps, kor o.l. ⁶		
Medlem	8	10
Aktivt medlem	7	8
Religiøs forening		
Medlem	9	7
Aktivt medlem	8	6

¹ I 2001 spurt om medlemskap og aktivitet i fagforening eller arbeidstakerorganisasjon, tidligere ble det bare spurt om fagforening.² I 1980 bare spurt om velforening, senere også om grendelag, strøksforening. I 2001 skal en også regne med medlemskapet til andre personer i husholdningen.³ Helselag, sanitetsforening, Røde Kors o.l.⁴ Før 2001 ble det også spurt om medlemskap i borettslag. I 2001 skal en i motsetning til 1980 regne med medlemskapet til andre personer i husholdningen.⁵ Foreldrerråd er tatt inn fra og med 1997, ikke spurt om tidligere.⁶ Spørsmål om kunstforening lagt til i 2001.

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

3.19. Medlemskap og aktivitet i politiske partier. Menn og kvinner 16-79 år. 1980-2001. Prosent.

	Medlemskap		Noe eller svært aktiv	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
1980	21	12	7	4
1983	19	13	8	5
1987	17	11	4	3
1991	14	9	5	2
1995	12	8	4	2
1997	10	8	3	3
2001	9	7	4	3

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

3.20. Valgdeltaking ved stortingsvalg og kommunevalg. 1981-2003. Prosent

	Kommunevalg	Stortingsvalg
1981	82
1983	73	..
1985	84
1987	70,7	..
1989	83,2
1991	66	..
1993	75,8
1995	62,8	..
1997	78,3
1999	60,4	..
2001	75,5
2003	58,8	..

Kilde: 1981-2001: Valgstatistikk, Statistisk sentralbyrå, 2003: Kommunal- og regionaldepartementet.

3.21. Andel av befolkningen 16 år og eldre som har vært utsatt for vold, for trusler om vold og som har opplevd å være urolig for vold eller trusler ute ved bostedet. 1983-2001. Prosent

	Utsatt for vold	Trusler	Urolig for vold
1983	2,3	2,4	8,0
1987	3,0	3,3	8,6
1991	2,8	3,3	10,3
1995	3,2	3,1	9,6
1997	3,1	3,5	11,0
2001	2,5	3,7	7,9

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

3. 22. Anmeldelser for forbrytelser per 1000 innbyggere. I alt og fordelt på utvalgte former for forbrytelser. 1991-2002

	I alt	Vinning	Narkotika	Vold
1991	59,4	47,2	3,1	3,4
1992	59,3	47,0	2,9	3,6
1993	56,9	44,2	3,3	3,8
1994	57,7	44,5	3,4	4,0
1995	65,5	48,1	5,4	4,2
1996	66,5	47,7	6,3	4,6
1997	69,7	49,7	7,9	4,5
1998	71,6	50,7	8,8	4,7
1999	70,5	48,7	9,2	4,8
2000	73,3	50,0	9,8	5,5
2001	71,2	46,7	10,9	5,6
2002	74,5	50,6	10,4	5,8

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

3.23. Utslipp av klimagasser i Norge. Millioner tonn CO₂ ekvivalenter. 1987-2003¹

	Millioner tonn
1987	53
1988	55
1989	51
1990	52
1991	50
1992	48
1993	50
1994	52
1995	52
1996	55
1997	55
1998	55
1999	56
2000	55
2001	57
2002	55
2003	56

¹ Foreløpige tall for 2002 og 2003.

Kilde: Utslppsregnskapet, Statistisk sentralbyrå og Statens forurensningstilsyn.

4.1. De ti øverste land på Human Development Index. 2003

	Indeksverdi
Norge	0,944
Island	0,942
Sverige	0,941
Australia	0,939
Nederland	0,938
Belgia	0,937
USA	0,937
Canada	0,937
Japan	0,932
Sveits	0,932

Kilde: Human Development Report 2003.

4.2. De ti øverste land på Human Poverty Index for utviklede land (HP1-2). 2003

	Indeksverdi
Sverige	6,5
Norge	7,2
Finland	8,4
Nederland	8,4
Danmark	9,1
Tyskland	10,2
Luxembourg	10,3
Frankrike	10,8
Spania	11,0
Japan	11,1

Kilde: Human Development Report 2003.

4.3. De ti øverste land på indeksen for miljømessig bærekraft (Environmental Sustainability Index). 2002

	Indeksverdi
Finland	73,9
Norge	73,0
Sverige	72,6
Canada	70,6
Sveits	66,5
Uruguay	66,0
Østerrike	64,2
Island	63,9
Costa Rica	63,2
Latvia	63,0

Kilde: World Economic Forum 2002.

5.1. Oppfatning om utvikling i egen og samfunnets økonomiske situasjon (balanse mellom opplevd/forventet forbedring og forverring). Prosent

	Personlig økonomisk situasjon sammenliknet med i fjor. Prosent er bedre minus prosent er dårligere	Utvikling i egen økonomisk stilling neste 12 måneder. Prosent vil bli bedre minus prosent vil bli dårligere	Utvikling i generell økonomisk situasjon neste 12 måneder. Prosent vil bli bedre minus prosentvil bli dårligere
1985		16	17
1987		13	-4
1989	-2	10	11
1991	6	11	-10
1993	15	19	27
1995	14	18	26
1997	27	23	16
1999	19	16	10
2001	20	20	-1

N=4 058.

Kilde: Norsk Monitor.

5.2. Tilfredshet med samfunnsforholdene - generelt og på ulike områder. Prosent

	Meget fornøyd	Ganske fornøyd	Verken eller	Litt misfornøyd	Meget misfornøyd
Generelt	4	54	27	13	2
Materiell levestandard	13	51	24	8	2
Forholdene i arbeidslivet	4	50	32	10	1
Forholdene for småbarnsfamilier	3	29	43	19	3
Helsevesenet	4	34	25	27	9
Likebehandling av kvinner og menn	3	25	32	31	6
Samhold og dugnadsånd	2	22	38	28	6
Miljø og forurensing	1	20	43	30	4
Skolen	2	23	31	31	10
Trygghet for vold og kriminalitet	1	21	28	37	11
Politikken	1	14	36	35	13
Eldreomsorgen	1	17	27	36	17
Forskjellen mellom rike og fattige	1	9	27	38	24

Kilde: Norsk Monitor 2001.

5.3. Forventninger til samfunnsutviklingen de nærmeste årene - generelt og på ulike områder. Prosent

	Bedre	Ikke store forandringer	Vet ikke	Verre
Generelt	9	35	12	44
Skolen	39	40	7	11
Helsevesenet	33	47	4	14
Likebehandling av kvinner og menn	23	65	6	5
Materiell levestandard	23	58	9	8
Forholdene for småbarnsfamilier	21	59	11	7
Eldreomsorgen	31	44	4	22
Forholdene i arbeidslivet	11	56	10	21
Politikken	9	58	10	21
Miljø og forurensing	14	43	10	31
Samhold og dugnadsånd	5	52	11	30
Trygghet for vold og kriminalitet	8	41	7	42
Forskjellen mellom rike og fattige	5	41	7	47

Kilde: Norsk Monitor 2001.

5.5. Andel som mener at at ulike samfunnspolitiske saker er spesielt viktig å løse i Norge. Prosent

	Andel, prosent
Styrke sykehus- og helsevesenet	80
Styrke eldreomsorgen	76
Minske kriminaliteten	75
Heve kunnskapsnivået i skolen	61
Styrke forskning og utvikling	51
Sikre full sysselsetting	51
Minske offentlig byråkrati	50
Redusere bostøtte for folk flest	46
Lavere skatter	46
Styrke etikk og moral i samfunnet	45
Minske prisstigningen	45
Bedre barnefamiliens økonomiske situasjon	44
Minske offentlige utgifter	43
Redusere inntektsforskjeller	42
Få folk til å utnytte energi mer effektivt	42
Begrense innvandringen	39
Opprettholde jordbruket på dagens nivå	36
Beskytte norske fiskeressurser	36
Bruke mer penger på veiutbygging	34
Styrke miljø-vernet i Norge	33
Styrking av det norske forsvar	33
Senke pensjonsalderen	29
La private overta oppgaver fra det offentlige	27
Bedre vilkårene for næringslivet	27
Bevare kulturminner	26
Opprettholde dagens bosettingsmønster	26

Kilde: Norsk Monitor 2001.

5.6. Endring i andel som mener at ulike samfunnspolitiske saker er spesielt viktig å løse i Norge. Prosent

	Heve kunnskapsnivået i skolen	Sikre full sysselsetting	Minske prisstigningen	Minske offentlige utgifter	Begrense innvandringen	Styrke miljøvernet i Norge	Styrking av det norske forsvar	Bedre vilkårene for næringslivet
1989	53	79	67	50		65	14	40
1991	42	78	57	45		49	16	36
1993	40	77	49	40	48	37	19	33
1995	41	75	53	42	47	45	21	29
1997	56	67	52	39	39	43	19	26
1999	60	59	55	45	41	31	22	22
2001	61	51	45	43	39	33	33	27

Kilde: Norsk Monitor.

5.7. Frykt for ulike ting i tilværelsen. Prosent

	Liten eller ingen frykt	En viss frykt	Stor frykt
Sykdom	21	59	19
Ulykker	27	60	13
Svikt i helse- og sosialomsorgen	33	53	14
Forurensing og miljøødeleggelser	34	59	7
Innbrudd og tyveri	42	50	8
Ikke klare seg økonomisk	49	39	12
Bli utsatt for vold	53	38	9
Innholdet i maten	55	40	5
Urettferdig behandlet av det offentlige	55	35	9
Krig i Norge	56	29	15
Moralsk forfall	58	34	8
Arbeidsløshet	61	31	8
Bli svindlet	65	31	4
Bli syk av maten	75	22	3

Kilde: Norsk Monitor 2001.

5.8. Utviklingen for andel som føler stor eller en viss frykt. Prosent

	Opplive innbrudd og tyveri	Ikke klare seg økonomisk	Bli utsatt for vold	Opplive krig i Norge
1993	66	59	59	43
1995	71	59	67	46
1997	64	50	56	31
1999	63	51	55	32
2001	58	51	47	44

Kilde: Norsk Monitor.

5.9. Oppfatninger om norske politikeres dyktighet. Prosent

	Mange har lite kjennskap til sakene de er satt til å behandle	De fleste er dyktige folk som vanligvis vet hva de foretar seg
1985	37	51
1987	45	46
1989	46	43
1991	55	35
1993	52	38
1995	52	38
1997	54	39
1999	58	35
2001	61	31

Kilde: Norsk Monitor.

5.10. Tiltro til samfunnsinstitusjoner (svært stor eller ganske stor tiltro). Prosent

	Stortinget	Regjeringen	Kirken	VG/ Dagbladet	Bankene	Forsikrings- selskapene
1991	63	57	51	30	32	50
1993	66	64	55	30	54	46
1995	72	71	60	34	69	51
1997	60	57	45	17	53	29
1999	55	51	39	16	56	31
2001	47	42	45	20	56	29

Kilde: Norsk Monitor.

Referanser

- Alfsen, Knut H. (2004): Klima og klimapolitikk i Europa og Norge. Ny teknologi kan løse klimaproblemene, *Samfunnsspeilet* 1, 2004, 25-33, Statistisk sentralbyrå.
- Andersen, J. Goul (1998): *Borgerne og loven*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Andersen, Arne (1999): Hvem har det verst? *Samfunnsspeilet* 3, 1999, 20-24, Statistisk sentralbyrå.
- Andersen, Arne, Eva Birkeland, Jon Epland og Mads Ivar Kirkeberg (red.): *Økonomi og levekår for ulike grupper trygdemottakere, 2001, Rapporter 2002/20*, Statistisk sentralbyrå.
- Andersen, Arne S., Jon Epland, Tom Wennemo og Rolf Aaberge (2003): Økonomiske konjunkturer og fattigdom: En studie basert på norske inntektsdata, 1979-2000, *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 6, 2, 89-106.
- Barstad, Anders (1999a): *På vei mot det gode samfunn? Om opplegget for en publikasjon som beskriver verdilandskapet i Norge*, Notater 99/23, Statistisk sentralbyrå.
- Barstad, Anders (1999b): Det gode liv: hva synes nordmenn de behøver for å få det bedre, *Samfunnsspeilet* 4, 1999, 12-18, Statistisk sentralbyrå.
- Barstad, Anders (1999c): "Perspektiver på de siste 100 år: Hva er blitt bedre? Hva er blitt verre?", i *Samfunnet og dets verdier. Perspektiver fra Verdikommisjonens rådsmøte - vinter 1998*, Oslo: Verdikommisjonen, 27-34.
- Barstad, Anders (red., 2001): *På vei mot det gode samfunn? Utredning til Finansdepartementet i forbindelse med arbeidet med nytt Langtidsprogram*, Notater 2001/21, Statistisk sentralbyrå.
- Barstad, Anders og Mads Ivar Kirkeberg (2003): *Levekår og ulikhet i storby. Utredninger til Storbymeldingen, del 2*, Notater 2003/34, Statistisk sentralbyrå.
- Bay, Ann Helen (1991): "Oppfatninger om eldres økonomi", i Aksel Hatland (red.): *Trygd som fortjent? En antologi om trygd og velferdsstat*, Oslo: Ad Notam.
- Beck, Wolfgang, Laurent van der Maesen og Alan Walker (red., 1997): *The Social Quality of Europe*, The Policy Press.
- Berger, Charles R. (2001): Making It Worse Than It Is: Quantitative Depictions of Threatening Trends in the News, *Journal of Communication*, December 2001, 655-677.

- Berman, Yitzhak and David Phillips (2000): Indicators of Social Quality and Social Exclusion at National and Community Level, *Social Indicators Research*, 50, 329-350.
- Birdsall, Nancy og David Roodman (2003): *The Commitment to Development Index: A Scorecard of Rich-Country Policies*, Center for Global Development 2003 (www.cgdev.org).
- Bjørklund, Tor (2002): "Den stadig synkende deltakelsen ved lokalvalg - noen årsaker og konsekvenser", kapittel 3 i Bernt Aardal (red., 2002): *Valgdeltakelse og lokaldemokrati*, Oslo: Kommuneforlaget.
- Blekesaune, Morten og Einar Øverbye (2001): *Levekår og livskvalitet hos uførepensjonister og mottakere av avtalefestet pensjon*, NOVA-Rapport 10/01, NOVA.
- Blom, Svein (1998): *Levekår blant ikke-vestlige innvandrere i Norge*, Rapporter 98/16, Statistisk sentralbyrå.
- Blom, Svein og Dag Ellingsen (1998): Holdning til innvandrere og innvandring: Økende toleranse i gode tider? *Samfunnsspeilet* 6, 1998, 34-39, Statistisk sentralbyrå.
- Blom, S. og B. Lie (2002). *Holdning til innvandrere og innvandring. Spørsmål i SSBs omnibus i august/september 2002*, Notater 2002/75, Statistisk sentralbyrå.
- Borchgrevink, Axel (2001): Fattigdom, *Hvor hender det?*, 21, 2. april 2001, Norsk utenrikspolitisk institutt.
- Borgan, Jens-Kristian (1993): "Dødelighet i Norge og andre industrialiserte land", i *Sosialt Utsyn 1993*, Statistiske analyser 1, Statistisk sentralbyrå, 107-114.
- Borgan, Jens-Kristian (1996): "Socioeconomic Trends in Differential Mortality among Middle-Aged Males in Norway 1960-1990", *Yearbook of Population Research in Finland*, 33, 73-81.
- Bowitz, Einar og Ådne Cappelen (2001): "Velferdstjenestens økonomiske grunnlag", kapittel 9 i Aksel Hatland, Stein Kuhnle og Tor Inge Romøren (red.): *Den norske velferdsstaten*, Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Brathaug, Ann Lisbet (2002): "Utgifter til helseformål", i *Helse- og omsorgstjenester*, Statistiske Analyser 56, Statistisk sentralbyrå, 11-22.
- Bretteville-Jensen, Anne Line og Einar Ødegård (1999): *Injeksjonsmisbrukere i Norge*, SIFA rapport nr. 4/99, Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.
- Brox, Ottar (1995): *Dit vi ikke vil. Ikke-utopisk planlegging for det neste århundre*, Exil.
- Brunborg, Helge (1992): "Nye og gamle trekk ved dødelighetsutviklingen i Norge", i Olav Ljones, Bjørg Moen og Lars Østby (red.): *Mennesker og modeller. Livsløp og kryssløp*, Sosiale og økonomiske studier 78, 65-87, Statistisk sentralbyrå.
- Brunborg, Helge (2002): FNs levekårsindeks: Norge på topp for første gang, *Samfunnsspeilet* 1, 2002, 3-14, Statistisk sentralbyrå.
- Brusdal, Ragnhild og Ivar Frønes (2003): "Forbrukersamfunnet. Velstand, nyanser

- og forbruk i oljealderen", i Ivar Frønes og Lise Kjølørød (red.): *Det norske samfunn*, Oslo: Gyldendal Akademisk, 457-482.
- Bruvoll, Annegrete, Ketil Flugsrud og Hege Medin (2000): Vekst og miljø - i pose og sekk? *Samfunnsspeilet* 4, 2000, 2-9, Statistisk sentralbyrå.
- Bø, Tor Petter og Thomas Hugaas Molden (2000): "Arbeid", kapittel 5 i *Sosialt Utsyn 2000*, Statistiske analyser 35, Statistisk sentralbyrå.
- Bø, Tor Petter (2003): *Funksjonshemmede på arbeidsmarkedet - rapport fra tilleggsundersøkelse til Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) 2. kvartal 2003*, Rapporter 2003/25, Statistisk sentralbyrå.
- Bø, Tor Petter (2004): Høy yrkesdeltakelse blant kvinner i Norden, *Samfunnsspeilet* 1, 2004, 12-17.
- Csikszentmihalyi, M. (1999): If We Are So Rich, Why Aren't We Happy?, *American Psychologist*, Oktober, 821-827.
- Dahl, Espen og Gunn Elisabeth Birkelund (1999): Sysselsetting, klasse og helse 1980-1995. En analyse av fem norske levekårsundersøkelser, *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 1, 1999, 3-31.
- Dalgard, Odd Steffen (1996): "Psykisk helse relatert til sosialt miljø", i P. Hurlen og R. Nordhagen (red.): *Folkehelse i forandring*, Oslo: Universitetsforlaget, 103-117.
- Diener, E. og R. Biswas-Diener (2002): Will money increase subjective well-being? A literature review and guide to needed research, *Social Indicators Research*, 57, 119-169.
- Daatland, Svein Olav og Katharina Herlofson (2003): Mellom plikter og preferanser. Normer og idealer mellom voksne barn og eldre foreldre i Europa, *Aldring og livsløp* 1, 2003, 2-7.
- Einarsen, K. Jonny (2000): "Utdanning", kapittel 4 i *Sosialt Utsyn 2000*, Statistiske analyser 35, Statistisk sentralbyrå.
- Egner, Thorbjørn (1986): *Folk og røvere i Kardemomme by*, Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Jon Elster (1988): *Hva er igjen av Marx?*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Elvik, Rune (1999): *Bedre trafiksikkerhet i Norge*, TØI-rapport 446/1999, Transportøkonomisk institutt.
- Engelstad, Fredrik, Jørgen Svalund, Inger Marie Hagen og Aagoth Elise Storvik (2003): *Makt og demokrati i arbeidslivet*, Makt- og demokratiutredningen 1998-2003, Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Epland, Jon (2001): *Barn i husholdninger med lav inntekt: Omfang, utvikling, årsaker*, Rapporter 2001/9, Statistisk sentralbyrå.
- Etzioni, Amitai (1996): *The New Golden Rule. Community and Morality in a Democratic Society*, New York: Basic Books.
- Etzioni, Amitai (2001): *Next. The Road to the Good Society*, New York: Basic Books.
- Fauske, Halvor og Tormod Øia (2003): *Oppvekst i Norge*, Oslo: Abstrakt forlag.
- Fjærli, E. og B. Naug (2000): Aksjer og inntektsfordeling, *Økonomiske analyser* 6, 2000, Statistisk sentralbyrå.

- Fløtten, Tone (2003): Fattigdom i en velferdsstat, *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 6, 2, 71-88.
- George, V. og P. Wilding (1999): *British Society and Social Welfare. Towards a Sustainable Society*, London: Macmillan Press.
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*, Polity Press.
- Graves, Philip (2003): Commentaries. Environmental perceptions and environmental reality: when more is less, *Environment and Planning A*, 35, 951-954.
- Grue, Lars (1998): *På terskelen. En undersøkelse av funksjonshemmet ungdoms sosiale tilhørighet, selvbilde og livskvalitet*, NOVA Rapport 6/1998, NOVA.
- Gullestad, Marianne (1996): *Hverdagsfilosofer*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagen, Helge (red., 2003): *Opptappingsplanen for psykisk helse - status etter fire år*, Rapport 3/03, Sintef Unimed Helse-tenesteforskning.
- Hagerty, Michael R. (2003): Was Life Better in the "Good Old Days"? Intertemporal Judgements of Life Satisfaction, *Journal of Happiness Studies*, 4, 115-139.
- Halpern, D. (2001): Moral values, social trust and inequality. Can values explain crime? *British Journal of Criminology*, 41, 236-251.
- Halvorsen, Knut (1999): *Arbeidsløshet som sosialt problem*, Hio-rapport 1999: 13, Høgskolen i Oslo.
- Halvorsen, Knut (2000): Sosial eksklusjon som problem. En kritisk vurdering av begrepet sosial eksklusjon med spesiell referanse til dagens Norge, *Tidsskrift for Velferdsforskning*, 3, 3, 157-171.
- Halvorsen, Knut (2002): *Sosiale problemer. En sosiologisk innføring*, Bergen: Fagbokforlaget.
- Heikkilä, M. og T. Sihvo (1997): Concepts of poverty and exclusion in Europe, *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 6, 119-126.
- Hellevik, Ottar (1993): Kulturelle skillelinjer i dagens samfunn. Et innlegg i postmaterialismedebatten, *Sosiologisk tidsskrift* 1, 1993, 25-50.
- Hellevik, Ottar (1995): Fra tilskuere til deltagere. Utdrag av opposisjonen ved Lise Tøgebys doktordisputas, *Politica*, 27, 213-222.
- Hellevik, Ottar (1996): *Nordmenn og det gode liv. Norsk Monitor 1985-1995*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Hellevik, Ottar (1999a): Hvorfor blir vi ikke lykkeligere? *Samfunnsspeilet* 4, 1999, 19-27, Statistisk sentralbyrå.
- Hellevik, Ottar (1999b): "Trekking ved verditvillingen i Norge siden 1985", i *Samfunnet og dets verdier. Perspektiver fra Verdikommisjonens rådsmøte - vinter 1998*, Oslo: Verdikommisjonen, 35-46.
- Hellevik, Ottar (2001): Ungdommens verdisyn – livsfase eller generasjonsbetinget? *Tidsskrift for ungdomsforskning* 1, 2001, 45-68.
- Hellevik, Ottar (2002): "Beliefs, Attitudes and Behaviour towards the Environ-

- ment", i W.M. Lafferty, M. Nordskog and H.A. Aakre (red.): *Realizing Rio in Norway*, Oslo: Prosus, 7-19.
- Hellevik, Ottar (2003): Economy, Values and Happiness in Norway, *Journal of Happiness Studies*, 4, 243-283.
- Hellevik, Ottar og Henning Høie (1999): Vi bekymrer oss mindre for miljøet, *Samfunnsspeilet* 4, 1999, 53-61, Statistisk sentralbyrå.
- Hille, John (2002): *Økologisk Utsyn 2002: Økologiske konsekvenser av Norges økonomiske utvikling det siste året*, Fivh-Rapport 4/2002, Oslo: Framtiden i våre hender.
- Horverak, Øyvind, Sturla Nordlund og Ingeborg Rossow (2001): *Om sentrale deler av norsk alkoholpolitikk*, Oslo: Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Husby, Ragnhild, Bjørn Østerberg og Pål Hartvig (2003): Får psykiatriske pasienter behandling på riktig omsorgsnivå? *Tidsskrift for den norske lægeforening*, 123, 9, 1178-1180.
- Høiskar, Astrid Halsan og Are Turmo (2003): "Norge i verden - Den norske utdanningssektoren i et internasjonalt perspektiv", i *Utdanning 2003 - ressurser, rekruttering og resultater*, Statistiske analyser 60, Statistisk sentralbyrå, 29-51.
- Hægeland, Torbjørn og Jarle Møen (2000): *Betydningen av høyere utdanning og akademisk forskning for økonomisk vekst. En oversikt over teori og empiri*, Rapport 2000/10, Statistisk sentralbyrå.
- Inglehart, Ronald (1977): *The Silent Revolution – Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1990): *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald og Wayne E. Baker (2000): Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values, *American Sociological Review*, 65, 19-51.
- Inglehart, Ronald og Hans-Dieter Klingemann (2002): Genes, Culture, Democracy, and Happiness (www.worldvaluessurvey.org/Upload/5_GENECULT.PDF)
- Jagland, Torbjørn (1990): *Min europeiske drøm*, Oslo: Tiden.
- Jenssen, Anders Todal og Ola Listhaug (1988): Postmaterialisme og valg i Norge, *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift* 4, 1988, 153-71.
- Johannessen, Asbjørn (1998): De fattige er få, men unge, *Samfunnsspeilet* 3, 1998, 33-38, Statistisk sentralbyrå.
- Kasser, T. og R. M. Ryan (1993): A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration, *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 410-422.
- Kasser, T. og R. M. Ryan (1996): Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 280-287.
- Kasser, T. (2000): "Two versions of the American dream: Which values and goals make for a high quality of life", i Diener, E. & Rahtz, D.R. (red.): *Advances in*

Quality of Life Theory and Research, Dordrecht: Klüwer Academic, 3-12.

Kawachi, Ichiro, Bruce P. Kennedy, Kimberly Lochner og Deborah Prothrow-Stith (1997): Social Capital, Income Inequality, and Mortality, *American Journal of Public Health*, 87, 9, 1491-1498.

Knutsen, O. (1983): Post-materialisme, middelklassen og elitegrupper i Norge, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 24, 123-154.

Kirkeberg, Mads Ivar, Tom Kornstad og Aud Walseth (red.): *Inntekt, skatt og overføring 2001*, Statistiske analyser 45, Statistisk sentralbyrå.

Kitterød, Ragni Hege (2001): "Tidsbruk og tidsbruksønsker- endring og variasjon", kapittel 3 i Anders Barstad (red., 2001): *På vei mot det gode samfunn? Utredning til Finansdepartementet i forbindelse med arbeidet med nytt Langtidsprogram, 2002-2005*, Notater 2001/21, Statistisk sentralbyrå.

Kitterød, Ragni Hege (2002): Store forandringer i småbarnsforeldres hverdagsliv, *Samfunnsspeilet* 4-5, 2002, 14-22, Statistisk sentralbyrå.

Kommunal- og regionaldepartementet (2002): *Handlingsplan mot rasisme og diskriminering (2002-2006)*.

Kumar, Krishan (1991): *Utopianism*, Bristol: Open University Press.

Kvalø, Toni (2002): "Flere behandlede pasienter i somatiske sykehus", i *Helse- og omsorgstjenester*, Statistiske analyser 56, Statistisk sentralbyrå, 53-59.

Lafferty, W. og O. Knutsen (1985): Post-materialism in a social democratic state: An analysis of the distinctiveness and congruity of the Inglehart value syndrome in Norway, *Comparative Political Studies*, 17, 411-30.

Lane, R. E. (2000): *The Loss of Happiness in Market Democracies*, New Haven: Yale University Press.

Langeland, Ove (red.), Torkel Bjørnskau, Hilde Lorentzen og Axel West Pedersen (1999): *Mellom frihet og fellesskap. Det 21. århundrets velferdssamfunn*, Fafo-rapport 270, Fafo/Tiden Norsk Forlag.

Lappegård, Trude (2002): Den globale fruktbarheten på vei ned, *Samfunnsspeilet* 1, 2002, 27-30, Statistisk sentralbyrå.

Lee, Matthew R. og William B. Bankston (1999): Political structure, economic inequality, and homicide: a cross-national analysis, *Deviant Behavior*, 19, 27-55.

Likestillingssenteret (2003): *Likestillingsbarometeret 2003*.

Lingsom, Susan (1997): *The Substitution Issue. Care policies and their Consequences for Family Care*, NOVA-Rapport 6/1997, NOVA.

Listhaug, Ola (1998): Norske verdier og holdninger 1982-1996: Sentrale verdier endrer seg sakte, *Samfunnsspeilet* 1, 1998, 2-9, Statistisk sentralbyrå.

Listhaug, Ola, Anders Todal Jenssen og Hans Terje Mysen (1983): *Values in Norway: Study Description and Codebook*, ISS-Rapport nr. 29, Universitetet i Trondheim.

- Listhaug, Ola, Roar Håskjold og Mari Knudsen (1997): *Values in Norway 1996: Study Description and Codebook*, ISS-Rapport nr. 49, NTNU.
- Lodgaard, Sverre (2002): Utenrikspolitisk utsyn. Helhetsperspektiver på norsk utenrikspolitikk, *Internasjonal politikk*, 3, 60, 257-283.
- Lohiniva, Reidun Johanne B.L. (red., 2001): *Rusmidler i Norge*, Statens institutt for alkoholforskning.
- Lund, Monica og Knut Kalgraff Skjåk (1998): *Arbeidsforhold og arbeidserfaringer 1997*, Rapport nr. 114, NSD.
- Lundberg, Olle og Eero Lahelma (2001): "Nordic health inequalities in the European context", i Mikko Kauto (red.): *Nordic Welfare States in the European Context*, London: Routledge, 42-65.
- Lunde, Elin Skretting (2001): "God helse - langt mer enn fravær av sykdom", kapittel 2 i *Helse i Norge. Helsetilstand og behandlingstilbud belyst ved befolkningsundersøkelser*, Statistiske analyser 41, Statistisk sentralbyrå.
- Lyngstad, Jan (2001): "Velferd, ulikhet og fattigdom", kapittel 6 i Anders Barstad (red.): *På vei mot det gode samfunn? Utredning til Finansdepartementet i forbindelse med arbeidet med nytt Langtidsprogram, 2002-2005*, Notater 2001/21, Statistisk sentralbyrå.
- Martinussen, Willy (2003): *Folkestyre? Politisk medborgerskap i Norge over den siste generasjonen*, Rapportserien, nr. 59, Makt- og demokratiutredningen 1998-2003, Oslo: Unipub Forlag.
- Melchior, Arne (2002): Global ulikhet, *Hvor hender det?*, 23, 6. mai 2002, Norsk utenrikspolitisk institutt.
- Melchior, Arne og Kjetil Telle (2001): Global Income Distribution 1965-98: Convergence and Marginalisation, *Forum for Development Studies* 1, 75-98 (Særtrykk 247, Statistisk sentralbyrå).
- Melby, I., O. E. Nygård, T. O. Thoresen og A. Walseth (red., 2004): *Inntekt, skatt og overføringer 2003*, Statistiske analyser nr. 62, Statistisk sentralbyrå.
- Meyer, Siri (2001): *Ubehaget i kulturen*, Aftenpostens kronikk 24. august.
- Moxnes, Kari, i samarbeid med Gry Mette D. Haugen og Trine Holter (1999): *Skilsmisens virkning på barn. Foreldres oppfatning av skilsmisens konsekvenser for deres barn*, Trondheim: Allforsk.
- Mæstad, Ottar og Arne Wiig (2003): "Tollfritak fører ikke til økt import", i *For en neve dollar - handel med Afrikas framtid*, Oslo: Solidaritet Forlag, 57-70.
- Naroll, Raoul (1983): *The Moral Order: An Introduction to the Human Situation*, Beverly Hills: Sage Publications.
- Nasjonalt Folkehelseinstitutt (2003): "Folkehelse rapporten 2002", vedlegg til St. meld. nr. 16 (2002-2003): *Resept for et sunnere Norge. Folkehelsepolitikken*, Helsedepartementet.
- Nielsen, Roy A., Geir Høgsnes og Trond Petersen (2003): Lønnsgapet mellom menn og kvinner - en oppdatering, *Søkelys på arbeidsmarkedet* 20, 2, 215-222.
- NIFU (2003): Informasjon fra FoU-statistikken (<http://www.nifu.no/foustat/startside.html>).

- Noack Fekjær, Silje (2000): Studielån og sosial bakgrunn: Rike barn låner mest? *Samfunnspeilet* 6, 2000, 9-15, Statistisk sentralbyrå.
- Noack, Turid og Ane Seierstad (2003): Utviklingen i samliv: Heller jeg enn vi? *Samfunnspeilet* 3, 2003, 19-25, Statistisk sentralbyrå.
- Nordli Hansen, Marianne (1999): Utdanningspolitikk og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985-1996, *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2, 1999, 172-205.
- Nore, Petter og Bjørn Grimsrud (2003): Dobbelt standard i utviklingspolitikken, kronikk i *Dagbladet* 12.april 2003.
- NOU 2002: 2: *Boligmarkedene og boligpolitikken*, Oslo: Norges Offentlige utredninger.
- NOU 2003: 19: *Makt og demokrati. Slutt-rapport fra Makt- og demokratiutredningen*, Oslo: Norges Offentlige utredninger.
- Næss, Siri (2001): *Livskvalitet som psykisk velvære*, NOVA-rapport 3/01, NOVA.
- Næss, Arne, med Per Ingvar Haukeland (1999): *Livsfilosofi. Et personlig bidrag om følelser og fornuft*, Oslo: Universitetsforlaget.
- OECD (2001): *Sustainable development. Critical Issues*, Paris: OECD.
- Otnes, Berit (1996): *Sosial- og barnevernstjenesten. Organisering, omfang og utvikling 1980-1994*, Statistiske Analyser 11, Statistisk sentralbyrå.
- Ramm, Jorunn (2001a): "Konsekvenser av sykdom for aktivitet og deltakelse", kapittel 8 i *Helse i Norge. Helsetilstand og behandlingstilbud belyst ved befolkningsundersøkelser*, Statistiske analyser 41, Statistisk sentralbyrå.
- Ramm, Jorunn (2001b): "Eldres hjelpebehov og kilder til hjelp - hva sier de eldre selv?", kapittel 7 i *Helse i Norge. Helsetilstand og behandlingstilbud belyst ved befolkningsundersøkelser*, Statistiske analyser 41, Statistisk sentralbyrå.
- Ramm, Jorunn (2001c): "Sykdom og helseplager", kapittel 3 i *Helse i Norge. Helsetilstand og behandlingstilbud belyst ved befolkningsundersøkelser*, Statistiske analyser 41, Statistisk sentralbyrå.
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Richins, M. L. and S. Dawson (1992): A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation, *Journal of Consumer Research*, 19, 303-316.
- Rikstrygdeverket (2002): *Basisrapport 2001. Sammendrag*.
- Ringén, Stein (2000): *Veien til det gode liv. Invitasjon til samtale om tro og verdier i en ny tid*, Oslo: Kagge Forlag.
- Robinson, John P. og Geoffrey Godbey (1997): *Time For Life. The Surprising Ways Americans Use Their Time*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Romøren, Tor Inge (2001a): "Helsetjenesten", kapittel 6 i Aksel Hatland, Stein Kuhnle og Tor Inge Romøren (red.): *Den norske velferdsstaten*, Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Romøren, Tor Inge (2001b): "Eldreomsorgen", kapittel 7 i Aksel Hatland, Stein Kuhnle og Tor Inge Romøren (red.): *Den norske velferdsstaten*, Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Romøren, Tor Inge (2001c): "Funksjonshemmede", kapittel 8 i Aksel Hatland, Stein Kuhnle og Tor Inge Romøren (red.): *Den norske velferdsstaten*, Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Røed Larsen, Erling (2002): Hvorfor kan vi ikke bare bruke oljepengene? *Samfunnsspeilet* 6, 2002, 2-12, Statistisk sentralbyrå.
- Rønsen, Marit (1999): "Assessing the impact of parental leave effects on fertility and female unemployment", i Moss, Peter og Fred Devens (red.): *Parental leave: Progress or pitfall? Research and policy issues in Europe*, Brussel: NIDI CBGS Publications 35, 193-225.
- Rønning, Elisabeth (2002): *Statistisk sentralbyrås tidsbruksundersøkelse 2000/01. Dokumentasjon og resultater fra intervjuet*, Notater 2002/26, Statistisk sentralbyrå.
- Ryan, R. M., K. M. Sheldon, T. Kasser, og E. L. Deci (1996): "All goods are not created equal. An organismic perspective on the nature of goals and their regulation", i Gollwitzer, P.M. & Bargh, J.A. (red.): *The psychology of action: Linking cognition and motivation to behavior*, New York: Guilford Press, 7-26.
- Raabe, Mona (2003): "Hovedtall for utdanning", i *Utdanning 2003 - ressurser, rekruttering og resultater*, Statistiske analyser 60, Statistisk sentralbyrå, 9-28.
- Raaum, Oddbjørn (2003): "Familiebakgrunn, oppvekstmiljø og utdanningskarrierer", i *Utdanning 2003 - ressurser, rekruttering og resultater*, Statistiske analyser 60, Statistisk sentralbyrå, 113-133.
- Sommervoll, Dag Einar og Jørgen Aasness (2001): Klimagassutslipp, konsumentpriser og levestandard, *Økonomiske analyser* 3, 2001, 27-35.
- St.meld. nr. 26 (1999-2000): *Om verdier for den norske helsetenesta*, Helsedepartementet.
- St. meld. nr. 30 (2000-2001): *Langtidsprogrammet 2002-2005*, Finansdepartementet.
- St. meld. nr. 25 (2002-2003): *Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand*, Miljøverndepartementet.
- St. meld. nr. 19 (2002-2003): *En verden av muligheter - globaliseringens tidsalder og dens utfordringer*, Utenriksdepartementet.
- Statens institutt for folkehelse (1999): *Folkehelse rapporten 1999*, vedlegg til Folkehelsepolitisk redegjørelse, Helseminister Dagfinn Høybråtens redegjørelse i Stortinget 10. mai 1999, Sosial- og helsedepartementet.
- Statistisk sentralbyrå (2002a): *Økonomisk utsyn over året 2001*, *Økonomiske analyser* 1, 2002.
- Statistisk sentralbyrå (2002b): *Naturressurser og miljø 2002*, Statistiske analyser 55.
- Statistisk sentralbyrå (2003a): *Økonomisk utsyn over året 2002*, *Økonomiske analyser* 1, 2003, Statistisk sentralbyrå.

- Statistisk sentralbyrå (2003b): *Statistisk Årbok 2003*, NOS D 244.
- Statistisk sentralbyrå (2003c): Sosiale indikatorer: Bli tidene snart lettere igjen? *Samfunnsspeilet* 4, 2003.
- Statistisk sentralbyrå (2003d): *Naturressurser og miljø 2003*, Statistiske analyser 59, Statistisk sentralbyrå.
- Statistisk sentralbyrå (2004a): Økonomisk utsyn over året 2003, *Økonomiske analyser* 1, 2004.
- Statistisk sentralbyrå (2004b): *Økonomi og levekår for ulike grupper, 2003*, Rapporter 2004/2.
- Stene, Reid J. (2003): Levekårsundersøkelsene 1983-2001. Vold og trusler i 20 år, *Samfunnsspeilet* 1, 2003, 2-7, Statistisk sentralbyrå.
- Thorsen, Kirsten (1990): *Alene og ensom, sammen og lykkelig? Ensomhet i ulike aldersgrupper*, NGI-rapport 2, 1990.
- Tranøy, Knut Erik (1998): *Det åpne sinn. Moral og etikk mot et nytt årtusen*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Tønnessen, Marianne (2003): Typisk norsk å være godtroende? *Vårt Land*, 26. september 2003.
- UNDP (1999): *Human Development Report 1999*, New York og Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2001): *Human Development Report 2001*, New York og Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2003): *Human Development Report 2003*, New York og Oxford: Oxford University Press.
- UNICEF (2001): *Child deaths by injury in rich nations*, Innocenti Report card, Issue no. 2, February 2001.
- Urdal, Henrik og Håvard Strand (2003): Verden fredeligere - men ikke Afrika, kronikk i *Dagbladet*, 15. oktober.
- Utenriksdepartementet (2003): *Årsmelding fra Utenriksdepartementets rådgivende utvalg for resultater i utviklingspolitikken* (odin.dep.no/ud).
- Valen, H. og B. O. Aardal (1983): *Et valg i perspektiv: En studie av stortingsvalget i 1981*, Sosiale og økonomiske studier 54, Statistisk Sentralbyrå.
- Veenhoven, Ruut (1999): Quality-of-life in individualistic society. A comparison of 43 nations in the early 1990s, *Social Indicators Research*, 48, 157-186.
- Vejrup, K. (1998): "Ønsker, lyster, begjær...". *Om nordmenns ønsker for bedre livskvalitet*, Oslo: Fremtiden i våre hender, Rapport 1998: 1.
- Ventegodt, Søren (1995): *Livskvalitet i Danmark. Resultater fra en befolkningsundersøgelse*, København: Forskningscentrets forlag.
- Vermes, Thomas (2003): Vridning ranking fra "tenketank", *Bistandsaktuelt* 5, 2003.
- Vigran, Åsne (2002): "Pleie- og omsorgstjenestene", i *Helse- og omsorgstjenester*, Statistiske Analyser 56, Statistisk sentralbyrå, 113-120.
- Vikan, Stein Terje (2001a): Likestilling i ujamnt tempo, *Samfunnsspeilet* 4, 2001, 13-25, Statistisk sentralbyrå.

- Vikan, Stein Terje (2001b): *Kvinner og menn i Norge 2000*, Statistiske analyser 43, Statistisk sentralbyrå.
- Vikan, Stein Terje (2002): Noreg - verdensmeister i likestilling, *Samfunnsspeilet* 1, 2002, 15-21.
- Vaage, Odd Frank (2000): *Norsk kulturbarometer 2000*, Statistiske analyser 44, Statistisk sentralbyrå.
- Vaage, Odd Frank (2002): *Norsk Mediebarometer 2002*, Statistiske analyser 57, Statistisk sentralbyrå.
- Wathne, Karl-Olaf og Erik Bøhler (2001): Global barnehelse - tiltak som virker, *Tidsskrift for den norske lægeforening*, 121, 22, 2607-2611.
- Wethal, Asbjørn (2004): Relativt lavt risikonivå i trafikken i Norge, *Samfunnsspeilet* 1, 2004, 9-11, Statistisk sentralbyrå.
- Wilkinson, Richard G., Ichiro Kawachi og Bruce P. Kennedy (1998): Mortality, the social environment, crime and violence, *Sociology of Health and Illness*, 20, 578-597.
- Wilsem, Johan van, Nan Dirk de Graaf og Karin Wittebrood (2003): Cross-National Differences in Victimization. Disentangling the Impact of Composition and Context, *European Sociological Review*, 19, 2, 125-142.
- WHO (2003): www.who.int.
- Wollebæk, Dag, Per Selle og Håkon Lorentzen (2000): *Frivillig innsats*, Bergen: Fagbokforlaget.
- Wollebæk, Dag (2001): Moderniseringen av organisasjonssamfunnet i et generasjonsperspektiv, *Tidsskrift for Ungdomsforskning* 1, 2001, 69-87.
- World Economic Forum (2002): *2002 Environmental Sustainability Index*, i samarbeid med Yale University Center for Environmental Law and Policy og Columbia University Center for International Earth Science Information Network, Geneve: World Economic Forum 2002 (www.ciesin.columbia.edu/indicators/esi).
- WWF (2002): *Living Planet Report 2002*, World Wildlife Fund (www.panda.org/news_facts/publications/general/living-planet/cpr02.cfm).
- York, Richard, Eugene A. Rosa og Thomas Dietz (2003): Footprints on the earth: The environmental consequences of modernity, *American Sociological Review*, 68, 279-300.
- Zahl, Per-Henrik, Marit Rognerud, Bjørn Heine Strand og Aage Tverdal (2003): *Bedre helse - større forskjeller*, Rapport 2003: 1, Nasjonalt Folkehelseinstitutt.
- Zumbo, Bruno D. og Alex C. Michalos (2000): Quality of Life in Jasper, Alberta, *Social Indicators Research*, 49, 121-145.
- Aamodt, Per Olaf og Nils Martin Stølen (2003): "Vekst i utdanningssystemet", i *Utdanning 2003 - ressurser, rekruttering og resultater*, Statistiske analyser 60, Statistisk sentralbyrå, 69-88.
- Aardal, Bernt (2002): "Demokrati og valgdeltakelse - en innføring og oversikt", kapittel 1 i Bernt Aardal (red., 2002): *Valgdeltakelse og lokaldemokrati*, Oslo: Kommuneforlaget.

Tidligere utgitt på emneområdet

Rapporter

- 2/04 Økonomi og levekår for ulike grupper, 2003
- 14/03 Valgundersøkelsen 2001. Dokumentasjons- og tabellrapport
- 25/02 Holdninger til og kunnskap om norsk utviklingshjelp 2001

Statistiske analyser

- SA 35 Sosialt Utsyn 2000
- SA 52 Til alle døgnets tider. Tidsbruk 1971-2000

Notater

- 99/23 På vei mot det gode samfunn? Om opplegget for en publikasjon som beskriver verdilandskapet i Norge
- 01/21 På vei mot det gode samfunn? Utredning til Finansdepartementet i forbindelse med arbeidet med nytt Langtidsprogram, 2002-2005
- 02/15 Søkelys på det gode liv
- 02/75 Holdning til innvandrere og innvandring. Spørsmål i SSBs omnibus i august/september 2002
- 03/87 Holdning til innvandrere og innvandring. Spørsmål i SSBs omnibus i august/september 2003

Samfunnsspeilet

- 1/98 Ola Listhaug: Norske verdier og holdninger 1982-1996: Sentrale verdier endrer seg sakte
- 6/98 Svein Blom og Dag Ellingsen: Holdning til innvandrere og innvandring: Økende toleranse i gode tider?
- 4/99 Norske verdier og jakten på det gode liv
- 1/02 Helge Brunborg: FNs levekårsindeks: Norge på topp for første gang
- 4/03 Sosiale indikatorer: Blir tidene snart lettere igjen?

Andre publikasjoner

Dette er Norge. Hva tallene forteller.

De sist utgitte publikasjonene i serien Statistiske analyser

- 44 O.F. Vaage: Norsk kulturbarometer 2000. 2001. 98s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4924-4
- 45 M.I. Kirkeberg: Inntekt, skatt og overføringer 2001. 2001. 155s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4965-1
- 46 Naturressurser og miljø 2001. 2001. 278s. 300 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4967-8
- 47 Natural Resources and the Environment 2001. Norway. 2001. 293s. 300 kr inkl. mva. ISBN 82-537-4995-3
- 48 D. Ellingsen: Kriminalitet og rettsvesen. 2001. 73s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5010-2
- 49 R. Kjeldstad og M. Rønsen: Enslige foreldre på arbeidsmarkedet 1980-1999. En sammenligning med gifte mødre og fedre. 2002. 122s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5027-7
- 50 B. Lie: Innvandring og innvandrere 2002. 2002. 117s. 210 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5044-7
- 51 J.E. Lystad: IKT-barometer 2001. 2002. 88s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5046-3
- 52 O.F. Vaage: Til alle døgnets tider. Tidsbruk 1971-2000. 2002. 254s. 260 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5055-2
- 53 O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 2001. 2002. 83s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5061-7
- 54 B. Lie: Immigration and immigrants. 2002. 188s. 210 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5108-7
- 55 F. Brunvoll og H. Høie: Naturressurser og miljø 2002. 2002. 197s. 260 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5162-1
- 56 D. Ellingsen og J. Ramm: Helse- og omsorgstjenester. 2002. 121s. 210 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5167-2
- 57 O.F. Vaage: Norsk mediebarometer 2002. 2003. 86s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5344-6
- 58 F. Brunvoll og H. Høie: Natural Resources and the Environment 2002. 2003. 205s. 300 kr inkl. mva. ISBN 82-537-5348-9
- 59 F. Brunvoll og H. Høie: Naturressurser og miljø 2003. 2003. 233s. 300 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6479-0
- 60 M. Raabe: Utdanning 2003 - ressurser, rekruttering og resultater. 2003. 230s. 300 kr . inkl. mva. ISBN 82-537-6503-7
- 61 F. Brunvoll og H. Høie: Natural Resources and Environment 2003. 2003. 236s. 300 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6519-3
- 62 I. Melby, O.E. Nygård, T.O. Thoresen og A. Walseth: Inntekt, skatt og overføringer 2003. 2003. 158S. 260 kr inkl.mva. ISBN 82-537-6551-7
- 63 O. Vaage: Norsk mediebarometer 2003. 2003. 86s. 180 kr inkl. mva. ISBN 82-537-6576-2